

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI
FILOZOFSKI FAKULTET

Renata Salihović

**SOCIJALNA PODRŠKA I PRIHVACENOST
DJECE BEZ RODITELJSKOG STARANJA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Banja Luka, 2017.

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOSOPHY

Renata Salihović

SOCIAL SUPPORT AND ACCEPTANCE OF CHILDREN WITHOUT PARENTAL CARE

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2017.

Mentor: Prof. dr Nenad Suzić, redovni profesor, Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet

Naslov doktorske disertacije: Socijalna podrška i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja

Rezime

Polazeći od činjenice da socijalna podrška i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja predstavljaju neke od osnovnih preduvjeta za poboljšanje kvaliteta života ove djece, cilj istraživanja jeste procijeniti interpersonalno povjerenje, grupnu pripadnost, socijalnu podršku te prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja. Istraživanje je provedeno na uzorku od 122 djece bez roditeljskog staranja, koji su zbrinuti u Dječjem SOS selu Gračanica, Selu mira Turija i Domu za djecu bez roditeljskog staranja u Tuzli. U svrhu provjere postavljenog cilja istraživanja korišteni su *Skaler grupne pripadnosti* i *Test interpersonalnog povjerenja*. Za provjeru postavljenih hipoteza istraživanja korišten je *t-test* i univarijantna analiza varijance, a za utvrđivanje latentnih dimenzija korištena je multivarijatna metoda eksplorativne faktorske analize.

Rezultati istraživanja nam ukazuju da je najčešći uzrok odsustva roditelja na području Tuzlanskog kantona socio-ekonomski ugroženost porodice. Istraživanjem sam utvrdila da se djeca bez roditeljskog staranja najviše obraćaju vaspitaču, kada je riječ o rješavanju problema i rješavanju konflikata, dok o sreći, izazovu i mašti najviše razgovaraju sa bratom, sestrom ili ukućanima. Pokazalo se da djevojčice postižu bolje rezultate u školi u odnosu na dječake, koji su brojniji u postizanju nedovoljnog i dovoljnog uspjeha. Takođe, djevojčice su više orijentisane grupi u školi, ali ta razlika između dječaka i djevojčica nije prisutna kada je u pitanju pripadnost vanškolskoj grupi. Dobijeni rezultati na subtestovima interpersonalnog povjerenja uglavnom idu u korist djevojčica, osim kada je riječ o izazovu i mašti, gdje smo utvrdili da dječaci više razgovaraju sa pedagogom u odnosu na djevojčice. Ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima veoma je značajno za djecu bez roditeljskog staranja, ali se pokazalo da nema uticaj na pripadnost vanškolskoj grupi, grupi u školi niti na interpersonalno povjerenje.

S obzirom da je podrška porodice veoma značajna za svako dijete, možemo zaključiti da su djeca bez roditeljskog staranja najosjetljiviji članovi društva i da je potrebno pokazati više osjetljivosti spram problema sa kojima se oni susreću. Socijalna podrška i prihvaćenost

djece bez roditeljskog staranja, kao i promjena uslova i suštine organizacije različitih oblika njihovog zbrinjavanja predstavljaju put ka njihovom samoostvarenju.

Ključne riječi: djeca bez roditeljskog staranja, vaspitač, socijalna podrška, prihvaćenost djece, vaspitanje, socijalizacija

Naučna oblast: Pedagogija

Naučno polje: Opšta pedagogija

Klasifikaciona oznaka: S 270

Tip odabrane licence Kreativne zajednice: Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade

Mentor: Prof. Dr. Nenad Suzić, Full Professor, University of Banja Luka, Faculty of Philosophy.

Subject of the doctoral dissertation: Social support and acceptance of children without parental care

Summary

Starting from the fact that social support and acceptance of children without parental care are some of the basic preconditions for improving the quality of life of these children, the objective of the research is to evaluate the interpersonal trust, group affiliation, social support and acceptance of children without parental care. The survey was conducted on a sample of 122 children without parental care, who are cared for in the SOS Children's village of Gračanica, the Village of Peace Turija and the Home for Children without Parental Care in Tuzla. In order to check the objective of the research, *Scalar of group membership* and the *Test of interpersonal trust* were used. To check the hypotheses of research, t-test and univariate analysis of variance were used, and the determination of latent dimensions used multivariate methods exploratory factor analysis.

The research results show us that the most common cause of absence of parents in Tuzla Canton is the socio-economic vulnerability of families. The research revealed that children without parental care consult their educator the most, when it comes to problem solving and conflict resolution, while on topics such as happiness, challenges and imagination most speak with their brother, sister or family members. As it happens, girls do better in school than boys, who are more numerous in achieving insufficient and sufficient success. In addition, girls are more oriented group in the school, but the difference between boys and girls is not present when it comes to membership in extracurricular groups. The results on the subsets of interpersonal trust generally favor girls, except when it comes to the challenge and imagination, where we found that boys talk more with their pedagogue than girls. Contact with relatives and close relatives is very important for children without parental care, but it turned out that there is no impact on the affiliation of extracurricular group, a group in school or on interpersonal trust.

Given that family support is very important for every child, we can conclude that children without parental care the most vulnerable members of society and that it is necessary to show more sensitivity to the problems that they face. Social support and acceptance of

children without parental care, as well as changes in the conditions and the essence of the organization of various forms of caretaking are the way to their self-realization.

Keywords: children without parental care, educator, social support, acceptance of children, education, socialization

Scientific Field: Pedagogy

Scientific sub-field: General Pedagogy

Classification Code: S 270

Type of selected license Creative Communities: Attribution – Non Commercial – without processing

SADRŽAJ

UVOD	1
TEORIJSKO RAZMATRANJE PROBLEMA	3
Upućenost čovjeka na vaspitanje.....	3
Definisanje porodice.....	7
Porodica kao sistem.....	9
Roditeljstvo, majčinstvo i očinstvo.....	11
Afektivna vezanost i porodični odnosi.....	14
Pedagoško-istorijski osvrt na položaj i zaštitu djeteta.....	17
Uzroci propadanja porodice.....	21
Fenomen odsustva roditelja.....	23
Istorijski razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja.....	25
Socio-pedagoški mehanizmi zaštite djece bez roditeljskog staranja.....	26
Oblici zaštite djece bez roditeljskog staranja u BiH.....	30
Neinstitucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja.....	30
Institucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja.....	41
Vaspitanje, obrazovanje i socijalizacija djece bez roditeljskog staranja.....	51
Evidencija o djeci bez roditeljskog staranja u FBiH i Republici Srpskoj.....	61
Prava djece bez roditeljskog staranja.....	64
Kriterijumi za procjenu uspješne zaštite, vaspitanja i obrazovanja djece bez roditeljskog staranja.....	69

Pregled ranijih istraživanja vaspitanja, obrazovanja i različitih oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja	74
METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	81
Predmet i problem istraživanja	81
Cilj i zadaci istraživanja	82
Hipoteze istraživanja	83
Metode istraživanja	84
Postupci istraživanja	85
Instrumenti istraživanja	85
Uzorak	86
Organizacija i tok istraživanja	87
Metode obrade podataka	87
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	88
Deskriptivna statistika u odnosu na sociodemografske karakteristike ispitanika	88
Deskriptivna statistika u odnosu na grupnu pripadnost djece bez roditeljskog staranja	91
Deskriptivna statistika u odnosu na rezultate testa interpersonalnog povjerenja djece bez roditeljskog staranja	91
Nivo interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti	92
Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i pol djece	97
Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i dob djece	100
Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i uzroci odsustva roditelja	105
Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i oblici zaštite djece	108

Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i ostvarivanje kontakta sa rođbinom i bližim srodnicima	112
Nalazi eksplorativne faktorske analize i multiple regresijske analize	115
REKAPITULACIJA NALAZA ISTRAŽIVANJA	122
ZAKLJUČAK	125
Pedagoške implikacije i prijedlozi za dalja istraživanja	126
LITERATURA	128
POPIS TABELA	134
PRILOZI	136
PRILOG 1	137
PRILOG 2	139
PRILOG 3	141
PRILOG 4	153
PRILOG 5	156
PRILOG 6	157
PRILOG 7	159
PRILOG 8	168
PRILOG 9	170

UVOD

Čovjek je upućen na vaspitanje, te za razliku od drugih živih bića, ne može opstati bez pomoći i podrške odraslih. Njegovo djetinjstvo traje najduže, jer skoro ništa ne dobiva u gotovom obliku, nego posjeduje sposobnosti koje se vremenom razvijaju i omogućavaju mu opstanak. Vodeći se tom činjenicom možemo zaključiti da su djeca najsjetljiviji članovi društva i u potpunosti zavise od drugih, prvenstveno porodice. Porodica je mjesto primarne socijalizacije, u njoj izgovaramo prve riječi i pravimo prve korake, doživljavamo uspjehe, neuspjehe i učimo kako se nositi sa time. U tom smislu rani uticaj porodice presudan je za svako dijete.

Međutim, nisu sva djeca toliko sretna da im njihova biološka porodica bude podrška kroz cijeli život, jer postoje djeca kod koje se prekid roditeljske ljubavi desio vrlo rano, kod drugih nešto kasnije, ali je veliki broj i one djece koja nikada nisu osjetila ljubav svojih roditelja. S obzirom na to da im je od samog početka nanesena nepravda, jer niti jedno dijete ne može birati gdje će se roditi, društvo bi trebalo pokazati veću osjetljivost spram problema i poteškoća sa kojima se oni susreću.

U prvom redu djeci je neophodno obezbijediti adekvatnu brigu i zamjenu za roditelje. Ukoliko ostanu bez roditeljskog staranja, brigu o njima preuzima država koja će odrediti gdje i kako će djeca biti smještena, vodeći računa o tome da su zbrinuta u skladu sa njihovim najboljim interesima.

Brojni su problemi koji se javljaju u funkcionalnim porodicama, naročito kada su djeca u stadiju puberteta i adolescencije, tako da ne možemo ni zamisliti šta sve opterećeće djecu koja su smještena u institucijama za zaštitu djece bez roditeljskog staranja. Oni se u prvom redu susreću sa problemom formiranja institucionalne porodice, koja je u svakom slučaju vještačka i mnogobrojna. S obzirom da u tim institucijama ne nailazimo na tate, ovakve porodice su ujedno i nepotpune. Identifikacija sa osobama muškog pola zamišljena je kroz susrete sa pedagogom, defektologom, majstorima koji su prisutni samo osmočasovno radno vrijeme u institucijama za zaštitu djece bez roditeljskog staranja.

Pored tog, jedan od problema je ograničen boravak, jer djeca u institucijama borave samo do završetka školovanja, tako da iskazuju veliku zabrinutost o tome šta će biti poslije, s obzirom da ne postoje zakoni ni zakonske odredbe koji regulišu brigu o ovoj djeci nakon

završetka formalnog obrazovanja. Njihova briga nije samo za sebe, nego i za mlađu braću i sestre koje ne žele ostaviti u instituciji.

Odsustvo roditeljskog staranja nije nešto što karakteriše samo jedno vrijeme, roditelji su ostavljali svoju djecu i, nažalost, ostavljat će ih u budućnosti. S tim u vezi, zadatak pedagoga je učiniti život ove djece lakšim i boljim, a ne pustiti da vrijeme rješava određene probleme, jer otkako su osmišljeni, vrijeme nije promijenilo uslove i suštinu organizacije domova za smještaj djece bez roditeljskog staranja. Poteškoće sa kojima se susreću djeca bez roditeljskog staranja prilično su zanemarene u našem društvu. Zato je važno ispitati procjene djece i sve probleme sa kojima se susreću sagledati iz njihovog ugla, jer tek tada možemo govoriti o tome kakvi su uslovi neophodni da bi potreba za ljubavlju i pripadanjem ove djece bila adekvatno zadovoljena, tako da se djeca mogu osjećati sigurno, zaštićeno i prihvaćeno od strane društva.

TEORIJSKO RAZMATRANJE PROBLEMA

Upućenost čovjeka na vaspitanje

Posmatrajući čovjeka od rođenja možemo zaključiti da se njegove brojene sposobnosti razvijaju putem vaspitanja. Ako čovjeka uporedimo sa drugim živim bićima, jasno je da on ne može nastaviti svoj život samostalno odmah poslije rođenja. Većina životinja ima izoštrene čulne organe, zaštitu od hladnoće ili vrućine, prirodnu pomoć za bijeg i slično. Kada bi čovjek bio nošen mnogo duže od devet mjeseci i u tom slučaju ne bi bio spreman za samostalan život za razliku od većine životinja. Činjenice koje smo naveli mogu nas uputiti na pogrešan zaključak, da je čovjek manjkavo biće, jer ne može opstati bez pomoći i podrške odraslih, prije svega roditelja. Međutim, čovjek je „biće vaspitanja“ i vaspitanje mu je šansa za iskorištavanje vlastitih potencijala. Zahvaljujući vaspitanju čovjek nije predodređen na jedan konačan ishod, nego je spreman na nesagledive preobražaje. Čovjek prije svega posjeduje brojne prednosti u odnosu na druga živa bića, prvenstveno razum i govor. Dakle, ono što se na početku čini kao nedostatak postaje njegova prednost i bogatsvo, jer čovjek može da uči i razvija svoje sposobnosti. Bez kulture i odgoja nema ni čovjeka, jer čovjek ne dolazi na svijet spreman da brine sam o sebi (Senković, 2007).

Vaspitanje je staro koliko i čovječanstvo. Ljudi su oduvijek prenosili iskustva starijih na mlađe naraštaje. To ujedno predstavlja i glavni smisao vaspitanja. Bez prenošenja iskustava sa starijih na mlađe naraštaje, razvoj ljudskog društva ne bi bio moguć. Sva individualna postignuća nestajala bi skupa sa pojedincima koji su ih stekli, te bi svaki čovjek počinjao iz početka. Zahvaljujući vaspitanju i iskustvu prethodnih generacija, kao i vlastitom iskustvu i znanju koje stiče svaki pojedinac dolazi do poboljšanja uslova života i bogaćenja iskustva čovječanstva (Vukasović, 1994).

Čovjek na svijet svojim rođenjem donosi genetski potencijal koji će se dalje razvijati pod uticajem naslijeda, okoline i vlastite aktivnosti pojedinca. U savremenoj civilizaciji, čovjek ne bi mogao biti ono što jeste da nije igre, medija, komunikacije i vaspitne razmjene (Suzić, 2005).

U svakom pedagoškom djelovanju sjedinjuju se četri vrste saznanja:

1. Saznanje o onom koga učimo i podučavamo,
2. Saznanje o onome čemu učimo i podučavamo,
3. Saznanje o svrsi i smislu učenja i podučavanja i
4. Saznanje o onom kako učimo i podučavamo (Slatina, 2005, str. 19).

Moguće je uočiti da se na prvom mjestu nalazi dijete/čovjek. Čovjek ima svoju prirodu, kao što imaju i biljni ili životinjski svijet. Postoji opća ljudska priroda koja je stalna, konstantna, ali postoji i ona koja se mijenja. Da bismo mogli vaspitno djelovati neophodno je da upoznamo ljudsku prirodu, koju čine različiti supstrati:

1. Supstrati koji ne traže nikakvo pedagoško uplitanje (oni poput DNK),
2. Supstrati koji su „pedagoški kovni“, moguće je na njih uticati, mijenjati njihovu formu, ali ne i njihovu suštinu (prirodna pronicljivost čovjeka, kristalizovana inteligencija, temperament),
3. Supstrati koji prijeko trebaju pedagošku intervenciju, tj. njihov razvoj ne bi bio moguć bez pedagoškog uplitanja i miješanja u rast i razvoj ličnosti čovjeka (ibidem, str. 22).

U ponašanju djeteta lako možemo uočiti izvorne akte ljudske prirode kao što su prirodan osjećaj za vaspitanje ili vaspitni osjećaj, otvorenost prema svijetu kojem živi, prirodna pronicljivost i radoznalost/znatiželja i aktivni odnos prema svijetu u kojem živi. Prirodan osjećaj za vaspitanje različito se ispoljava od čovjeka do čovjeka, te se mijenja vremenom. Prirodan osjećaj za vaspitanje kao i prirodan osjećaj za pravdu upućuju na ljudsko dostojanstvo. Ta dva osjećaja omogućavaju nam budemo dobri vaspitači bez studija pedagogije ili pravedni bez studija prava. Vaspitni osjećaj možemo povezati sa empatijom. Čovjekova otvorenost prema svijetu omogućava mu da njegov razvoj bude oblikovan učenjem. Dijete odrasta u različitim društvenim odnosima, što ga priprema za produktivno učešće u životu. Prirodna pronicljivost i radoznalost/znatiželja predstavlja težnju za saznanjem. Traganje i otkrivanje ne možemo niti zamisliti bez ovog izvornog akta. Radoznalost upućuje čovjeka da nepoznato učini poznatim i razumljivim. Sa ciljem sprečavanja gubitka ovog izvonog akta, radoznalost treba razvijati, održavati i izazivati. Rast i razvoj djeteta nemoguće je zamisliti bez aktiviteta. Aktivitet djeteta povezuje učenje i zrenje. Aktivitet ne možemo posmatrati izolovano, jer se odvija u okruženju odraslih, koji su takođe učesnici tog aktiviteta, jer komuniciraju sa djecom, daju odgovore, vaspitno djeluju.

Razvoj ljudskih potencijala zavisi od mogućnosti djelovanja, koje obuhvata komunikaciju, kretanje, igru i rad sa različitim materijalima (ibidem).

Vaspitanje ima uticaj na razvoj ličnosti ali i na razvoj cjelokupnog društva. Društvo se kroz vaspitanje obnavlja, razvija i održava. Vaspitanje je specifičan proces kojim se utiče na razvoj svih dispozicija ličnosti (Tomić, Osmić i Karić, 2006).

Unatoč riziku da se ostane pri jednostranoj i nepotpunoj definiciji vaspitanja, zbog njegove kompleksnosti, u narednom tekstu predstaviću neke od definicija vaspitanja. Vaspitanje se „može odrediti kao društvena praksa ljudi, kao društveno-pedagoški proces razvoja čovjekove individualne i društvene osobenosti. Vaspitanje je sistem aktivnosti, djelatnosti i procesa (prenošenja i usvajanja znanja, učenja i dr.) u kojima njegovi subjekti u samoupravnoj interakciji i komunikaciji planiraju, organizuju, ostvaruju, vrednuju i usmjeravaju razvoj dispozicionog potencijala u smjeru njegove potpune diferencijacije i integracije te razvoj čovjekove društvene osobenosti i samosvijesti za samostalan, slobodan i univerzalno oslobođilački, kreativan i međuzavisani život u društvenoj zajednici ljudi. U tom smislu vaspitanje je proces osposobljavanja ljudi za ljudski smislen i stvaralački način reprodukcije i produkcije osnovnih uslova njihove egzistencije: rada, društvenih odnosa i slobodnog vremena. Ako to nije tako onda vaspitanje nije vaspitanje, nego je aktivnost drila, tutorstva, parcijalizacije, uslovljavanja, oblikovanja, indoktrinacije“ (Potkonjak i Šimleša, 1989, str. 138). Pod pojmom vaspitanje se „razumije toliko toga različitog i mnogostrukog da on gubi svoj obris: to je proces kao i njegov rezultat, neka namjera kao i neko djelovanje, neko stanje kao i njegovi uslovi, neki (deskriptivni) opis i neko (preskriptivno) vrednovanje, neka namjerna intencijska radnja kao i nemamjerni društveni uticaji (funkcijski), neki istorijski kao i neki nadvremenski fenomen“ (Gudjons, 1994, str. 149). Vaspitanje možemo definirati i kao: „proces formiranja čovjeka, izgrađivanje i oblikovanje ljudskog bića sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama“ (Vukasović, 1994, str. 39). Prema Brezinki (1990) „Vaspitanje čine socijalne radnje kojima ljudi pokušavaju u bilo kojem pogledu trajno poboljšati sklop psihičkih dispozicija drugih ljudi ili pak održati vrijedne komponente tih dispozicija. Vaspitanjem ljudi pokušavaju unaprijediti ličnost drugih ljudi u bilo kojem pogledu“ (Brezinka, 1990; citirano kod Gudjons, 1994, str. 151). Ovako formulisana definicija sastoji se od pet određbenih funkcija: „1. Vaspitanje se sastoji od djelatnosti kojih je cilj određeno ponašanje, a smisao čovjek svjesni subjekt. 2. Socijalno znači, da se te djelatnosti tiču drugih. 3. Psihičke dispozicije nisu prolazno doživljavanje i ponašanje, već relativno trajne spremnosti za doživljavanje i ponašanje (to

mogu biti znanja, vjerovanja, zauzimanje stavova, sposobnosti, interesi i tako dalje). 4. Poboljšavanje ili održavanje znači da se zadanom stanju vaspitnog djelovanja pripisuje vrijednost. 5. Pokušavati znači da odgojne radnje mogu ne samo uspjeti, već mogu i ne uspjeti, jer učinak učenja može ostvariti samo onaj ko uči, vaspitne djelatnosti tome mogu samo doprinijeti“ (Gudjons, 1994, str. 152).

Slatina (2000) inspirisan Brezinkinom definicijom daje sljedeću definiciju vaspitanja: „Vaspitanje čine sociokulturne i psihosocijalne radnje koje imaju karakter unapređujućeg i podstičućeg djelovanja na prirodne individualne životne snage čovjeka radi njegovog ličnog i jedinstvenog razvoja kao duševnog, duhovnog i djelatnog bića“ (Slatina, 2000, str. 381).

Razvoj pojedinih osobina ovisi o angažovanju samog pojedinca, ali je neophodan i društveni uticaj. Ukoliko izostane vaspitni uticaj dolazi do vaspitnog zapuštanja djece. Prema Enciklopedijskom rječniku pedagogije (1963) vaspitno zapušteno dijete je „dijete sa normalnim dispozicijama koje zbog nedovoljnih vaspitnih uticaja sredine zaostaje u psihičkom razvoju“ (Franković, Pregrad i Šimleša, 1963, str. 593). Zaostajanje je moguće primijetiti još u predškolskoj dobi i rezultat je djelovanja nepovoljnih socijalnih faktora. Obzirom da je dijete u prvim godima upućeno isključivo na porodicu, razloge ovakve zapuštenosti treba tražiti u deficijentnom stanju porodice ili nepostojanju porodice. Deficijentno stanje porodice podrazumijeva promjene u strukturi porodice (nemanje majke ili oca, više djece u porodici), nepovoljan položaj djeteta u porodici (jedinče, najstarije ili najmlađe dijete), nesređene porodične prilike i nebriga roditelja za djecom. Ako dijete raste bez majke, naročito na ranom uzrastu, postoji opasnost da će do izvjesne mjere zaostajati za djecom koja rastu u funkcionalnim porodicama. Mnogo veće zaostajanje javlja se kada je dijete izdvojeno iz porodičnih uslova zbog smrti roditelja, razvoda braka i tako dalje. Međutim, u većini slučaja dijete je sposobno da napreduje ako se uslovi koji su izazvali zaostajanje promijene. Dakle, neophodno je stvoriti uslove koji će povoljno uticati na djecu da bi napredovali kao i djeca u funkcionalnim porodicama (ibidem).

U prilog tome navećemo primjer jedanaestomjesečne bebe, koja je pokazivala zabrinjavajuću inertnost. Nikakve fizičke smetnje nisu postojale kojima bi se objasnilo zašto nije mogla da sjedi, hvata predmete, što je primjereno djeci na tom uzrastu. U fizičkom smislu beba je bila potpuno zdrava, pa se sumnjalo na mentalnu zaostalost. Testovi su pokazali da je beba bila potpuno zanemarena. O bebi je brinula pomajka, koja je u potpunosti sputavala dječiji aktivitet. Naime, ona je samo hranila i kupala, ali je držala zavezana za

krevet. Nije joj davala igračke i nije se igrala sa njom. Nakon što je djetetu pružena pažnja, ubrzo se probudila iz svoje inertnosti. Počela se smiješiti, sjediti uspravno i držati igračke. Čak je uspjela uzicom privući bliže igraču, čime je riješila test inteligencije normalan za djecu svog uzrasta (Buler, Smoter, Ričardson i Bradšoa, 1962).

Kada zakaže podrška porodice presudan je pravilan izbor staratelja koji će stvoriti za djecu povoljne uslove za razvoj njihovih sposobnosti do optimalnog nivoa.

Definisanje porodice

Kada spomenemo porodicu, čini se kao da je taj pojam toliko jasan da ga ne treba ni definisati ili da ga je veoma lako definisati. U Enciklopedijskom rječniku pedagogije data je sljedeća definicija porodice: „Porodica je intimna, krvnom vezom povezana socijalna jedinica, te se u njoj vaspitnii uticaji jače primaju djeteta nego u drugim vaspitnim sredinama“ (Franković, Pregrad i Šimleša, 1963, str. 710). Porodica definisana kao krvnosrodna zajednica roditelja i njihove djece koji žive u istom domaćinstvu, nepotpuna je iz više razloga: Koliko je takvih porodica u našem okruženju, školi, susjedstvu, među vršnjacima ili u našoj široj rodbini? Ako porodicu definišemo kao krvnosrodnu zajednicu brzo ćemo isključiti značajan broj porodica koje se ne sastoje od oba biološka roditelja (razvedeni, ponovo oženjeni ili udati), koje se ne sastoje od bioloških roditelja i njihove djece (usvojiteljske porodice), koje nikada nisu imale muža-oca (neudate majke) ili porodice kojima su djeca privremeno povjerena (hraniteljske porodice). Vrijeme u kojem živimo nametnulo je potrebu da se definisanje porodice ne smije svoditi na samo dvije komponenete: ista krv i zajedničko domaćinstvo. Postoji mnogo razloga zbog kojih krvni srodnici ne žive pod istim krovom, ali jesu porodica ili onih koji iz različitih razloga žive pod istim krovom ali nisu porodica. Krvno srodstvo i zajedničko domaćinstvo ne predstavljaju nikakv garant za uspješno funkcionisanje porodice. Broj porodica, u kojima roditelji i djeca nisu u krvnom srodstvu, je u porastu. Najhumaniji oblik zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja jeste usvajanje. Ako je djetetu iz bilo kojih razloga uskraćenja porodična briga, potrebno je nadoknaditi je najsličnijom organizacijom. Prednost usvajanja potvrđena je nebrojeno puta, a pored usvajanje postoje i hraniteljske porodice koje privremeno ili trajno zbrinjavaju djecu. Zato osnovni kriterij prilikom definisanja porodice treba biti ljubav, koji uz zakonsku regulativu čini njen temelj. Imajući u vidu sve ove činjenice, porodicu je ispravnije shvatati

kao najbliži krug ljudi koji se nalaze u neposrednom dječijem psihosocijalnom okruženju. Time obuhvatamo, osim domaćinstva u kojem dijete živi, sve druge ljude koji imaju važnu ulogu u životu djeteta. To su na primjer bake i djedovi kod kojih dijete provodi vikende ili dio dana, razvedeni roditelji sa kojima se dijete viđa povremeno i slično. Mnogo važnije pitanje danas jeste koliko okruženje u kojem dijete živiti zadovoljava razvojne potrebe, nego po kojim kriterijima je porodica zasnovana (Pašalić-Kreso, 2012).

U Pedagoškoj enciklopediji 2 pojам porodica se definiše na sljedeći način „u opštijem smislu porodica je društvena grupa istorijski promjenjivog oblika u čijim okvirima se odvija proces reprodukcije društvenih individua, proces prirodne reprodukcije koji podrazumijeva rađanje, odrastanje i umiranje ljudskih individua, s jedne strane, i proces njihove društveno-kulturne reprodukcije, sa druge strane, koji se odvija kroz procese socijalizacije, individualizacije i zaštite psihosocijalne stabilnosti i integriteta odraslih pojedinaca. U strukturalnom pogledu porodica se određuje kao ujedinjenje odraslih pojedinaca suprotnih polova (supružnici) i njihove rođene ili adoptirane djece (potomaka)“ (Potkonjak i Šimleša, 1989, str. 219).

U ovoj definiciji možemo uočiti napredak jer se porodica umjesto krvno vezane zajednice određuje kao zajednica roditelja i njihove djece rođene ili usvojene. Na sličan način porodica je definirana i u Psihološkom rječniku.

U Psihološkom rječniku pojам porodica ima sljedeće značenje:

1. „U nazužem značenju riječ porodica određuje osnovni srodnički odnos. U njenoj minimalnoj ili nuklearnoj formi porodica se sastoji od majke, oca i potomaka. U drugom značenju može se podrazumijevati proširena porodica u koju mogu biti uključeni roditelji roditelja, rođaci, usvojena djeca i slično ukoliko svi funkcionišu kao priznata socijalna jedinica. Sociolozi i antropolozi imaju bukvalno na desetine drugih specijalnih klasifikacija za različite vrste porodičnih zajednica koje su zastupljene u različitim kulturama i društвima.
2. U širem zančenju, grupa ljudi sa bliskim socijalnim i ličnim vezama, čak iako one nisu krvno-srodničke veze među njima“ (Reber, 1985, str. 269).

Porodicu trebamo razumijevati kao sistem u kojem se pripadnost temelji na kombinaciji bioloških, legalnih i afektivnih veza. Ulazak u porodicu može biti rođenjem, usvajanjem, prihvatanjem, a istupanje takođe može biti na različite načine. Na temelju

navedenih definicija, jasno je da porodične veze traju mnogo duže nego sam boravak u porodici. Dok god porodica pruža brigu, podršku, ljubav i sigurnost svojim članovima povezani su vezama koje završavaju jedino smrću. Današnje doba zahtijeva potpunije definisanje, kako ne bi došlo do isključivosti, ekskluzivnosti, segregacije ili stigmatiziranja. Porodicu treba afirmirati vaspitanjem, kao jedan od najvažnijih temelja sreće i ona ne mora biti idealno tipska (koju čine biološki roditelji i djeca). Definicija koja se čini veoma obuhvatnom glasi: „Porodicu čine roditelji ili najmanje jedna odrasla osoba, i djeca, ili najmanje jedno dijete, koji žive u zajedničkom domaćinstvu, uspješno funkcionišu kao zajednica zadovoljavanja potreba njenih članova, a njihov odnos se temelji na krvnom srodstvu, zakonskoj (brak, usvojenje) ili na običnoj regulativi“ (Pašalić-Kreso, 2012, str. 54). Ovom definicijom jasno se ukazuje da porodicu čine jedna ili više odraslih osoba, to mogu biti roditelji, roditelji roditelja ili drugi srodnici i jedno dijete ili više djece različitih vidova povezanosti. Ovi članovi ne moraju biti vezani isključivo krvnim srodstvom, a najvažnije je da funkcionišu tako da svi imaju ravnopravan tretman i da se niko ne osjeća isključenim, čak ni onda kada nisu u krvnom srodstvu (ibidem).

U ovom radu istražujem socijalnu podršku i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja, koja su zbrinuta nekim od alternativnih oblika brige. Zbog toga, od svih navedenih definicija porodice, smatram da je posljednja definicija koju sam navela najpotpunija, jer ne isključuje usvojiteljske i hraniteljske porodice niti druge alternativne oblike brige o djeci koja ne žive u biološkoj porodici. Najvažnije je da zamjena za biološku porodicu bude funkcionalna i da se djeca u njoj osjećaju sigurno i prihvaćeno.

Porodica kao sistem

Porodicu možemo predstaviti kao sistem sa jasnom granicom koja odvaja elemente sistema od elemenata okruženja u kome se porodica nalazi. Granica predstavlja filter koji štiti sistem od različitih negativnih uticaja, ali propušta i pozitivne uticaje koje je neophodno inkorporirati u porodične ciljeve i aktivnosti (Pašalić-Kreso, 2004).

Vanjski uticaji koji djeluju na sistem predstavljaju input (ulaz), a reakcija sistema na okolinu jeste output (izlaz). Upravo to primanje podražaja iz vanjske sredine i reagovanje na iste ukazuje nam na postojanje jasnih granica između porodice kao sistema i njene okoline.

Te granice mogu biti različite i kreću se od krajnje otvorenog do krajnje zatvorenog tipa. Jačanje zaštitnog obruča ne nastaje isključivo kao rezultata straha da će doći do uticaja nepovoljnih faktora vanjske sredine, nego može nastati i odlukom nekog člana porodice. Kod disfunkcionalnih porodica oslabljeni su kako odnosi unutar porodice tako i jačina zaštitnog obruča koji štiti porodicu od nepovoljnih uticaja. U takvim porodicama još više će doći do dezintegracije (Pašalić-Kreso, 2012).

Porodica koja ima normalnu jačinu zaštitnog sigurnosnog obruča štiti svoje članove tako što negativne vanjske uticaje odbija i ne dopušta njihov prolazak u porodicu, a one koji su pozitivni propušta. Ovakve porodice zadržavaju uticaje sa kojima članovi porodice nisu spremni da se suoče na prolazu kroz zaštitni obruč, te ih propuštaju onda kada to bude bilo moguće. Ove osobine karakterišu demokratske ili autoritativne porodice, kojima autoritet nije nametnut nego se gradi iskustvom, znanjem i uzajamnim povjerenjem njenih članova. Članovi ovakvih porodica odlučuju ravnopravno i odgovorno o svojoj participaciji sa vanjskim svijetom. Sigurnosni obruč ovih porodica je dovoljno siguran da zaštititi porodicu ukoliko se javi negativni uticaji iz vanjske sredine, a sa druge strane su dovoljno fleksibilni da propuste sve one uticaje koji su poželjni i odgovaraju njihovim potrebama. Ovaj tip porodice u dovoljnoj mjeri štiti svoje članove, ali im ujedno dopušta komunikaciju i razmjenu sa vanjskim svijetom u dovoljnoj mjeri (Pašalić-Kreso, 2004).

Striktni roditelji ili ostali članovi porodice mogu dovesti do krajnje zatvorenog sistema, sprečavajući tako prodiranje svih uticaja u porodicu, dok ne budu prerađeni do te mjere da se uklapaju u interes i vrijednosti kojima se teži unutar porodice. U pravilu svi vanjski uticaji se odbijaju, jer je zaštitini obruč nepropustan. Ovako čvrst zaštitni obruč javlja se kod autoritativnih i fundamentalno religijskih porodica ili doseljeničkih porodica koje nastoje sačuvati svoju tradiciju i kulturu. Članovi ovih prorodica nisu sposobni nositi se sa izazovima i problemima iz vanjskog svijeta, jer zaštitini obruč ovakvih porodica odbija 90% uticaja. To doprinosi da članovi porodice jednostavno nisu u stanju da se nose sa problemima niti da ih uspješno rješavaju. Razmjena je svedena na minimum, kontakti i komunikacija su uglavnom međusobni. Djeca zbog toga odrastaju pod staklenim zvonom i nisu sposobni da se lako uključe u društvo (Pašalić- Kreso, 2012).

Vrlo propusne granice koje omogućuju prodiranje svih vanjskih uticaja u porodični sistem, kao i uticaj na njene članove jesu osnovna karakteristika porodice koja ima slab i iskidan sigurnosni obruč. Stepen razmjene između porodice i vanjskog okruženja je gotovo

neograničen. Roditelji u ovim porodicama nemaju jasno definisane ciljeve odgoja i često zanemaruju potrebe njihove djece, kao i ostalih članova porodice. Zaštitini obruč je preslab ili čak pokidan, tako da ne postoji nikakva selekcija uticaja iz vanjske sredine što dovodi do haotičnog stanja. Članovi porodice, uključujući i djecu od najranije mладости, suočavaju se sa različitim uticajima iz vanjskog svijeta za koje još nisu spremni. Boreći se protiv različitih uticaja kojima su izloženi, djeca češće krenu neprihvatljivim putem u poređenju sa djecom koja odrastaju u prethodno opisanim tipovima porodice (Pašalić- Kreso, 2004).

Domski uslovi često podsjećaju na krajnje zatvoren sistem, jer se u njima radi po utvrđenom rasporedu. Da bi djeca bez roditeljskog staranja stekla samostalnost i bila prihvaćena u zajednici, mora postojati razmjena sa vanjskim svjetom, te je normalna jačina sigurnosnog obruča sasvim dovoljna.

Roditeljstvo, majčinstvo i očinstvo

Roditeljsku zadaću na duhovit način predstavili su Polster i Dangel (1984) putem oglasa. U oglasu navode da traže bračni par spreman na rađanje i podizanje djeteta, pri čemu kandidati moraju biti na raspolaganju 24 sata na dan, sedam dana u sedmici. Od njih se očekuje da redovito zadovolje sve potrebe djeteta uključujući hranjenje, oblačanje, nadgledanje i vaspitanje. Naknade za posao nema, ali su kandidati dužni izdvojiti veliku svotu novca godišnje narednih 18 godina. Ukoliko se na oglas prijavi samo jedan kandidat, onda njegov angažman treba biti dvostruko veći. Svi kandidati koji se prijave moraju biti spremni na žestoke kritike svojih roditelja, rodbine, prijatelja, pedagoga, psihologa i drugih, a većina će ih biti izložena kritikama i vlastite djece (Polster & Dangel, 1984).

Nekada su porodice težile većem broju djece, kako bi ih već sa 7 ili 8 godina angažovali kao ispomoć u domaćinstvu. Svako dijete je obavljalo određeni zadatak, te su bili usputno vaspitavani. Danas imamo sasvim drugačiju sliku, roditeljsvo je složenije i sve je teže biti uspješan roditelj. Iz izjava roditelja, baka i djedova može se uočiti da je u prvim decenijama dvadesetog vijeka dominirao autokratski stil vaspitanja. Fizičko kažnjavanje bilo je zastupljeno u porodici i u školi. Unatoč tome, oni navode da je to bilo doba u kojem je dominirao red i poštovanje. Ali ne treba biti zaboravljena tamna strana tog doba kada djeca nisu imala nikakvu zaštitu u slučaju izloženosti okrutnom kažnjavanju i zlostavljanju

(DelCampo & DelCampo, 1999). Ako je pomoć djeteta bila potrebna u kući, da njeguje ili zamijeni nekog člana porodice, dijete bi napuštao školu. Za razliku od ranije, danas je izbor škole, zanimanja, bračnog druga i drugih važnih životnih pitanja, rezultat promišljanja pojedinca, u većini slučaja, a ne porodična stvar (Pašalić-Kreso, 2012).

Neke od najčešćalijih zabluda o roditeljstvu su:

1. Po rođenju djeteta život roditelja se neće značajno promijeniti,
2. Vaspitanje i zbrinjavanje djece je isključivo zabavno,
3. Djeca su uvijek slatka i draga,
4. Djeca moraju biti dobra ako imaju dobre roditelje,
5. Ako upotrebljavamo dobre vaspitne metode, djeca će uvijek biti poslušna,
6. Djeca će sačuvati brak u krizi,
7. Nema zločeste djece, postoje samo loše vaspitne metode i
8. Po rođenju djeteta, rodbina i prijatelji će se dugoročno angažovati oko njihovog zbrinjavanja (Efendić-Spahić, 2014, str. 54).

Roditeljstvo čini da žena postane majka, a muškarac otac i njihove uloge su povezane. One su međusobno zavisne, te svaka promjena u jednoj ulozi dovodi do promjene u drugoj (Slatina, 1999). U mnogim kulturama majke preuzimaju više odgovornosti za podizanje djece, jer one prije svega djeci daruju život. Majčinska ljubav i osjetljivost spram potreba djece ključni su faktori koji potiču njihov razvoj do optimalnog nivoa. Majka svojim primjerom pokazuje djeci kako da vole, a ljubav je jedan od ključnih faktora za emocionalni razvoj djece. Oni će izgraditi svoje odnose najprije sa majkom, a zatim i sa drugim članovima porodice (Pašalić-Kreso, 2004). „Našoj majci dugujemo dug koji joj nikada ne možemo vratiti“ (Ekerman, 1966, str. 107).

Uloga majke može biti razmatrana kao:

1. Osoba koja daruje život,
2. Osoba koja njeguje, hrani i odgaja,
3. Osoba koja pruža ljubav i podučava kako se voli i
4. Osoba koja socijalizira (Pašalić-Kreso, 2012, str. 265).

Zato je važno da majka ne bude samo hraniteljica koja će držati dijete u odvojenoj prostoriji, hraniti ga povremeno vještačkom hranom po tačno utvrđenom rasporedu i ignorisati njegov plać da se ne bi naviklo na ruke. Dijete pomoću dojenja dobiva hranu ali

istovremeno dolazi do emocionalne razmjene između majke i djeteta, što je osnova za njegov emocionalni razvoj (Pašalić-Kreso, 2004).

Kolika je privrženost djece oču teško je izmjeriti, ali ta prvirženost može biti isto toliko jaka kao i između majke i djeteta. Privrženost ovisi o tome koliko otac odgovara na signale koje mu dijete upućuje. U interakciji sa djetetom očevi mogu imati drugačije postupke, što obogaćuje porodicu. U vaspitni proces otac unosi vlastiti roditeljski stil, koji će nadopuniti majčine postupke, ali i zasebno djelovati na optimalan razvoj djece. Za uspješnu socijalizaciju djeteta potreban je i otac, te mnoge samohrane majke ukazuju na važnost uticaja odraslih muškaraca (djeda, ujaka, strica) na pravilan odgoj djece (Pašalić-Kreso, 2012).

Mladi očevi danas vide sebe u drugačijoj ulozi:

1. Oni žele da se smisleno i sadržajno bave svojom djecom od njihovih najranijih faza,
2. Oni ne žele biti isključeni iz vaspitanja vlastite djece, tako što bi cijelokupan vaspitni proces bio prepušten supruzi (majci),
3. Oni žele biti komunikativniji i otvoreniji prema svojoj djeci nego što su to bili njihovi očevi prema njima i
4. Oni žele mijenjati tradicionalnu ulogu oca kao vrhovnog presuditelja (ibidem, str. 293).

Društvene promjene postavile su nove zadatke pred roditelje. Različita očekivanja, uvjerenja, mediji, uticaj drugih članova porodice predstavljaju pritisak koji roditeljstvo čini još zahtjevnijim (Pećnik i Starc, 2010).

Zato roditelji trebaju djelovati zajedničkim snagama u podizanju vlastite djece. U većini ustanova za zaštitu djece bez roditeljskog staranja zastavljen je porodični oblik brige o djeci. Međutim, te zamjenske porodice su nepotpune jer ih čine vaspitačica i djeca. Djeca bi rasla u prirodnijim uslovima ako bi o njima brinuli bračni parovi.

Afektivna vezanost i porodični odnosi

Čovjek se rađa sa potrebom emocionalnog vezivanja i ta potreba naziva se afektivna vezanost. To je potreba da se trajno veže za osobu iz svoje okoline, u prvom redu za majku ili zamjenu za majku. Kada govorimo o emocionalnoj vezanosti najprije je vladalo shvatanje da se emocionalna vezanost uči. Obzirom da dijete ima niz potreba koje treba zadovoljiti (žed, glad i tako dalje), te nije u stanju pobrinuti se za sebe u prvim godinama svog života, majka ili zamjena za majku zadovoljavaju dječije potrebe, čime se izazove osjećaj ugode, koji se povezuje sa majčnim prisustvom. Nakon nekog vremena sama prisutnost majke postaje potreba. Kasnije, istražujući afektivnu vezanost došlo se do spoznaje da ona nema veze sa zadovoljenjem potreba niti u ljudskom niti u životinjskom svijetu. Podaci koji nas upućuju na to su sljedeći:

1. Podaci etologije odnosno proučavanje životinja u prirodoj sredini ukazalo je na postojanje sistema životinja čija je funkcija uspostavljanje veze sa drugima, a ne zadovoljenje fizioloških potreba
2. Istraživanja psihanalitičara koja ukazuju da za normalan razvoj dojenčeta nije dovoljno pružanje biološke sigurnosti, već kvalitetna okolina
3. Eksperimentalna istraživanja odvajanja rezus majmuna od prirodne majke, što je uticalo na njihov emocionalni, socijalni i tjelesni razvoj (Šehović, 2005, str. 374).

Iako su prve studije o afektivnoj vezanosti majke za dijete bile pod snažnim uticajem etologije, napredak tehnike i mogućnost snimanja ponašanja donio je novi talas posmatranja mikroaspekata interakcije između majke i djeteta. Zahvaljujući tome uočeno je da dijete već u prvoj polovini prve godine otkriva i uči pravila razmjene sa majkom. Rezultati ranog učenja u primarnim vezama prožimaju ličnost u cjelini i prestavljaju jezgro nečije ranjivosti na stres (Hanak, 2012).

Učenje utiskivanjem predstavlja najizrazitiji fenomen ranog iskustva, zastupljen je kod sisara ali i kod ljudskih beba. Utiskivanje se odvija u kratkom vremenskom periodu i ostavlja trajne posljedice. Kod čovjeka fenomem utiskivanja, koji nazivamo vezivanje beba za roditelje, ima biološku osnovu. Svako lišavanje djeteta roditeljske brige, posebno majke ostavlja trajne posljedice. Iako rano iskustvo može biti donekle nadoknađeno u kasnijim povoljnim uslovima, kad je u pitanju emocionalno lišavanje to je malo teže. Ako je dijete prošlo različite traume to će ostaviti trajne posljedice za njegov emocionalni razvoj, jer je

nemoguće vratiti se unazad da bi obnovili emocionalni razvoj, dok se neke kognitivne vještine mogu popraviti i savladati kasnije (Stojaković, 2002).

Značajan doprinos razumijevanja vezanosti djeteta za majku daje nam Bolbijeva (Bowlby, 1953) studija materinska briga za dijete i duševno zdravlje. Ova studija ukazuje da odvajanje djeteta od majke ostavlja posljedice na duševno zdravlje, kao i na fizički, intekulturalni i socijalni razvoj djeteta. Stoga novorođenče i malo dijete moraju biti vaspitani u u toplom, intimnom i trajnom odnosu sa majkom ili zamjenom za majku, a taj odnos treba biti prožet obostranom radošću. Majka i dijete trebaju se osjećati blisko identificirani jedno s drugim. Također, majčinstvo se ne organizira kao dužnost sa liste, jer je odnos između majke i djeteta živi ljudski odnos koji utiče na karakter oba učesnika vaspitnog procesa. Ulogu majke ne možemo procjenivati kroz broj sati koje ona provodi sa djetetom, već kroz radost koju taj odnos donosi. Osnovni preduslov za radost i intimnu identifikaciju osjećaja između majke i djeteta jeste trajan odnos. Postojanje kontinuiteta odnosa predstavlja uslov za razvoj ličnosti djeteta. Ovakav odnos nije potreban samo djetetu, nego i majci, da bi mogla uspješno ispuniti svoju ulogu (Bowlby, 1953).

Da bismo naglasili važnost potrebe za pripadanjem i ljubavlju, navešćemo najpoznatiju hijerarhiju ljudskih potreba koju je uradio Maslow (Maslow, 1976; citirano kod Stojaković, 2002, str. 337), koja je zamišljena kao piramida:

1. Biološke potrebe nalaze se u osnovi te piramide. To su potreba za hranom, vodom, disanjem koje spadaju u primarne potrebe. Tek kada su te potrebe zadovoljene onda prelazimo na zadovoljenje sekundarnih bioloških potreba kao što su toplota, svjetlost, fizička aktivnost i tako dalje.
2. Potreba za sigurnošću nalazi se na sljedećem nivou. Ova potreba se javlja kod svih ljudskih bića i uključuje ličnu sigurnost i zaštitu od straha i neizvjesnosti. Nove nepoznate situacije mogu kod djece izazvati nelagodu, strah i nemir, jer se boje da je ugrožena njihova bezbijednost. Loši odnosi među roditeljima, svađe, nesporazumi i slično mogu kod djece pojačati strah. U trenucima kada su djeca odvojena od roditelja, privremeno ili trajno, snažno je izražena potreba za sigurnošću.
3. Potreba za pripadanjem i ljubavlju (afektivnom vezanošću), odnosi se na prisne veze sa drugima i važna su potreba svakog ljudskog bića. Podrazumijeva potrebu da se pripada nekome/nečemu na primjer porodici, školi, grupi vršnjaka i slično. Ukoliko ova potreba nije zadovoljena, javiće se osjećaj odbačenosti i usamljenosti. Svako

ljudsko biće ima potrebu da bude voljeno i prihvачeno od strane drugih, jer zadovoljenje ove potrebe predstavlja oslonac tokom života i rješavanja različitih kriznih situacija. Potreba da volimo i budemo voljeni jedan je od osnovnih pokretača ljudske aktivnosti.

4. Potreba za poštovanjem podrazumijeva želju da se postignu određeni ciljevi, da se ostvari neki uspjeh, što će imati za posljedicu osjećaj kompetentnosti i samopouzdanja. Ako kod pojedinca nije zadovoljena potreba za poštovanjem onda se može javiti osjećaj inferiornosti, razočarenja i bespomoćnosti.
5. Potreba za samoaktualizacijom nalazi se na vrhu piramide, kao njaviša potreba. Da bi bilo moguće zadovoljiti potrebu sa samoaktualizacijom sve prethodne potrebe moraju biti zadovoljene. Ova potreba podrazumijeva razvoj vlastitih potencijala do optimalnog nivoa, kao i težnju da ispoljimo sve što znamo i možemo. Ovu potrebu može ostaviriti svaki pojedinac radeći ono što voli i ostvarujući maksimum svojih sposobnosti, što je propraćeno osjećajem zadovoljstva (ibidem, str. 337).

Osjećaj pripadnosti značajan je i za majku i za dijete. Da bi se dijete pravilno razvijalo, potrebno je da osjeti da pripada majci, odnosno porodici. Sa druge strane, da bi majka moga uspješno vršiti svoju ulogu i ona mora osjećati da pripada svome djetetu. To je put koji omogućava da se majka potpuno posveti svom djetetu. Ako majka osjeti zadovoljstvo posmatrajući kako dijete odrasta, prolazi kroz različite faze svog razvoja, da bi postalo nezavisno, moće osigurati svom djetetu trajnu pažnju u toku dana, noći, sedam dana u sedmici ili 365 dana u godini. Upravo zbog toga, veoma je teško osigurati majčinsku ljubav djetetu izvan porodičnih uslova. Ono što majke i očevi mogu pružiti djetetu, nije moguće ostvariti niti u jednom drugom ljudskom odnosu (Bowlby, 1953).

Roditelji predstavljaju sigurnu bazu kojoj se dijete vraća svaki puta kada se osjeti nesigurno. U novim, nepoznatim situacijama mala beba će se priljubiti uz roditelje, sve dok ne bude osjetila sigurnost koja će joj omogućiti da istražuje nepoznato. Nekada je djeci dovoljan samo vizuelni kontakt, da vrate svoju sigurnost i nastave dalje sa istraživanjem novih situacija. Djeca imaju potrebu za bliskim kontaktom sa roditeljima ili zamjenom za roditelje, pri čemu dođe do uznemirenosti kada se odvoje od bliskih osoba i do osjećaja olakšanja pri ponovnom susretu (Pašalić-Kreso, 2012). Posljedice neostvarene emocionalne veze su očigledne po ukupan razvoj djeteta. Trogodišnje dijete koje se nalazi u domu za djecu bez roditeljskog staranja češće izgleda kao dvogodišnje dijete koje je vaspitano u biološkoj

porodici. Mozak takvog djeteta pokazuje različite vidove zaostalosti, prvenstveno u razvoju centra za emocije (Pašalić-Kreso, 2000b).

Osjećaj da neko brine o nama i misli na nas predstavlja temelj za funkcionisanje baze sigurnost. Pojam porodice kao sigurne baze uvodi Bing-Hol (Byng-Hall). On porodični sistem predstavlja kao mrežu odnosa, u kojoj su svi članovi povezani i osjećaju se sigurnim. U kriznim ili traumatskim situacijama obično se svi članovi porodice osjećaju nesigurnim, bez obzira da li je porodica sigurna baza ili ne (Byng-Hall, 1995). Kada dodje do smanjenja kapaciteta porodice za pružanje sigurne baze, gubi se primat brige nad djetetom. Time dolazi do promjene fokusa sa brige o djetetu na brigu o partnerskim odnosima (Mihić, 2012).

Većina ljudi širom svijeta provede svoj životni vijek u partnerskom odnosu (bračnom ili vanbračnom). O ljubavnim partnerskim odnosima pisali su pjesnici, naučnici, filozofi, psiholozi ali i laici i svi ti opisi imaju zajedničku karakteristiku, a to je da je i među pratnerima postoji afektivno vezivanje. Partneri teže da se oslanjaju jedno na drugo i da pružaju pomoć u nevolji. Međutim, ako poredimo međusobnu vezanost partnera sa afektivnom vezanošću majke za dijete, razlika je više nego očigledna. Naime, dijete je bespomoćno u odnosu na staratelja, dok se ta karakteristika ne može povezati sa partnerskim odnosima (Stefanović-Stanojević, 2012).

Po uzoru na biološku porodicu i u zamjenskoj porodici trebaju vladati harmonični odnosi u kojima će dijete osjećati sigurnost i neće zaostajati za svojim vršnjacima u fizičkom, intelektualnom, socijalnom i emocionalnom smislu.

Pedagoško-istorijski osvrt na položaj i zaštitu djeteta

Za razliku od životinja koje su većinom odmah po rođenju sposobne brinuti se same za sebe i voditi svoj život neovisno o svojim roditeljima, ljudska beba ne bi preživjela kada o njoj ne bi brinuli odrasli, sve dok ne dosegne zrelost i sposobnost da se brine sama za sebe. Samim tim, djeca su najosjetljiviji članovi društva i njihov razvoj zavisi od odnosa i podrške odraslih, bilo da se radi o roditeljima koji su dužni brinuti za svoju djecu ili društvu koje različitim mjerama podstiče razvoj djece ili osigurava njihovu posebnu zaštitu. Zato je briga o djeci bila i bit će najvažniji zadatak, kako roditelja, tako i društva.

Odnos prema djetetu, njegovim potrebama i interesima, dio je društveno-ekonomskog razvoja i kulturnog obrasca društvene sredine, tako da su društvene promjene dovodile i do promjena odnosa prema djetetu (Grujić, 2005). Upravo taj različit odnos prema djetetu i djetinjstvu kao nezaobilaznoj fazi razvoja ljudske individue, doprinosi nastanku različitih koncepcija o prirodi djeteta (Marković, 2013). Spominjanje djeteta i djetinjstva i odnos prema djetetu ne razlikuje samo u različitim društvima i kulturama, već i u različitim epohama istog društva/kulture. U desetom i jedanaestom vijeku djeca nisu tretirana drugačije od odraslih, te im nije pružena specijalna briga, osim u prvim godinama života (Aries, 1989). Srednjovijekovna porodica „nije prenosila vrijednosti, znanja ili, još opštije – nije socijalizovala dijete niti kontrolisala pomenute procese. Ono se brzo odvajalo od svojih roditelja i učilo šta mu je potrebno zahvaljujući zajedničkom življenju s odraslima, pomažući im u poslovima koje su obavljali“ (Kamenov, 1999b; citirano kod Suzić, 2006, str. 40). U to vrijeme smrtnost djece je bila velika, ali žaljenje za njima nije bilo tako intenzivno, jer su porodice bile brojne, te bi na mjesto umrlog djeteta ubrzo dolazilo novorođeno. U industrijskom društvu djeca su imala priliku da rade. Djeca su bila brza, spretna i izdržljiva, te je ubrzo rad pretvoren u eksploraciju. Kasnije dolazi do poboljšavanja uslova rada, kao i skraćivanja radnog vremena. Tek u novom vijeku dijete postaje značajan član porodice i osovina porodičnih odnosa. Ideje Jana Amosa Komenskog doprinijele su da se porodica brine o školskom uspjehu djece. Samim tim pripreme za školu postaju dio svakodnevnog života, a sve značajnije postaje predškolsko obrazovanje i vaspitanje (Suzić, 2006). Tek u osamnaestom vijeku dijete biva shvaćeno kao krhko stvorenje koje treba zaštititi, a u devetnaestom kao idealno biće. U dvadesetom vijeku prisutna je izuzetna posvećenost djetetu i od strane porodice i od strane društva, te se djeca posmatraju drugačijim od odraslih (Aries, 1989).

U dvadesetom vijeku formira se moderna porodica bračnih parova i djece. Materijalno blagostanje doprinosi nastanku institucija za stručnu i ekonomske prihvatljivu brigu o djeci, tako da su djeca dobar dio dana prepuštena brizi drugih. Majke su bile zauzete kućnim poslovima, a očevi su se malo bavili djecom. Djeca su više prepuštena sebi, ulici, vršnjacima i daljinskom upravljaču. Ubrzo poslije postaje jasno da odnosi u porodici ne trebaju biti određeni socio-ekonomskim statusom, nego psihosocijalnom podrškom članova porodice sa naglaskom na razvoj dječije ličnosti (Suzić, 2006). Šezdesetih godina 20. vijeka dijete se u teoriji predstavlja u novom svjetlu. „Ono više nije pasivni primalac stimulacije, kao što to

tvrde bihevioristi, već posjeduje mogućnost da djeluje i utiče na svoj sopstveni razvoj“ (Kapor-Stanulović, 1985; citirano kod Grujić, 2005, str. 15).

Dvadeseti vijek obilježava i posebna aktivnost na izgradnji pravnog subjektiviteta djeteta. Uvođenje principa „najboljeg interesa djeteta“ utiče i na definisanje pravne zaštite djeteta i prenošenje težišta od zaštite djeteta ka zaštiti njegovih prava. Na povoljniji položaj djeteta u današnjem vremenu značajno je uticala međunarodna pravna zaštita djeteta i donošenje niza međunarodnih dokumenata koji se bave zaštitom djece (Grujić, 2005). Neki od međunarodnih dokumenata su: Ženevska deklaracija o pravima djece (League of Nations [LN], 1924), Deklaracija o pravima čovjeka (United Nations [UN], 1948), Konvencija o pravima djeteta (United Nations [UN], 1989) i Evropska konvencija o ostvarivanju dječijih prava (Savet Evrope, 1996).

Ženevska deklaracija kao jedan od početnih dokumenata koji je ukazivao na važnost zaštite djece, predstaviće u cijelosti: „Ovom deklaracijom o pravima djeteta, poznatija kao Ženevska deklaracija, muškarci i žene svih naroda, priznaju da čovječanstvo duguje djetetu najbolje što mu može pružiti, proglaši i prihvati to kao svoju dužnost, izvan i iznad svih razmatranja rase, nacionalnosti ili vjere:

1. Djetetu treba obezbijediti sredstva za normalan materijalni i duhovni razvoj;
2. Dijete koje je gladno mora biti nahranjeno, dijete koje je bolesno mora biti njegovano, djetetu koje je unazađeno treba pomoći, dijete delinkvent se mora socijalizovati, a siročetu i beskućniku se mora pružiti utočište i njega;
3. Dijete mora prvo dobiti pomoć u vrijeme nevolje;
4. Djetetu treba omogućiti da zaradi za život i mora biti zaštićeno od svih oblika eksploatacije;
5. Dijete mora biti odgojeno u svijesti da njegov talent mora biti posvećen dobrobiti ljudi oko njega“ (LN, 1924, str. 1).

Deklaracija o pravima čovjeka, usvojen na Opštoj skupštini Ujedinjenih nacija 10. decembra, ukazuje na činjenicu da svi ljudi imaju jednak i neotuđiva prava. Prema ovoj deklaraciji: „Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednak u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću i treba da jedno prema drugome postupaju u duhu bratstva. Svakome su dostupna sva prava i slobode navedene u ovoj Deklaraciji bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, narodonosno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj. Nadalje, ne smije se činiti bilo

kakva razlika na osnovu političkog, pravnog ili međunarodnog položaja zemlje ili područja kojima neka osoba pripada, bilo da je ovo područje nezavisno, pod starateljstvom, nesamoupravno ili da se nalazi ma pod kojim drugim ograničenjima suverenosti“ (UN, 1948, str. 1).

Deklaracija o pravima čovjeka daje značajne smjernice za sklapanje braka, prema kojoj bi u brak mogle stupiti samo punoljetne osobe i uz potpuni pristanak: „Punoljetni muškarci i žene bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili vjere, imaju pravo da sklope brak i da osnuju porodicu. Oni su ravnopravni prilikom sklapanja braka, za vrijeme njegova trajanja i prilikom njegova razvoda. Brak se sklapa samo uz slobodan i potpun pristanak onih koji namjeravaju stupiti u brak“ (ibidem, str. 3).

Takođe, ovom deklaracijom osigurana su prava majki i djece rođene u braki ili izvan braka: „Majka i dijete imaju pravo na naročitu brigu i pomoć. Sva djeca, bilo rođena u braku ili izvan njega, treba da uživaju istu socijalnu zaštitu“ (ibidem, str. 5).

Značajan uticaj na položaj djece danas ima Konvencija o pravima djeteta (UN, 1989), koja se posebno bavi djecom, njihovim potrebama i dobroti. Ova konvencija najznačajniji je dokument koji je postavio standarde u zaštiti prava djece. Zbog toga što su različite zemlje, njih 191, ratificirale konvenciju, u obavezi su da u svoj pravni sistem ugrade odredbe o pravima djeteta na koje ih Konvencija (ibidem) obavezuje. Sadržaj Konvencije (ibidem) odgovara savremenom shvatanju djeteta, s naglaskom na značaj odrastanja djece u porodičnim uslovima i njihovoј potpunoј zaštiti, i to zdravstvenoj, socijalnoj, zaštiti od svih oblika zlostavljanja, diskriminacije ili zloupotrebe te osiguravanje potrebnih uslova za nesmetan razvoj i obrazovanje djeteta. Ona djeci garantuje slobodu mišljenja i izražavanja, svijesti i vjeroispovijesti, slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, pravo na informacije, pravo na lično ime i identitet, zaštitu ličnosti, ličnog ugleda i dostojanstva. Kada je riječ o djeci bez roditeljskog staranja, Konvencija (ibidem) nalaže obavezu zaštite i zbrinjavanja ove djece u druge porodice ili ustanove (Grujić, 2005).

Prema Konvenciji o pravima djeteta (UN, 1989) pod pojmom dijete podrazumijeva se: „svako ljudsko biće mlađe od 18 godina, osim ako se po zakonu koji se primjenjuje na dijete punoljetnost stječe ranije“ (ibidem, str. 2). Takođe, najbolji interes djeteta postavljen je u centar pažnje. Dijete ne smije biti odvojeno od svojih roditelja, osim u slučaju kada je odvajanje djeteta od porodice najbolji interes za dijete, a to se dešava u slučajevima kada je dijete zlostavljano ili zanemareno od roditelja, ili kada roditelji žive odvojeno, pa je

neophodno donijeti odluku o tome sa kim će dijete stanovati. Ukoliko je dijete privremeno ili trajno lišeno roditeljskog staranja, država je dužna da mu pruži posebnu pomoć i zaštitu. Odobrenje za usvajanje djeteta daju odgovorne vlasti, a sve to u skladu sa zakonom. Ako se razmatra mogućnost usvojenja djeteta u drugoj državi, onda treba voditi računa da to ne rezultira sticanjem profita onih koji su uključeni u taj proces (ibidem).

Za ostvarivanje prava djece značajna je i Evropska konvencija o vršenju dečijih prava (Savet Evrope, 1996). Cilj konvencije bio je promocija prava djece, kao i ostvarivanje istih. Prema ovoj konvenciji dijetetu koje je sposobno da razumije, biće dodijeljena sljedeća prava:

1. da dobije sve relevantne informacije;
2. da bude konsultovano i da izrazi svoje poglede;
3. da bude informisano o mogućim posljedicama postupanja u skladu sa tim pogledima i o mogućim posljedicama svake odluke (ibidem, str. 2).

Možemo zaključiti da je na povoljniji položaj djece bez roditeljskog staranja uticao niz medunarodnih deklaracija, koje već od 1924 godine obavezuju društvo da im pruži utočiste, njegu, pomoć i podršku u vrijeme nevolje.

Uzroci propadanja porodice

Porodični život je od najvećeg značaja i ne postoji niti jedno drugo mjesto slično tome. Djeca su privržena svojim roditeljima čak i onda kada porodica loše fukncioniše. Kada djeca budu smještena kod hranitelja koji im posvećuju više pažnje u odnosu na biološke roditelje, i tada djeca osjete da je njihov korijen u porodici iz koje potiču. Čak i kada dijete odrasta u oskudnim uslovima, biva slabo hranjeno ili prljavo, ako ga roditelji nisu napustili ono će se osjećati sigurnije u takvim uslovima nego u zavodima sa mnogo boljim materijalnim uslovima, jer će znati da postoji neko kome je stalo do njega i ko se brine za njega dok ne bude bilo u mogućnosti da se brine samo za sebe. Za to je veoma važno da porodica ostane na okupu. Naravno, postoje situacije u kojima je život djeteta u porodici nemoguć i neophodno ih je izmjestiti iz biološke porodice, ali tu opciju treba posmatrati kao krajnju mjeru (Bowlby, 1953).

Postoje tri situacije u kojima dijete ostaje uskraćeno majčinske brige:

1. Parcijalno uskraćivanje: dijete živi sa majkom ili sa stalnom zamjenom za majku (ovdje se misli na rodbinu djeteta), ali njihov stav prema djetetu nije onakav kakav bi trebao biti
2. Potpuno uskraćivanje: dijete je izgubilo majku ili zamjenu za majku zbog smrti, bolesti, napuštanja djeteta i dijete nema nikog od rodbine, ko bi se za njega brinuo
3. Potpuno uskraćenje: medicinska ili socijalna organizacija odvojila je dijete od majke ili zamjene za majku i smjestila ga kod stranih ljudi (ibidem, str. 73).

Ukoliko dijete ostane bez roditeljskog staranja, potrebno je najprije zadovoljiti njegove biološke potrebe kao što su potreba za hranom, toplinom i krov nad glavom. Ali to nije dovoljno i predstavlja samo početak, jer djetetu pored zadovoljenja bioloških potreba treba omogućiti uslove za nesmetan razvoj psihičkih, fizičkih i socijalnih sposobnosti. Uzroci zbog kojih porodica ne uspijeva zaštiti dijete dijele se u tri grupe:

1. Prirodna porodična grupa se nije nikada uspostavila: stanje vanbračnog djeteta
2. Prirodna porodična grupa je intaktna, ali ne funkcioniše efikasno: ekonomski uslovi, koji dovode do nezaposlenosti roditelja, hronične bolesti ili hronična nesposobnost roditelja, psihopatija ili nestabilnost roditelja
3. Prirodna porodična grupa se raspala i zbog toga ne funkcioniše: socijalne nesreće, smrt roditelja, hospitalizacija roditelja, roditelji u zatvoru, jedan od roditelja napustio porodicu, razvod braka, otac zaposlen u nekom udaljenom mjestu, majka zaposlena puno radno vrijeme (ibidem, str. 76).

Da li će dijete ostati bez roditeljskog staranja ovisi i od toga da li oba roditelja ne ispunjavaju svoju ulogu, kao i da li jedan roditelj, ukoliko ostane sam sa djetetom, dobija potrebnu pomoć kako bi mogao omogućiti djetetu potrebne uslove za normalan rast i razvoj, te da su rođaci ili komšije spremni pomoći da djeluju kao zamjena za roditelje. Obično se dešava da rodbina preuzme brigu o djeci, kada prirodna porodična grupa iz bilo kojeg razloga propadne. Uobičajeni razlozi zbog kojih rodbina postupa suprotno je što su pomrli, stari ili bolesni, žive daleko, ne mogu pomoći iz ekonomskih razloga, nemaju volje da pomognu ili roditelji nikada nisu ni imali rodbinu jer su bili odgajani u institucijama za djecu bez roditeljskog staranja. Ukoliko je porodica velika i ujednjinjena, onda su roditelji sigurni da će njihovo dijete dobiti sve što mu je potrebno u slučaju da ih zadesi nagla smrt (ibidem).

Dakle, djeca se najsigurnije osjećaju u biološkoj porodici čak kada rastu u oskudnijim uslovima. Najvažnije je da je porodica funkcionalna i da predstavlja sigurnu bazu svim svojim članovima. Ukoliko djeca žive bez roditelja zadatak vaspitača je da im pružaju podršku, a ne samo da zadovolje njihove biološke potrebe (hrana, voda, krov nad glavom i tako dalje).

Fenomen odsustva roditelja

Iako većina djece odrasta u svojoj porodici i u njoj ostvaruje osnovne životne potrebe, jedan broj djece ostaje lišen roditeljske brige iz više razloga: smrti roditelja, bolesti, napuštanja djeteta ili neadekvatne brige o djeci. Ako su djeca ostala lišena roditeljskog staranja iz bilo kog razloga, o njima brine država koja je biološkoj porodici dužna osigurati socijalne, psihološke i druge vidove podrške za prevazilaženje krizne situacije. Kada je i pored toga u biološkoj porodici dalji život djeteta rizičan te su boravkom djeteta u biološkoj porodici ugrožena njegova prava i interesi, država je dužna primijeniti neki od zakonom predviđenih oblika zaštite (Grujić, 2005).

Prema Zakonu o braku i porodičnim odnosima, država treba poduzeti sve mjere za zaštitu djece (Službeni glasnik RS, 2005). U Zakonu o socijalnoj zaštiti i obezbjedivanju socijalne sigurnosti građana, djetetom bez roditeljskog staranja smatra se dijete koje nema žive roditelje, čiji su roditelji nepoznati ili su nestali, kao i dijete čiji roditelji iz bilo kojih razloga privremeno ili trajno ne izvršavaju svoja roditeljska prava i dužnosti (Službeni glasnik RS, 1991).

Odsustvo roditeljskog staranja nije pojava karakteristična za određeni vremenski period, kulturu ili društveno uređenje. U svim istorijskim periodima postojala su djeca lišena roditeljskog staranja, samo se mijenjao njihov broj, kao i odnos prema takvoj djeci. Činjenica da je fenomen odsustva roditelja zastupljen u svim tipovima društvenih zajednica, ukazuje na nemogućnost potpunog iskorjenjivanja ove pojave. Pojedini događaji, kao što su ratovi, posebno su uticali na porast broja djece bez roditeljskog staranja. Ciljevi zaštite djece bez roditeljskog staranja ne ograničavaju se na potpuno eliminisanje pojave, već su usmjereni na smanjenje uzroka koji dovode do ove pojave i na unapređivanje zaštite djece primjenom različitih oblika zaštite (Grujić, 2005).

Najčešći razlozi odsustva roditeljskog staranja su:

1. ugroženost djece realizacijom odgojne funkcije porodice,
2. socijalno-ekonomski ugroženost,
3. vanbračno materinstvo,
4. zdravstvena spriječenost roditelja,
5. poremećeni porodični odnosi,
6. gubitak roditelja (roditelji umrli),
7. nepoznati ili nestali roditelji,
8. roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti,
9. oduzeto roditeljsko pravo (ibidem, str. 17).

Zajednička karakteristika svakog djeteta bez roditeljskog staranja je da je prošlo bolna iskustva do izmještanja iz prirodnog okruženja, odnosno iz svoje biološke porodice. Djeca su, najčešće, doživljavala različita traumatična iskustva, poput bolesti ili smrti bliske osobe, raspada porodice, vlastite bolesti ili hendikepa, fizičkog ili emotivnog zanemarivanja ili zlostavljanja, prisustva nasilništvu, ubistvu i slično. Veliki problem predstavlja i često mijenjanje sredine, sve dok organ starateljstva ne doneše konačnu odluku o tome koji oblik zaštite djeteta će biti primijenjen. Kada su ovakve promjene česte, dijete će se vrlo teško prilagoditi novoj sredini, što ima uticaja na očuvanje i njegovanje identiteta. Odluku o tome koji će oblik zaštite biti primijenjen za dijete bez roditeljskog staranja donosi organ starateljstva. Stručnjaci socijalne zaštite najčešće su jedini zastupnici djece bez roditeljskog staranja, a njihove odluke su presudne za dalji razvoj djece, pa je odgovornost za sudbinu svakog pojedinačnog djeteta iznad svih ostalih (ibidem, str. 18).

Izbor oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja veoma je značajan, kako se ne bi desilo da djeca ponovo prolaze traumatična iskustva. Neophodno je raditi u najboljem interesu djeteta sa ciljem što bolje integracije u novoj sredini koja mora biti poticajna kako bi se dijete osjećalo prihvaćeno.

Istorijski razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja

Istorijskim razvojem zaštite djece bez roditeljskog staranja više se bavio autor Arula (2006), čija će najvažnija razmišljanja navesti u okviru ovog poglavlja. Prema ovom autoru, društvo, porodica i dijete čine prirodnu trijadu čiji su segmenti međusobno zavisni i nerazdvojno povezani. Jedna od najvažnijih funkcija porodice jeste reproduktivna funkcija, koja omogućava cjelokupnom društvu da se razvija. Isto tako, ako se dijete, bez obzira na razlog, ne razvija u svojoj biološkoj porodici, to će itekako imati uticaja na njegov svestran razvoj, a bez djeteta će biti prekinut i kontinuitet porodice (Arula, 2006).

Da bi rast i razvoj djeteta bio potpun, u tome mu pomaže životno iskustvo koje se prenosi sa starijih na mlađe članove porodice, tako da je djetetu putem vaspitanja omogućeno da se ne vraća na neke primitivnije oblike ponašanja, nego da nastavi tačno tamo gdje je zastala generacija koja ga vaspita. Odnos prema djeci mijenja se s godinama, tačnije u zavisnosti od toga kakvo je društveno uređenje bilo u određenom istorijskom periodu, kao i od napretka nauke i saznanja koja su se odnosila na porodicu i način vaspitanja djeteta (ibidem).

Tokom društveno-istorijskog razvoja ljudskog roda, bez obzira o kakvim zajednicama je riječ, djeca su trpjela pojavu lišavanja roditeljskog staranja. Međutim, odnos i reakcije društva prema takvoj djeci bili su različiti. Ako se radilo o vanbračnom rođenju, ta reakcija kretala se od odbacivanja i majki i djece, pa sve do izjednačavanja prava djece rođene u bračnoj i vanbračnoj zajednici. Negativan odnos prema vanbračnoj djeci sasvim je neopravдан, jer je bolje da dijete živi barem s jednim biološkim roditeljem, nego da, zbog toga što je vanbračno rođeno bude lišeno brige ova roditelja. Pozitivne reakcije pokazivale su se samo u slučaju da je dijete ostalo bez roditeljskog staranja zbog smrti jednog ili ova roditelja, uslijed elementarnih nepogoda, posljedica rata i tako dalje. Brigu o djeci tada bi najčešće preuzimala crkva, srodnici ili država. Počeci organizovanog zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja u našoj zemlji zabilježeni su krajem 19. i početkom 20. vijeka. Zbog učestalih ratova koji su se vodili, veliki broj djece je u tom periodu ostao bez jednog ili ova roditelja, tako da su rješenja za zbrinjavanje ove djece bila usvajanje, smještaj u srodnice i hraniteljske porodice ili smještaj u novoosnovane institucije za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja. Od druge polovine 20. vijeka počinje intenzivniji razvoj zaštite djece bez roditeljskog staranja, vršen pod nadzorom države. Osnovni oblici socijalne zaštite djece

postaju usvojenje, starateljstvo, smještaj u drugu porodicu i smještaj u instituciju socijalne zaštite. Zato se smatra da je 20. vijek vrijeme kada se više pažnje počinje posvećivati djeci i njihovoј zaštiti. Tako se i institucionalna zaštita djece, koja su zbog rata ostala lišena roditeljskog staranja, počinje intenzivnije razvijati. Istraživanja su pokazala da su strah, nemir, nesigurnost, nepovjerenje i agresija prema socijalnom okruženju učestalija kod djece koja su tokom razvoja bila uskraćena za podršku, ljubav, povjerenje ili sigurnost, koje svaka zdrava porodica pruža djetetu. Čak je primijećeno da su takva djeca sklona povlačenju u sebe, imaju probleme s koncentracijom i nisu u stanju da racionalno riješe konflikte na koje nailaze u socijalnom okruženju (ibidem).

Svakodnevno se otvaraju nova pitanja i problemi koji su propratna pojava odvajanja djece od njihovih bioloških roditelja. Razlog tome je da za razvoj djeteta, u biološkom i socijalnom smislu, odnosno formiranju njegove ličnosti, ogroman doprinos daje harmonična porodica u kojoj vlada stabilna i topla porodična atmosfera, zasnovana na ljubavi, brizi, povjerenju i međusobnom poštivanju njenih članova. Sređeni porodični odnosi utiču na formiranje pozitivnih osobina djetetove ličnosti (ibidem).

Djeca bez roditeljskog staranja značajan dio svog života provode u različitim institucijama u kojima je zastavljen porodični oblik brige. Zato je važno utvrditi koje osobe iz njihovog okruženja im pružaju najviše podrške, što ujedno predstavlja problem ovog istraživanja.

Socio-pedagoški mehanizmi zaštite djece bez roditeljskog staranja

U narednom tekstu iznijeću razmatranja koja se tiču uloge organa starateljstva u zaštiti djece i omladine, njihove uloge pri smještanju djece u dom, pri izlasku iz doma, zatim u integraciji djece bez roditeljskog staranja, kao i ranom otkrivanju i prevenciji napuštanja djece.

Prema Aruli (2006), u skladu s Porodičnim zakonom, ovlaštenja organu starateljstva data su u vezi s organiziranjem i poduzimanjem mjera zaštite onim licima koja nisu u stanju da se sama brinu o svojim interesima i pravima. Centar za socijalni rad obavlja funkciju organa starateljstva te poduzima potrebne mjere s ciljem zaštite prava i interesa djeteta. Centar za socijalni rad interveniše u porodične odnose u slučaju da se porodica ne odnosi

adekvatno prema svojim članovima, ne vrši pravilno svoje roditeljske dužnosti, što za posljedicu ima zapostavljanje njege djeteta, odsustvo brige o školovanju i stručnom osposobljavanju, napuštanje ili zlostavljanje. Socijalne službe putem intervencija nastoje provesti niz aktivnosti koje pomažu porodici da ponovno počne vršiti svoje funkcije. Ako takve intervencije ne budu dale željene rezultate, organ starateljstva je obavezan da poduzme pravne mjere koje podrazumijevaju ograničavanje ili potpuno uskraćivanje roditeljskog prava. Kada dođe do ispoljavanja poremećaja u vršenju roditeljskog prava, organ starateljstva djeluje primjenom preventivnih mjera kako bi se stvorili pogodni uslovi za razvoj djeteta u porodičnoj sredini. Interes djeteta stavlja se na prvo mjesto, pa se u slučaju izostanka pozitivnih efekata i poslije primjene preventivnih mjera dijete povjerava drugoj porodici ili ustanovi. Oduzimanjem djeteta dolazi do ograničavanja roditeljskog prava, ali i prava djeteta na život u porodici, te se ova mjera poduzima samo pod uslovima neposredne i ozbiljne ugroženosti razvoja djeteta, zbog nepovoljnih porodičnih okolnosti i potrebe za kompenzacijom neophodnih uslova za pozitivan proces njegove socijalizacije. O tome koji će oblik zaštite biti primijenjen odlučuje organ starateljstva, nakon timskih razmatranja svakog pojedinačnog slučaja kako bi ta odluka bila u skladu s potrebama djeteta koje će biti zbrinuto (Arula, 2006).

Domski smještaj smatra se oblikom zaštite u krajnjoj nuždi, ali situacija u našoj zemlji pokazuje da većina djece ostaje u domu sve do navršenih osamnaest godina te da je ovaj oblik zaštite dominantan, iako bi trebao biti samo privremen. U skladu sa zakonom, centar za socijalni rad postavlja svako dijete u instituciju staratelja, a to je najčešće socijalni radnik centra za socijalni rad koji je smjestio dijete u instituciju i koji radi na pitanjima starateljstva. Staratelji bi trebali biti u stalnom kontaktu s osobljem institucije te povremeno posjećivati djecu, ali praksa pokazuje da je ovaj čin samo formalan te da stvarnu brigu o djeci vodi osoblje institucije (ibidem).

Kolika je stvarna briga države o djeci bez roditeljskog staranja vidi se po tome što u BiH ne postoji niti jedan zakon, podzakonski akt, uredba ili pravilnik koji bi regulisao brigu o osobi koja je završila s institucionalnim smještajem u domu za nezbrinutu djecu. Za vrijeme bivše SFRJ, ovoj djeci se omogućavalo zaposlenje odmah nakon izlaska iz doma, a općina je bila dužna da im osigura smještaj, odnosno stan, ukoliko nisu imali svoju imovinu, jer je postojala zakonska odredba koja je to omogućavala. Bez imalo savjesti, današnja praksa je da socijalni radnik, nakon što dijete napuni osamnaest godina, izda Rješenje o prekidu smještaja u ustanovi. Jedini način da dijete i dalje bude zbrinuto je da nastavi studirati te će mu u tom

slučaju boravak biti produžen u ustanovi u kojoj je bilo smješteno. Tada se procjenjuje motivacija i sposobnost štićenika te se na osnovi toga produžava starateljstvo. Ako štićenik nakon navršenih 18 godina ne nastavlja školovanje, njegov matični centar mu obustavlja smještaj u domu. Arula ističe da je praksa Centra za socijalni rad Banja Luka da podnesu prijedlog Upravnom odboru Centra da se štićeniku odobri pomoć u određenom novčanom iznosu za smještaj, stanu i hranu. Time je štićenik zbrinut prvih nekoliko mjeseci samostalnog života, ali mu to ne predstavlja nikakvo trajno rješenje, izuzev ako se menadžment centra ne angažuje da štićeniku pronađe odgovarajući posao i tako stekne osnovne uslove za samostalan život (ibidem).

Socijalni rad se zasnivana osnovnim principima i vrijednostima i to su:

1. poštivanje slobode i dostojanstva ličnosti,
2. vjera u moguće poboljšanje i usavršavanje ljudske prirode,
3. uvažavanje individualnih i grupnih osobitosti i razlika,
4. razvijanje sposobnosti, kreativnosti i potencijala pojedinaca za lični razvoj i samopomoć,
5. spremnost da se lična osjećanja i potrebe odvoje od profesionalnog odnosa,
6. zalaganje za socijalnu pravdu, ekonomsko i fizičko blagostanje ličnosti,
7. težnja da se profesionalno znanje i vještine upotrijebe u korist drugih,
8. neutralan i neosuđujući stav,
9. poštivanje povjerljivosti odnosa s drugima i profesionalne tajne,
10. dostojanstvo u ličnom i profesionalnom planu (Vidanović, 1998; citirano kod Arula, 2006, str. 216).

Utemeljen na ovim principima i vrijednostima, socijalni rad u integraciji djece bez roditeljskog staranja obuhvata rad s pojedincem, grupom i zajednicom, odnosno:

1. rad s djetetom koje je smješteno u dom,
2. rad s djetetovom porodicom (ukoliko je ima) ili rodbinom,
3. rad s užom i širom socijalnom sredinom, kao i radnom sredinom roditelja ili staratelja,
4. intervencije u ostvarivanju socijalnih prava i osiguravanja socijalne sigurnosti djece bez roditeljskog staranja,
5. postinstitucionalni prihvatanje ove djece,

6. pomoć u obrazovanju, profesionalnom i radnom osposobljavanju, zapošljavanju, organiziranju slobodnog vremena, tj. osposobljavanju za samostalan život i rad (Arula, 2006, str. 217).

Napuštanje djece problem je s kojim treba da se pozabave svi, jer je neophodno stvoriti sistem koji je osposobljen za rano otkrivanje djece koja su ostala bez roditeljskog staranja ili im iz bilo kojeg razloga nedostaje roditeljska briga. Ovaj princip treba stalno imati na umu, jer izostanak roditeljske brige može imati katastrofalne posljedice za dijete. Zbog toga, stručni radnici svoj posao trebaju započeti sprečavanjem uzroka koji dovode do napuštanja djeteta, ako za to postoje i najmanje šanse. Potrebno je djelovati brzo i na vrijeme, kako bi se omogućio normalan rast i razvoj djeteta u njegovoј primarnoj porodici. Istraživanja pokazuju da centri za socijalni rad u najvećem broju slučajeva pravovremeno reagiraju pri otkrivanju djece kojima je potrebna ova vrsta usluge socijalnog rada. Međutim, problem nije u brzini reagiranja, nego u vremenu koje je potrebno da bi se neki problem otkrio. Nažalost, većina djece kojoj je potreban ovaj vid socijalne pomoći otkriva se već u poodmaklom uzrastu, od pet i više godina života. Napuštanje djece nije karakteristično za određeni uzrast, jer roditelji, uslijed gomilanja problema i nepovoljnih faktora, djecu napuštaju na različitim uzrastima. Većina djece biva kasno otkrivena, jer centri za socijalni rad najčešće samo reagiraju na informacije koje im drugi daju, umjesto da sami poduzimaju mјere kako bi identificirali djecu kojoj je potrebna pomoć. Da bi se ovakvi problemi spriječili, prema Aruli (2006), pri domovima zdravlja i centrima za socijalni rad predlaže se formiranje patronažne službe koja bi bila osposobljena za otkrivanje i praćenje porodica koje možemo označiti kao rizične, odnosno one kojima je potrebna pomoć. Kada govorimo o ranom otkrivanju i prevenciji napuštanja djece, u našoj zemlji neosporno je slaba njena organizacija. Da bi se situacija popravila, neophodna je povezanost svih institucija koje se bave porodicom i djecom, od socijalnih, preko zdravstvenih, obrazovnih, pa do institucija pravosudnog sistema (ibidem).

Pomoć i podrška djeci bez roditeljskog staranja nikako ne smije prestati nakon njihovog izalaska iz ustanove, pogotovo ako dijete nema kontaktka sa porodicom ili rodbinom.

Oblici zaštite djece bez roditeljskog staranja u BiH

Da bismo dali kompletniji prikaz oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja, u narednom tekstu navešću vlastitu podjelu tih oblika koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Zaštita djece bez roditeljskog staranja dijeli se na neinstitucionalnu i institucionalnu zaštitu:

1. Neinstitucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja u BiH uključuje: usvojenje, starateljstvo, porodični smještaj i hraniteljstvo.
2. Institucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja u BiH uključuje dječije domove i dječija sela u kojima je zastavljen porodični oblik brige o djeci.

Neinstitucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja

Neinstitucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja uključuje:

1. usvojenje
2. starateljstvo
3. porodični smještaj i
4. hraniteljstvo, te će u narednom dijelu objasniti svaki od tih oblika.

Usvojenje je najosjetljivija mjera zaštite, jer predstavlja trajno rješenje, a definisano je kao „porodična i socijalna ustanova koja nastaje pravnim aktom (ugovorom ili rješenjem) putem kojeg se zasnivaju, između punoljetnog i poslovno sposobnog lica (usvojitelja) s jedne strane i tuđeg maloljetnog djeteta (usvojenika), s druge strane, srodnici odnosi i sva prava i dužnosti kakvi postoje između roditelja i djece. Iz ove definicije mogu se utvrditi dva elementa: 1. zasnivanje usvajanja i 2. trajni odnosi između usvojioца i usvojenika“ (Mladenović; 1984, citirano kod Grujić, 2005, str. 52).

Brojna istraživanja pokazala su da je usvojenje najbolji oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja. Zapravo, ključni argumenti za ovu tvrdnju su potrebe za „stalnošću“ i „privrženošću“ (Parker, 1966; Rowea, 1984; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 63).

Usvojiteljska porodica u organizacijskom smislu tradicionalno formira društvenu jedinicu sličnu biološkoj porodici, ali s „ključnom razlikom da se odnos roditelj — dijete ne zasniva na krvnoj vezi“. Osnovu ove porodice čini potreba — potreba djeteta za domom i/ili potreba odraslih da imaju dijete. Ove potrebe se pretvaraju u „dugotrajan odnos između roditelja — usvojitelja i djeteta; roditelj podržava veze biološke porodice, za razliku od kratkotrajne brige koju pruža starateljska porodica“ (Shanti, Oudenhoven i Wazir, 2001; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 63).

Za razliku od brojnih država u kojima postoji samo jedan oblik usvajanja, u našem društvu situacija je specifična. Tako Porodični zakon FBiH (Službene novine Federacije BiH, 2014) poznaje dvije vrste usvajanja: nepotpuno i potpuno.

Između nepotpunog i potpunog usvajanja postoje bitne razlike. Najčešće se na potpuno usvajanje daju djeca koja su rođena vanbračno i kod koje nikada nije ni utvrđeno očinstvo, tako da je potpuno usvajanje čak i češće od nepotpunog. Razlika između potpunog i nepotpunog usvajanja je u tome što je potpuno usvajanje neraskidivo, jer se usvojenci upisuju u matičnu knjigu djeteta kao njegovi roditelji, dok je nepotpuno usvojenje raskidivo. Nakon usvojenja, usvojenci postaju zakonski zastupnici djeteta te su dužni da se staraju o djetetovoj ličnosti, pravima i svemu ostalom o čemu inače brine jedna zdrava porodica. Kada se zasnuje potpuno usvojenje, tim činom prestaju obaveze centra za socijalni rad, tako da oni više nemaju uvida u život usvojenog djeteta, izuzev da se pojave neki problemi unutar usvojiteljske porodice (Buljubašić, 2004).

Zbog toga što se djeca u potpunosti integrišu u porodicu koja ih je usvojila te oni preuzimaju ulogu njihovih roditelja, potpuno, neraskidivo usvajanje je najbolje rješenje, a prema mišljenju mnogih stručnjaka i najefikasniji oblik zaštite djeteta bez roditeljskog staranja. Problem koji se javlja u vezi s potpunim usvajanjem jeste identitet djeteta. Iako to može biti dosta bolno, ta se informacija mora saopćiti djetetu te je potrebno procijeniti kada je najbolje vrijeme i koji je najbolji način da se to učini. Ako usvojenci ovu informaciju prešute djetetu, prekršit će njegova prava na lični i porodični identitet, što može biti vrlo štetno, pogotovo ako dijete tu informaciju dobije na drugi način (Grujić, 2005).

Da bi se spriječili problemi i poteškoće koje mogu nastati potpunim usvojenjem, u razvijenim zemljama potpunim usvojenjem ne prestaje briga centra za socijalni rad. Za razliku od naše zemlje, prilikom potpunog usvojenja socijalne službe imaju mogućnost kontinuirane provjere i uvida u porodicu. U mnogim zemljama usvajanje predstavlja

dugotrajan proces, jer se pred socijalne službe, koje imaju velike obaveze i odgovornosti, postavlja jedan vrlo težak zadatak. Najčešći razlog za pokretanje procesa za usvajanje djeteta, jeste nemogućnost bračnog para da prirodnim putem dobije djecu i time proširi svoju porodicu. Obično se bračni parovi, nakon što su sve druge opcije bile neuspješne, odlučuju usvojiti dijete, shvatajući to kao neku vrstu kompromisa ili mirenja sa sudbinom. To dokazuje i činjenica da je izuzetno malo usvojitelja imalo svoju prirodnu djecu prije nego što su se odlučili na usvajanje. Jedan od problema koji se dešava kod usvojitelja jesu i pogrešni motivi za usvajanje, pa se tako roditelji koji su izgubili djecu zbog prirodne ili nasilne smrti, odlučuju na usvojenje da bi kompenzirali taj nedostatak. Čak se dešava da oni očekuju da će usvojeno dijete imati sve one osobine koje je imalo njihovo biološko dijete, tako da nastaje niz problema kada shvate da su u zabludi i da postoji razlika koju oni nisu očekivali (Buljubašić, 2004).

Postupak za zasnivanje usvajanja ima nekoliko faza:

1. pokretanje postupka,
2. pripremne radnje,
3. radnje u postupku,
4. donošenje rješenja (Traljić i Bubić, 1998; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 66).

Upućivanjem pismenog zahtjeva organu starateljstva počinje pokretanje postupka za usvajanje djeteta. Da bi bračni par došao na listu čekanja za usvajanje djeteta, mora zadovoljiti sve kriterije, tako da su u ovom procesu mišljenja pedagoga i psihologa, tačnije cjelokupnog stručnog tima, veoma važna, jer oni trebaju napraviti procjenu da li je određeni bračni par uopće spremna i sposoban pružiti djetetu potrebnu brigu i zaštitu, kako se bolna iskustva iz prošlosti ne bi ponovila. Veliki broj djece biva ostavljen odmah po rođenju te se oni najprije smještaju u dom, koji služi kao privremeno prihvatilište. Tokom boravka u domu socijalni radnici ulažu napore da se majka predomisli i prihvati svoje dijete. Obilazeći porodicu, oni upoznaju razloge zbog kojih je majka napustila svoje dijete te uslove pod kojima majka živi, uključujući socio-ekonomski status porodice, kao i unutarporodične odnose. Koliko je značajan rad socijalnih radnika s majkom koja je napustila dijete isto tako važan je i rad s porodicom iz koje majka potiče. Dešava se da majke pod pritiskom porodice ostavljaju svoje dijete te je važno raditi i s porodicama kako bi shvatili da ostavljanje djeteta nije rješenje za kojim treba posegnuti. Prema izvještajima socijalnih radnika, najčešći razlozi zbog kojih majke odlučuju napustiti svoje dijete jesu nizak socio-ekonomski status, koji

obično podrazumijeva neriješeno stambeno pitanje, nezaposlenost, što dalje dovodi do nemogućnosti osiguravanja vlastite egzistencije. Pored toga, neke majke su sklone asocijalnom ponašanju, tako da rad s njima ne pokazuje progres, što u pravilu ide u korist djetetu, jer odrastanje s takvom osobom dovelo bi do niza problema i kod samog djeteta. Prije nego što se dijete rodi, takve majke su već odlučile da ostave svoje dijete, jer taj čin doživljavaju kao skidanje tereta (Buljubašić, 2004).

U situacijama kada majka s njenom porodicom, pored intervencija socijalne službe, i dalje odbija prihvatići svoje dijete te socijalni radnik zaključi da nema izgleda da se predomisli, stručni tim donosi odluku o tome da li će dijete biti smješteno u porodicu, usvojeno ili će ostati u instituciji, a sve to u skladu s najboljim interesom djeteta. Ako odluče da je usvojenje najbolji interes za dijete, slijedi uzimanje prve izjave majke o saglasnosti za potpuno usvojenje djeteta. Ta izjava se uzima tek nakon isteka 40 dana od poroda, jer stručnjaci smatraju da majka prije ovog perioda nije u stanju da realno sagleda cijelokupnu situaciju niti da bude objektivna u vezi s ovom odlukom. Druga izjava o saglasnosti majke za davanje djeteta na potpuno usvajanje uzima se u roku od šest mjeseci poslije prve izjave (ibidem).

Kada je okončano davanje izjave, slijedi rad s bračnim parom koji želi usvojiti dijete, a pri tome je ispunio sve potrebne uslove predviđene zakonom. Usvojitelji podnose pismenu izjavu da prihvataju dijete i da će se o tom djetetu adekvatno brinuti. Poslije toga, zakazuje se čin potpunog usvajanja kome prisustvuju pravnik, pedagog, psiholog, socijalni radnik, šef službe i usvojitelji. Javnost je iz ovog slučaja isključena. Nakon ovog čina, bračni par dobija rješenje o usvojenju te se upisuju u matičnu knjigu rođenih kao roditelji djeteta, a podaci o prirodnim roditeljima se povlače i čuvaju u strogoj tajnosti (ibidem).

Kada je riječ o starateljstvu, postoje uža i šira definiciju starateljstva. Uža definicija starateljstva glasi: „Starateljstvo je poretkom utvrđeno staranje, primjenom pravne zaštite i drugih oblika pomoći i brige, nad maloljetnim licima o kojima se roditelji ne staraju, nad licima koja nisu u mogućnosti da se brinu o sebi i da štite svoja prava i interes, kao i nad licima koja nisu u mogućnosti da se sama staraju o svojim pravima i interesima“ (Mladenović, 1980; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 73).

Šira definicija starateljstva glasi: „Starateljstvo je pravnim poretkom obezbijedeno društveno staranje:

1. nad maloljetnim licima o kojima se roditelji ne staraju, primjenom pravne zaštite, njihovim zbrinjavanjem, vaspitanjem i obrazovanjem u cilju što potpunijeg razvoja ličnosti i njihovog osposobljavanja za samostalni život;
2. nad punoljetnim licima koja nisu u mogućnosti da se sama brinu o sebi i o zaštititi svojih prava i interesa, putem zaštite njihove ličnosti, prvenstveno zbrinjavanjem, osposobljavanjem za samostalni život i liječenje;
3. nad drugim licima koja nisu u mogućnosti da se sama staraju o svojim pravima i interesima, putem obezbjeđivanja njihovih imovinskih i drugih prava i interesa“ (ibidem, str. 74).

Iz ove definicije jasno se vide pojam, svrha i vrste starateljstva, kao i metode staranja. Prema tome, osnovni ciljevi starateljstva nad maloljetnim licima su zaštita njegove ličnosti, svestran fizički i duhovni razvoj i osposobljavanje za samostalan život. Postoje tri osnovna zadatka starateljstva:

1. potpuna zaštita ličnosti svih osoba koje se ne mogu starati o sebi, što je primaran zadatak u društvu koje se zasniva na principima humanizma;
2. zaštita prava i interesa ovih lica;
3. zaštita imovine poslovno nesposobnih lica i imovine o kojoj se nema ko starati (Bakić, 1978; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 73).

Porodični zakon FBiH (Službene novine Federacije BiH, 2014) poznaje dvije vrste starateljstva: posredno i neposredno. „Posredno starateljstvo primjenjuje se kod djece bez roditeljskog staranja, koja su zbrinuta jednim od vaninstitucionalnih oblika zaštite. Neposredno starateljstvo primjenjuje se kod djece koja su institucionalno zbrinuta i pod ovim pojmom podrazumijeva se vršenje poslova starateljstva od strane određenog radnika centra za socijalni rad koji je organ starateljstva“ (Buljubašić, 2004, str. 75).

Nakon što centar za socijalni rad uvidi da je nad nekim licem potrebno primijeniti starateljstvo, dužan je poduzeti sve potrebne aktivnosti kako bi se pokrenuo postupak za stavljanje lica pod starateljstvo. Nije jednostavno otkriti lice kojem je potrebno starateljstvo te je u tu svrhu neophodna suradnja više institucija s centrom za socijalni rad i to: matičnog ureda, porodilišta, preduzeća, mjesne zajednice, općine, kao i suradnja sa bližim srodnicima, članovima porodice ili susjedima. Rano otkrivanje naročito je teško kada su u pitanju punoljetna lica. Budući da većina građana misli da se starateljstvo primjenjuje isključivo nad djecom koja nemaju roditelje, neophodan je rad socijalnih radnika na terenu kako bi pružili

informacije o tome kada i u kojim slučajevima se primjenjuje starateljstvo. Kada su u pitanju djeca rođena u braku, najčešće se dešava da srodnici angažuju centar za socijalni rad u cilju regulisanja starateljstva, jer su zbog nepovoljnog položaja u kome su se našla djeca već bila zbrinuta u srodničkoj porodici. Međutim, kada su u pitanju vanbračno rođena djeca situacija je potpuno drugačija, jer su centri za socijalni rad pokretali postupak za stavljanje pod starateljstvo ove djece najčešće na osnovi informacija koje su dobili iz porodilišta ili ustanova za prihvatanje djece. To nam govori da je naša sredina vrlo primitivna, jer bez obzira što se u oba slučaja radi o djeci, jedna se smatraju vrijednim zaštite, dok se od drugih, bez ikakve moralne obaveze, podižu ruke. Najčešće, takvu djecu niko od srodnika neće prihvati pod starateljstvo (ibidem).

Nakon što je centar za socijalni rad došao do informacije da neko lice treba staviti pod starateljstvo, slijede aktivnosti o njegovoj primjeni. Kada je riječ o okviru otvaranja starateljstva, slijedeće aktivnosti su među najvažnijim:

1. provjeravanje informacije,
2. sagledavanje socijalne situacije lica kojem je potrebna zaštita,
3. primjena privremenih mera do iznalaženja trajnog oblika zaštite (ibidem, str. 77).

Davanje lažnih informacija o tome koje je lice potrebno staviti pod starateljstvo veoma je rijetko, ali i pored toga centri za socijalni rad preko socijalnih radnika na terenu trebaju provjeriti informacije koje su dobili od građana ili neovlaštenih institucija da bi se tačno znalo koje lice je u stanju socijalne potrebe kako bi se tom licu adekvatno pomoglo. Ako se pokaže potreba za tom vrstom saradnje, ovlašteni socijalni radnik dužan je sagledati socijalnu situaciju lica kojem je potrebna zaštita, stupiti u kontakt s tim licem koliko mu to dozvoljava uzrast i zdravstveno stanje tog lica. Ovisno o situaciji, socijalni radnik procjenjuje da li je potrebna primjena nekih neodložnih privremenih mera, a u te mjere spadaju: materijalna pomoć kojom se omogućava prehrana lica, pomoć za nabavku neophodne obuće i odjeće ili čak smještaj djece kod srodnika, prijatelja ili u drugu porodicu te u instituciju za zaštitu djece (ibidem).

Na osnovi detaljnog sagledavanja cjelokupne situacije u kojoj se nalazi lice koje je potrebno zaštititi, centar za socijalni rad odlučuje o tome koji oblik socijalne zaštite će se primijeniti, a sve to opet u skladu s najboljim interesom djeteta. Najznačajnija trajna mera je smještaj lica pod starateljstvo u odgovarajuću porodicu ili instituciju, ali bez obzira koji od tih oblika bio primijenjen, djetetu se obavezno mora odrediti staratelj, izuzev kada se dijete

daje na potpuno usvajanje. Tokom cijelog ovog postupka, koji uključuje postupak otvaranja starateljstva i postupak odlučivanja, angažiran je isti socijalni radnik, jer će on najbolje predočiti činjenice koje je prikupio a koje su sada značajne za daljnji postupak, od čega zavisi način života lica u stanju socijalne potrebe (ibidem).

Brojne su štetne posljedice koje se nepravilnim izborom staratelja odražavaju na emocionalno i fizičko zdravlje djeteta, zbog čega se ovom pitanju posvećuje posebna pažnja. Pravilan izbor staratelja od velike je važnosti, jer staratelj mora biti osoba koja je dorasla zadatku koji se pred njega postavio, pa je ovo ujedno i najznačajnija radnja prije donošenja rješenja kojim se djetetu postavlja staratelj. Dosadašnja praksa pokazuje da je pravilan izbor staratelja od presudnog značaja za djetetov daljnji život. Imajući u vidu štetne posljedice koje se izborom staratelja koji nije u stanju da postavljenom zadatku uspješno odgovori mogu odraziti prvenstveno na emocionalno i fizičko zdravlje djeteta, centri za socijalni rad ovom pitanju posvećuju posebnu pažnju (ibidem).

Porodični smještaj je oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja, koji se najviše primjenjuje kod nas i u svijetu. Za određivanje pojma porodičnog smještaja u vidu treba imati i sljedeće:

1. porodični smještaj djece poseban je oblik organizirane društvene zaštite djece lišene roditeljskog staranja i djece čiji je razvoj ometen u vlastitoj porodici;
2. ovaj oblik društvene zaštite ostvaruje se u drugoj porodici, to jeste od lica koja nisu ni maloljetnikovi roditelji ni staraoci. To, međutim, mogu biti srodnici (po krvi ili tazbini), bez obzira na to da li su svi srodnici dužnici obaveze izdržavanja po zakonu ili to nisu;
3. ovaj oblik društvene zaštite ostvaruje se intervencijom organa starateljstva koji svojom odlukom određuje davanje djeteta u porodični smještaj. Organ starateljstva u ime društvene zajednice određuje smještaj djeteta u drugu, tuđu porodicu, da bi zaštitio interes djeteta;
4. zaštita se ostvaruje zbrinjavanjem, vaspitanjem za samostalan život u tuđoj porodici koja za to ispunjava potrebne uslove. Podizanje djeteta u domu ili u zavodu po zakonu se ne smatra porodičnim smještajem;
5. smještaj djeteta u drugu porodicu vrši se teretnim ugovorom porodično-pravnog karaktera, dakle uz naknadu (Bakić, 1997; citirano kod Grujić, 2005, str. 55).

Ovakav oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja primjenjuje se onda kada je smještaj u drugu porodicu najbolje rješenje za dijete. Kada se promjeni porodični smještaj, za razliku od usvajanja, ne kidaju se veze s biološkom porodicom, izuzev ako je to u skladu s najboljim interesom za dijete (Grujić, 2005).

Porodični smještaj određuje kao „poseban oblik socijalne zaštite kojim se u drugoj porodici određuje organizovan smještaj djece bez roditelja, djece lišene roditeljskog staranja i djece čiji je razvoj ometen prilikama u vlastitoj porodici radi njegovog zbrinjavanja, vaspitanja i osposobljavanja za samostalan život“ (Mladenović, 1973; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 81).

Porodični smještaj sa sobom nosi brojne prednosti, među kojima je najvažnije da dijete raste u prirodnom okruženju koje mu je potrebno za njegov pravilan rast i razvoj. Pored toga, dijete njeguje svoj identitet, ne gubi kontakt sa svojom biološkom porodicom, u mogućnosti je vratiti se u svoju porodicu, ako i kada se steknu uslovi za to. Pored brojnih prednosti koje prate porodični smještaj, vrlo često se javljaju i problemi koji se ispoljavaju na razne načine — od osjećaja napuštenosti koji se razvije kod djeteta, otežanog ostvarivanja kontakta s biološkim roditeljima ili čak nekada njegovog potpunog izostanka. Pored toga, nekada je vrlo teško naći porodice koje su spremne da prihvate djecu i da se o njima brinu najbolje što mogu i znaju. „Porodični smještaj nije rješenje kada se potrebe djece mogu zadovoljiti od strane njihovih roditelja ili srodnika, ili kad jedinstvene potrebe diktiraju neophodnost smještaja u instituciju koja bi bila od veće koristi djetetu“ (Childs Welfare League of America, 1995; citirano kod Grujić, 2005, str. 21).

Važno je pred sobom imati činjenicu da centar za socijalni rad porodičnim smještajem povjerava drugoj porodici dijete koje se nalazi u periodu svog intenzivnog razvoja. Zbog toga je vrlo važan izbor porodice u koju će dijete biti smješteno te se tome posvećuje posebna pažnja. U skladu sa zakonskom regulativom ovi zadaci su sljedeći:

1. pronalaženje i izbor porodice koja će pružiti optimalne uslove za razvoj djeteta,
2. priprema djeteta za smještaj,
3. priprema roditelja, ukoliko ih dijete ima,
4. rad s djetetom, s ciljem lakše adaptacije u novoj porodici,
5. pomoć starateljima u ostvarivanju njihove funkcije i tako dalje (Buljubašić, 2004, str. 82).

Grujić navodi da se porodični smještaj djece sastoji se od pet pravnih odnosa. To su:

1. odnos između organa starateljstva i djeteta;
2. odnos između organa starateljstva i porodice u koju se dijete smješta;
3. odnos između organa starateljstva i roditelja djeteta;
4. odnos između porodice u koju je dijete smješteno i roditelja djeteta;
5. odnos između porodice u koju je dijete smješteno i djeteta (Bakić, 1997; citirano kod Grujić, 2005, str. 56).

U poređenju s usvajanjem „u porodičnom smještanju nema opterećenja koje postoji kod usvajanja, jer se u samom startu stvaraju „čisti“ odnosi. Dijete zna da hranitelji nisu njegovi roditelji, da je imalo drugu porodicu i da postoji mogućnost da se u nju vrati. Stručni radnici centra mogu pomoći hraniteljima savjetima i podrškom, što nije slučaj kod usvojenja kod koga se činom zasnivanja usvojenja prekida svaki kontakt usvojioца s organom starateljstva. Usvojenjem se, najčešće, gubi identitet i teži se brisanju djetetove prošlosti. Mogućnost zadržavanja identiteta, što pruža porodični smještaj, može puno da znači kad se dijete nađe u situaciji odvojenosti. Međutim, valja priznati da privremenost porodičnog smještaja, znanje da postoje prirodni roditelji i mogućnost da prirodni roditelji mogu kontaktirati sa svojim djetetom mogu da stvore određene probleme i djetetu i hraniteljima, pa i rizike ovog vida zaštite djeteta“ (Pejaković, 1998; citirano kod Grujić, 2005, str. 56).

Da bi dijete moglo biti smješteno u drugu porodicu, ona najprije mora biti potpuna, odnosno imati oba bračna druga. Dobro odabrana porodica u koju će dijete biti smješteno može vrlo uspješno zamijeniti prirodnu porodicu. S tim u vezi, centri za socijalni rad moraju biti svjesni činjenice da ta porodica nikada ne može u potpunosti zamijeniti biološku porodicu djeteta. Takvoj djeci niti jedna porodica psihološki ne može zamijeniti rodbinsku vezu koje su lišena. No, nije dovoljno ni samo pronaći porodicu koja želi prihvati dijete, jer porodica, u prvom redu, treba da pruži garancije da će dijete u njoj moći da se pravilno i svestrano razvija, da bude voljeno i prihvaćeno od svih članova porodice. Ako su prethodni uslovi ispunjeni, sljedeće o čemu se mora voditi računa pri smještaju djeteta u porodicu je dužina smještaja, tačnije da li se dijete u porodicu smješta privremeno ili trajno. Privremeni smještaj u drugu porodicu podrazumijeva niz aktivnosti koje se poduzimaju s ciljem izbjegavanja mogućih neugodnih situacija, kao što je pretjerano emotivno vezivanje, koje bi povratak u prirodnu porodicu učinilo bolnim i za staratelje i za dijete. U tom smislu potreban je pravilan rad i sa djecom i sa starateljima, a kompletne aktivnosti moraju biti usmjerene u

cilju stvaranja uslova, odnosno neophodnih pretpostavki za povratak djeteta u svoju prirodnu porodicu (Buljubašić, 2004).

Porodica u koju će dijete biti smješteno pronalazi se tako što se započinje s traženjem više porodica koje ispunjavaju potrebne uslove za ovaj oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja. Kada se nađe više porodica koje su voljne da prihvate dijete, a pri tome i ispunjavaju zakonom predviđene uslove, započinje selekcija, pri čemu se nastoji voditi računa o zadovoljenju svakog pojedinačnog slučaja. Ustvari, poštujući savremena naučna dostignuća, potrebno je voditi računa o porodicama koje nauka nameće kao nužnost, a to su:

1. porodični kontinuitet,
2. bliskost,
3. afirmacija (Hessle, 1998; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 84).

Neki od uslova koje porodica u koju se smješta dijete mora ispuniti su i postojanje infrastrukture i svih postojećih sadržaja neophodnih za pravilan odgojno-obrazovni rad i zdravstvenu zaštitu u mjestu stanovanja. Prvenstveno se misli da u mjestu stanovanja porodice postoje odgovarajuće škole, ustanove zdravstvene zaštite i drugi sadržaji koji su nužni za pravilan razvoj ličnosti u zavisnosti od uzrasta djeteta. Stambeni uslovi porodice koja želi prihvati dijete u porodični smještaj u BiH ne moraju nužno biti kao u zemljama s visokim životnim standardom čija su primanja daleko viša nego u našoj zemlji, no ti uslovi trebaju biti prosječni. Prilikom izbora porodice važno je utvrditi i materijalne prilike te porodice, kako bi se izbjegle sumnje da porodica želi prihvati djecu u porodični smještaj isključivo radi novčane naknade. Zato se tokom selekcije porodica moraju utvrditi stvarni motivi za prihvatanje djeteta. Prilikom izbora porodice posebno je važno utvrditi zdravstveno stanje članova porodice, koje mora biti na zadovoljavajućem nivou kako ne bi došlo do ugrožavanja djeteta (Buljubašić, 2004).

Hranjeništvo je oblik porodičnog zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja, ima tradiciju u našoj praksi i pravu, ali koji je uzmaklo pred pojavom organizovanog porodičnog smještaja do skoro zanemarive zastupljenosti danas. Hranjeništvo je bilo zastupljeno u davnoj prošlosti kao jedan od prvih oblika porodičnog smještaja, podstaknuto dobročinstvom, milosrđem i pod uticajem crkve. Tako su maloljetnici koji su se nalazili pod starateljstvom, čiji su roditelji umrli, nepoznati ili lišeni roditeljskog prava, mogli biti smješteni na njegu i čuvanje kod hranioca (Grujić, 2005).

U savremenom svijetu hranjeništvo nije česta pojava. Čak se u raspoloživoj literaturi naših pedagoga ne navodi kao zaseban oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja, jer se među stručnjacima često vodi polemika oko adekvatnog termina, s obzirom na terminološku zbrku i često poistovjećivanje pojmove: hranjeništvo, hraniteljstvo i porodični smještaj.

Porodični smještaj ima izvjesne sličnosti sa hranjeništvom, ali isto tako postoje i neke razlike. Sličnosti su:

1. nesrođnički odnos,
2. vršenje osnovnih roditeljskih dužnosti (čuvanje, podizanje, vaspitanje i obrazovanje djeteta) (Bakić, 1997; citirano kod Grujić, 2005, str. 57).

Razlika je u tome što se:

1. porodični smještaj zasniva formalnim ugovorom između organa starateljstva i hraniteljske porodice i to teretnim ugovorom — vrši se uz naknadu;
2. hranjeništvo zasniva faktičkim putem ili neformalnim ugovorom i to dobročinim ugovorom bez naknade (ibidem, str. 57).

Bitna odlika hranjeništa je da se ono vrši bez naknade, potpuno besplatno, iz čisto humanih razloga. Ako se hraniocu osigurava naknada, onda se radi se o organizovanom porodičnom smještaju. Time je hranjeništvo istovremeno „ustanova socijalne zaštite djece bez roditeljskog staranja i odnos koji ima neke elemente porodično — pravne zaštite. Sa stanovišta socijalne zaštite, primjenom hranjeništa ostvaruje se zbrinjavanje djece lišene roditeljskog staranja. Sa stanovišta porodičnog prava, ovim zbrinjavanjem između hranioca i hranjenika stvaraju se određena prava i dužnosti koja postoje između roditelja i djece. Da bismo u potpunosti mogli razumjeti ovaj oblik zaštite djece bez roditeljskog staranja i njegove svrshishodnosti, potrebno je objasniti kakvo hranjeništvo ima djelovanja. Naime, hraničar mora ispunjavati uslov da se kao roditelj stara o djetetu, što podrazumijeva da se stara o ličnosti djeteta, životu i zdravlju, o izdržavanju i ishrani, podizanju i njegovanju, o vaspitavanju i obrazovanju djeteta, da zastupa dijete u svim pravnim poslovima, stara se o njegovoj imovini i ima odgovornost za štetu koju počini. Time dijete u hranjeništvu ima sva prava koja su priznata rođenoj ili usvojenoj djeci“ (Mladenović, 1984; citirano kod Grujić, 2005, str. 58).

Dakle, hraniteljska porodica ophodi se prema djetetu kao da je njegovo rođeno, ali uvijek imajući u vidu da dijete najčešće ima i prirodnu porodicu u koju bi se jednog dana

moglo vratiti. Kada, u vezi s tim, postavljamo pitanje može li dijete imati dvije majke, odgovor je jasan i glasi da može, jer ga je jedna majka donijela na svijet a druga ga vaspita i podiže. Stručnjaci ove dvije uloge razdvajaju imenujući ih kao biološko i psihološko roditeljstvo. Biološki roditelji su oni koji su rodili dijete i s kojima je dijete genetski povezano. Podižući djecu, psihološki roditelji daju im ljubav i njegu potrebnu da rastu, razvijaju se i postanu zdrave ličnosti sposobne da se brinu za sebe, isto kao što je slučaj i s djecom koja rastu u svojim prirodnim porodicama. To pruža mogućnost da ljudi koji iz bilo kog razloga djecu ne mogu imati biološkim putem, ipak kroz hraniteljstvo i preuzimanje svih obaveza koje ono donosi mogu postati roditelji u pravom smislu te riječi. Jedna od tih obaveza je saopćiti djetetu istinu, ali ga pri tome ne povrijediti. Prvo se treba odreći svojih egoističnih impulsa i ne lagati svijet oko sebe s ciljem da oni vjeruju da je dijete kojem ste roditelj i staratelj, ustvari, vaše biološko dijete. Zato prije zbrinjavanja djeteta treba tačno znati koji su motivi za to. Od samog starta situacija treba biti postavljena tako da sa sobom riješimo da jesmo roditelj, ali da nismo rodili to dijete. To ne treba mijenjati naš odnos prema djetetu, ali moramo biti iskreni da identitet tog djeteta ne bi nestao, jer niko ne bi volio ostati lišen informacije odakle potiče. Zato se u hraniteljskoj porodici od samog početka razgovara o tome kako se dijete pridružilo i postalo ukućanin. Priče o tome treba da budu kratke i jednostavne, ako je riječ o djeci mlađeg uzrasta. Ono, možda, na početku neće razumjeti tu priču, ali će se stvoriti podloga za dublje razgovore, koji će se voditi kasnije (Mitić, 2002).

Neistitucionalno zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja dosta je sličnije uslovima u biološkoj porodici, te bi u budućnosti bilo poželjno ispitati socijalnu podršku i prihvaćenost djece koja su zbrinuta u nekom od neinstitucionalnih oblika zaštite.

Institucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja

Institucionalno vaspitanje, obrazovanje i zaštita djece bez roditeljskog staranja u BiH obuhvata:

1. Dječije domove
2. Dječija sela (u kojima je zastavljen porodični oblik brige o djeci)

Smještanju djece u dom za djecu bez roditeljskog staranja počinje onda kada ih zbog uzrasta, karakteristika i razvojnih potreba, nije moguće smjestiti u drugu porodicu. Ovakav

način zbrinjavanja djece primjenjuje se u skladu s odredbama Zakona o socijalnoj zaštiti i osiguravanju socijalne sigurnosti građana. U svakom slučaju, u međunarodnim konvencijama i domaćem zakonodavstvu domski smještaj tretira se kao krajnja mogućnost u zbrinjavanju djece bez roditeljskog staranja. Unatoč tome, zbog malog broja djece koja mogu biti usvojena ili nedostatka hraniteljskih porodica te duge tradicije domskog smještaja, ovaj oblik institucionalne zaštite djece je dominantan, često se primjenjuje, a za neku djecu je i neophodan (Grujić, 2005).

Dječiji dom kao oblik institucionalne zaštite osigurava djeci pravilan razvoj i vaspitanje. Vaspitači u domu brinu o fizičkom i psihičkom razvoju djece. Dječiji domovi omogućuju smještaj, ishranu, odijevanje, socijalnu, pravnu i medicinsku pomoć. Život djece u domu organizuje se u skladu sa obavezama koje djeca imaju. Neke od svakodnevnih aktivnosti su: učenje, sekcije, društveno koristan rad, ali pored toga postoji i vrijeme za zabavu (Tomić i saradnici, 2006).

Domski, odnosno institucionalni oblik zaštite, ima svoju relativno dugu tradiciju u svijetu i na prostorima naše zemlje te svoju posebnu ekspanziju doživljava okončanjem Drugog svjetskog rata. Posljedice koje je taj rat donio bile su katastrofalne, u prvom redu veliki broj civilnih i vojnih žrtava rata, neki su odvedeni u logore, dok su drugi deportovani. Time su se djeca koja su u tom ratu izgubila jednog ili oba roditelja našla u posebno lošem položaju. Nije bilo vremena, moralo se reagovati brzo, tako da je u tom vremenu najefikasnije bilo izgraditi domove za prihvatanje djece bez roditeljskog staranja, jer bi se tim činom zbrinuo veliki broj djece u kratkom vremenskom periodu. Kasnije, proučavajući ovaj oblik institucionalne zaštite, došlo se do zaključka da dugogodišnji boravak u domu izaziva oštećenje emocionalnog, intelektualnog, fizičkog i socijalnog razvoja djece. Tada se počinju provoditi aktivnosti kako bi se za ovu djecu pronašao prihvatljiviji oblik zaštite te je primat dat smještanju djece u porodice. To, naravno, ne znači da se dom kao institucija treba ukinuti kako bi njihovu ulogu preuzeo porodični smještaj. Ponekad se dešava da je dom jedina mogućnost za zaštitu djeteta, ali je svakako neosporiva činjenica da je unutrašnja organizacija doma kruta, bez obzira na brojne promjene kada su u pitanju organizacija i upravljanje (Buljubašić, 2004).

Ono što ne ide u prilog domskom smještaju jest to da je život u domu najmanje sličan porodičnim uslovima života, što ovu instituciju čini najneprirodnjom sredinom za dijete. Čak i u najboljim uslovima kada su organizacija, smještajni uslovi, opremljenost ustanove i

kadrovi dobri, dijete raste bez posebnog odnosa s jednom osobom koja bi o njemu brinula, voljela ga i podizala kao što je slučaj u porodičnom ambijentu. Porodična sredina, čije su prednosti bile istaknute više puta, daleko je najbolje rješenje za dijete, međutim treba spomenuti i to da je za jedan broj djece dom jedino rješenje, zbog čega se javlja potreba za kontinuiranim preispitivanjem i poboljšanjem domskog smještaja. Prilagođavanje domskih uslova potrebama djeteta učinilo bi život djece, koja ipak odrastaju u domu, što boljim i što kvalitetnijim (Grujić, 2005).

Kao nedostaci domskog vaspitanja mogu se istaći: otuđenost, kolektivnost, brojnost djece u instituciji i njihove različite potrebe, problemi i specifična iskustva koja djeca donose iz svojih porodica. To su razlozi što se o domskom smještaju sve više govori kao o neadekvatnom za zadovoljavanje kompleksnih potreba djece bez roditeljskog staranja. Prema tome, „domska sredina je, uopšteno govoreći, nestimulativna za psihofizički razvoj djeteta. Nedostatak iskustva koje pruža porodična sredina, siromaštvo u socijalnim kontaktima, nedostatak modela za identifikaciju, osjećanje izlovanosti, osjećanje obilježenosti, mogu dovesti do usporene socijalizacije djeteta, usporednog razvoja, a ostavlja i svoje duboke tragove i na kasnije ponašanje kao odraslog i člana sopstvene porodice. Nedostatak uticaja porodice ili negativno djelovanje porodične sredine, ima uvijek za posljedicu traumatičan razvoj djeteta, sam čin izdvajanja djeteta iz porodice, ili gubitak roditelja, izuzetno su traumatični za dijete. Mijenjanje socijalnog miljea, smještaj u ustanovu, nagli prekid svih dotadašnjih kontakata s do tada prirodnom sredinom – samo će pojačati dječiju traumu“ (Pejaković, 1998; citirano kod Grujić, 2005, str. 59).

Buljubašić (2004) navodi da se domovi razlikuju prema veličini i unutrašnjoj organizaciji, tako da neki od njih primaju po desetero djece, dok su drugi velike i glomazne institucije koje mogu primiti oko 200 djece. Neke od institucija organizovane su kao niz kućica koje su obično locirane na kraju grada. Već niz godina u Bosni i Hercegovini postoje tri osnovna tipa institucija za zaštitu djece bez roditeljskog staranja: dom za novorođenčad i malu djecu, dom klasičnog tipa i dom porodica. Iako naša zemlja kaska za razvijenijim zemljama kada su u pitanju promjene bilo koje vrste, kada je riječ o institucionalnoj zaštiti i unutrašnjoj organizaciji domova promjene koje su se dešavale u razvijenim zemljama uticale su i na promjene domskih uslova u našoj zemlji. Zato ćemo u narednom tekstu, pored domova u našoj zemlji, napraviti kratki osvrt i na domski smještaj u razvijenim zemljama. Prezentirajući informacije o domskom smještaju, koristićemo se istraživanjima autorice Buljubašić (2004) koja je dala najkompletniji prikaz domskog smještaja u našoj zemlji.

Dom za novorođenčad i malu djecu ima za cilj kratkoročni prihvat i zbrinjavanje djece sve dok se ne nađe adekvatnije rješenje, potpuniji oblik zaštite ili se ponovo stvore uslovi za povratak djece u svoju porodicu. Dakle, o ovom tipu doma možemo reći da je namijenjen za prihvatanje napuštene djece koja iz različitih razloga nisu mogla odrastati u svojoj prirodnoj prodici. Najčešće su djeца iz ovih domova bila zbrinuta potpunim usvojenjem, kao trajnim rješenjem. Međutim, ovakvi domovi ujedno su služili i kao utočište majki s bebama, a sve s ciljem da se osiguraju uslovi da majka zadrži svoje dijete (Buljubašić, 2004). Institucionalno zbrinjavanje djece, posebno u ranom uzrastu, oštro je kritikovao Bolbi (Bowlby). On smatra da su zavodski uslovi štetni za dojenčad i malu djecu, te da se dječa brže i snažnije razvijaju kad im se pruži individualna pažnja i kad se nalaze u atmosferi porodične ljubavi (Bowlby, 1953).

Jedna od osnovnih karakteristika domova klasičnog tipa jeste da su dječa, štićenici, raspoređeni u grupe prema dobnoj i polnoj pripadnosti. Dakle, grupe su formirane od vršnjaka i pripadnika samo jednog pola. Druga karakteristika je da dječa najčešće dijele samo jednu veliku sobu te da su te grupe velike. Tako su dječa, bez obzira na individualne razlike koje su postojale među njima, imala isti tretman. Nije postojao individualni rad s dječem, tako da je život u domu najviše ličio životu vojnika u kasarni. Ovakav stil života u domovima najprije bio je uslovljen nedostatkom odgovarajućih resursa, a s druge strane i velikim brojem dječa koja su ostala bez roditeljskog staranja, posebno poslije Drugog svjetskog rata (Buljubašić, 2004).

Za razliku od prethodnih, osnovna karakteristika institucija organizovanih po modelu „dom porodica“ je stvoriti atmosferu koja podsjeća na prirodnu porodicu kako bi se izbjegle negativne posljedice na ukupan razvoj ličnosti dječa, nastale uslijed dugoročnog boravka dječa u instituciji. Za razliku od klasičnih domova, ovdje grupe dječa čine pripadnici oba pola i različitog uzrasta kao što bi bio slučaj i u prirodnim porodicama. Ako se dešava da su u domu ostavljena braća i sestre, oni će biti smješteni u istoj porodici. Zastupljen je individualni rad s dječem i svi problemi i teškoće koji opterećuju dječu uočavaju se na vrijeme te se u vezi s tim preduzimaju odgovarajuće mjeru. Porodice organizovane na ovaj način ne bi trebale imati više od desetero dječa. Za razliku od doma klasičnog tipa, u ovakvim domovima dječi se kontinuirano pruža podrška, što kod dječa utiče na razvijanje osjećaja pripadnosti. Isto tako, dječi je za razvoj ličnosti, za razvoj vještina socijalnih interakcija potrebna „sredina koja pruža privrženost, zaštitu i emocionalnu toplinu“ (Dervišbegović, 1978; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 93).

Kada je u pitanju „dom porodica“, prvobitna zamisao bila je da se prime parovi koji bi stalno bili u domu. Oni bi skupa sa svojom djecom trebali živjeti u domu kako bi mogli preuzeti brigu o jednoj domskoj porodici. Na taj način pokušala se imitirati prirodna porodica u svim aspektima. Od ovog koncepta se odustalo, uslijed nedostatka bračnih parova koji bi prihvatali ovakav način života i time pomogli djeci koja su ostala bez svojih bioloških roditelja. Umjesto toga, dalje se nastojalo da se o djeci brinu vaspitači oba pola. U pogledu veličine, unutrašnje organizacije i liderskog stila, u većim zemljama s visokim standardom izdvajaju se tri osnovna pristupa institucionalnoj zaštiti:

1. postoje domovi koji usvajaju ono što se može nazvati pristupom porodične grupe;
2. hosteli za adolescente;
3. veliki višenamjenski domovi (Buljubašić, 2004, str. 93).

Poslije Drugog svjetskog rata, predloženo je da se dječiji domovi reorganizuju u porodične grupe, što je za posljedicu imalo zatvaranje velikih institucija. Domovi organizovani po principu porodične grupe „obično primaju 7–10 djece, iako neki, s obzirom na spremnost da udovoljavaju i krizama i prijemima uz kratku najavu često budu pretrpani“ (Berridge, 1985; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 94).

Pored veličine, osnovna karakteristika ovakvih institucija je da ih vode bračni parovi koji žive u domu. Dakle, upravnik je skoro uvijek žena, dok njen muž radi negdje drugo, najčešće u drugoj ustanovi za djecu, ali se nakon radnog vremena suprug pridružuje aktivnostima u domu. Za sve zaposlene u ovom domu precizno su definisani uslovi koje oni moraju ispunjavati. Jedna od karakteristika doma porodične grupe, koja ne ide u prilog ovakvoj zaštiti djece, nedostatak je osoba muškog pola. Tako je u nekim domovima jedina osoba muškog pola šeficin suprug. U ovakve domove smještaju se djeca različitog uzrasta, pola, braća i sestre, kao i djeca sa fizičkim i mentalnim onesposobljenjem. Uprkos tome što nemaju specijalizovane resurse, također brinu i za starije adolescente, uključujući i one koji su završili školu (Buljubašić, 2004).

Dom „porodična grupa“ u mnogim aspektima podsjeća na obične porodične kuće. Unutrašnjost je tako uređena da je namještaj udoban, spavaće sobe su namještene različito i djeci je dozvoljeno da imaju kućne ljubimce. Djeca su svakog dana u mogućnosti da obilaze svoje prijatelje i da idu u klubove mladih. Zbog načina organizacije, djeca mogu dovoditi svoje prijatelje, djecu iz razreda, organizuju se zabave, proslave rođendana i tako dalje. Pored

toga što porodične grupe, na prvi pogled, imaju atmosferu koja u velikoj mjeri podsjeća na prirodne porodice, ona, u suštini, ipak zadržava jasne institucionalne karakteristike (ibidem).

Hosteli za adolescente srednje su veličine i primaju između 10 i 12 adolescenata. Ovakve ustanove posebno se brinu za djecu stariju od 15 godina. Neki hosteli primaju samo djecu istog pola, dok drugi uglavnom primaju djecu oba pola. Za razliku od domova organiziranih u stilu porodične grupe, upravnik nije stalno prisutan, niti je njegova uloga jača od uloge koju imaju ostali zaposleni. Možemo reći da je bitna karakteristika hostela za adolescente to što oni imaju specijalističke funkcije, jer su njihovi ciljevi okrenuti ka konkretnim zadacima. Neki su namijenjeni za pripremu mladih ljudi za samostalan život, ako uskoro, zbog svog uzrasta, treba da napuste ustanovu za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja. Ovakve ustanove pomažu im da steknu praktične i društvene vještine koje će im biti korisne i neophodne za samostalan život. Drugi hosteli su, opet, namijenjeni mladima koji imaju poteškoće u školi, a jedan broj ovakvih ustanova nastoji raditi i s maloljetnim prestupnicima. U odnosu na druge domove, hosteli su mnogo bolje opremljeni, imaju više prostora, tako da većina djece ima svoju jednokrevetnu spavaću sobu, pa su u mogućnosti imati privatnost koja je neophodna adolescentima, naročito djevojčicama. Oni, također, posjeduju i više resursa za ispunjavanje slobodnog vremena ove djece. Uslovi i režim po kojima rade hosteli za adolescente obično su opušteni i imaju vrlo malo socijalne distance između štićenika i osoblja. Kontrola u hostelima rezultat je dogovora i vrlo je fleksibilna, a ponašanje adolescenata popravlja se putem kažnjavanja i nagrađivanja, ovisno o situaciji. Kazne i nagrade obično podrazumijevaju povećanje ili smanjenje džeparca, dozvole za izlaska ili vrijeme odlaska na spavanje (ibidem).

Kao što i sama riječ kaže, višenamjenski domovi imaju više funkcija. Oni primaju oko 20 do 25 djece podijeljene u dvije, tri ili više manjih grupa. Domovi koji spadaju u ovu kategoriju obično sadrže:

1. jedinicu za ocjenu i izvještaje,
2. jedinicu koja pruža hitni smještaj za djecu,
3. jedinicu za kratke boravke, u kojoj borave djeca do odlaska u neki drugi smještaj ili povratak kući,
4. jedinicu za nezavisne grupe adolescenata koji se spremaju za odlazak iz ove vrste zaštite (ibidem, str. 97).

Pored toga, neki od domova iz ove kategorije pružaju i dnevnu brigu za jedan broj lokalne djece iz porodica koje preživljavaju stres (ibidem).

Višenamjenski domovi organizovani su tako da upravnik, odnosno direktor doma, obično radi redovno radno vrijeme tokom pet radnih dana u sedmici, a odgovornost za rukovođenje svakodnevnim aktivnostima povjerava drugom, starijem osoblju ili vođama timova. Za razliku od drugih domova, osoblje koje ovdje brine o djeci ima više terapeutski stav prema svojim štićenicima. Ovakvu instituciju karakteriše visok nivo saradnje socijalnih radnika iz domova s kolegama na terenu, saradnja sa školom, rad s biološkim porodicama djece i s poradicama koje žele prihvatiti dijete iz doma. Domovi upošljavaju veći broj pomoćnog osoblja čiji je zadatak da se binu oko nabavke potrebnih stvari, pripremanja hrane ili održavanja higijene. Višenamjenski domovi obično su udobni, prostrani i dobro opremljeni, njihova unutrašnjost sastoji se od jakih kontrastnih boja i savremene opreme. Međutim, i ovdje se može osjetiti hladnoća koju donosi institucija, čak i kod same unutrašnje organizacije, kao što su identično uređene dnevne sobe ili upotreba plastičnog escajga. U ovakvim ustanovama povećana je kontrola djece u nekim aspektima života, poput privatnosti, kretanja ili kontakta s porodicom. U nekim od ovih domova režim je vrlo strog, što se ogleda u činjenici da djeca ustaju vrlo rano, čak i vikendima i praznicima ili tokom školskog raspusta, tako da je njihov ostatak dana prilično prazno vrijeme. Zbog ovakve organizacije višenamjenskog doma, djeca nikada neće steći osjećaj da osobe koje im pripremaju hranu brinu za njih i da su odgovorne za njihovu fizičku zaštitu i njegu. Pomoćno osoblje priprema hranu u kuhinjama u kojima je djeci zabranjen pristup, tako da su djeca lišena mogućnosti da ulaze u kuhinju ili da kuhinja bude centralno mjesto društvenih aktivnosti. Pored dobre opremljenosti, nude manje svakodnevnog kontinuiteta, ne stvaraju dojam domaće atmosfere koji je neophodan za pravilan razvoj djece, naročito ako se radi o djeci koja će u tim institucijama provesti jako puno vremena (ibidem).

Na kraju ćemo samo reći i nekoliko riječi o dječijim domovima u privatnom sektoru. Oni su, uglavnom, organizovani po modelu porodične grupe. Vlasnici ovakvih domova su ujedno i osoblje koje brine o djeci, a ako se ukaže potreba može im pomagati jedan zaposlenik. Upravo zbog svoje organizacije, ovakvi domovi, uglavnom, više podsjećaju na velike starateljske domove, nego na institucionalno okruženje. Dobro su opremljeni, postižu dobre rezultate, no njihov je nedostatak što su skuplji u odnosu na druge institucije te ih lokalne vlasti zbog toga izbjegavaju (ibidem).

Kao još jedan oblik institucionalne zaštite djece bez roditeljskog staranja navode se dječja sela, koja su nastala kao potreba da se prevaziđu nedostaci klasičnog institucionalnog zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja. Takve institucije napočetku su zbrinjavale ratnu siročad. Međutim, danas one služe i za zbrinjavanje napuštenе djece te su zastupljena u stotinjak zemalja (Tomić i saradnici, 2006).

Suada Buljubašić je 2004. pisala o dječijim SOS selima, te čemo u narednom tekstu, zahvaljujući njenim istraživanjima ovog oblika zaštite djece, dati prikaz ovih ustanova.

Humanitarna organizacija SOS (Save our ship) Kinderdorf u BiH izgradila je dva dječja sela – u Sarajevu i Gračanici. Djecu u ova sela upućuje Centar za socijalni rad. Ove ustanove primaju djecu od rođenja do 10 godina života, ali se gornja granica može pomjerati, kako bi se u istoj instituciji zadržala braća i sestre, što je vrlo važno za djecu koja su ostala bez roditelja. Osnovna karakteristika ovih institucija jest da oni primaju isključivo zdravu djecu, djecu koja nemaju fizičke ili psihičke smetnje, što se pravda činjenicom da bi bolesno dijete, na štetu druge djece, moglo opteretiti SOS majku, jer ona ne bi bila u mogućnosti posvetiti se svakom djetetu ravnopravno. U SOS dječijim selima nastoji se stvoriti što prirodnija atmosfera, pa su tako djeca raspoređena u porodične grupe i svaka porodica živi u odvojenoj kući sa svojom majkom, koja je u selu, također, stalno naseljena. Porodice sačinjavaju djeca različitog pola i uzrasta i imaju po sedmero djece. Dječija sela kratko egzistiraju na našim prostorima, ali unatoč tome dala su dobre rezultate te se između djece i majke vrlo brzo uspostavlja izuzetno jaka emotivna veza. Tom uspostavljanju jake i stabilne emotivne veze između pomajki i djece sigurno doprinosi i činjenica da je majka stalno s djecom i da obavlja sve one radnje koje rade i prirodne majke za svoju djecu. U selu su najviše prisutne osobe ženskog pola, ali je rješenje za problem identifikacije s osobama muškog pola zamišljeno kroz identifikaciju s direktorom, pedagogom i majstorom sela. Nakon završetka osnovne škole, djeca prelaze u kuću za mlade, ali i dalje ostaju u kontaktu sa svojom majkom iz sela, iako sada dolaze pod pedagoški nadzor. Ova tranzicija vrlo je važna za djecu bez roditeljskog staranja, jer će vrijeme boravka u instituciji proći, tako da će jednog dana morati brinuti sami za sebe. Zato je cilj ovog prelaska osposobljavanje za samostalni život, odnosno pripremanje za što bolje snalaženje nakon odlaska iz institucije (Buljubašić, 2004).

Kao i druge institucije i SOS dječija sela organizovana su s ciljem pružanja što bolje podrške djeci te stvaranja što prirodnijih uslova za život. Međutim, ako zanemarimo problem identifikacije s osobama muškog pola, opet nam, zbog odvajanja djece u kuću za mlade, mogu izvirati problemi iz same organizacije. Ovo odvajanje svakako ima prednosti, kao što je već navedeno, međutim za naše prostore nije uobičajeno. U razvijenim zemljama je sasvim obično, ali našem stilu življenja to ne odgovara, jer vrijeme kada se djeca odvajaju u kuću za mlade, ujedno je i period adolescencije, tako da dijete može nailaziti na brojne probleme, što ga vremenom može navesti na nepoželjne oblike ponašanja. Ovo je krizni period i za djecu koja žive u svojim prirodnim porodicama, a pogotovo je turbulentan period za djecu koja tada nemaju ruku bliske osobe od povjerenja, kao što je majka. U SOS dječijem selu u Gračanici i Sarajevu najzastupljenija su djeca uzrasta 7–14 godina. S ciljem postizanja što bolje socijalne integracije preduzeti su značajni koraci. Selo ima obdanište, u koje se upućuju mlađa djeca, ali i razne sportske klubove, sekcije ili kurseve jezika na koje se upućuju starija djeca. Neki od njih pohađaju muzičku školu, odobrene su im posjete drugovima koji žive u prirodnim porodicama te su dozvoljene posjete i djeci u selu. Kako bi se steklo što više potrebnog iskustva nastoje se postizati kontakti s drugima, čime se izbjegava izolovanost i osjećaj manje vrijednosti (ibidem).

Selo Mira Turija, Lukavac, izgrađeno je 1998. godine iz Fondacije Rudolf Walter. U tom selu nalazi se osam kuća u kojima žive djeca sa svojim tetama. Tete su vaspitačice koje su se doselile u Selo Mira, te su zadužene za organizaciju porodičnog života. Svaka kuća ima dva stana i dva zasebna ulaza. Selo je organizovano tako da posjeduje i objekat za smještanje bližih srodnika djece. Djeca u ovom selu borave do potpunog osposobljavanja za samostalan život. Zato što je taj proces dugotrajan, a dugotrajan boravak u instituciji ostavlja štetne posljedice na zdravlje djece, ovdje je uvedena jedna nova organizacija, pri čemu se pored djece primaju i njihovi bliži srodnici. Djeca nemaju mogućnost da žive skupa s njima, ali im je omogućen svakodnevni kontakt. Srodnici, najčešće nane i dede, žive u posebnom objektu koji je namjenski izrađen za njih i sastoje se od dvokrevetnih soba s kupatilom (ibidem).

Djeca su smještena po porodicama koje su organizovane slično kao porodične grupe, a jednu porodicu sačinjava od petero do desetero djece. O djeci brinu tete koje su stalno nastanjene u selu. Život teta uglavnom je vezan za selo, pa se za ovakav posao uglavnom prijavljuju žene koje nemaju vlastitu porodicu i udovice. One su, dakle, stalno zaposlene u selu te za taj posao primaju novčanu naknadu. Tete imaju jedan slobodan dan, a da bi se porodica održala na okupu i djeca bila pod nadzorom, njen izostanak tog jednog dana

nadoknađuje teta koja kruži tokom cijele sedmice mijenjajući onu tetu koje taj dan ima slobodan. Veliki broj djece vrlo rano došao je u Selo Mira, tako da je teta s kojom su odrasli ujedno i osoba za koju su se najviše vezali, toliko da mlađa djeca svoju tetu obično zovu mama. Tete za djecu spremaju doručak i večeru, a ručak se sprema i poslužuje u centralnoj kuhinji te je svakog dana zajednički za svu djecu. Ova djeca, također, imaju i tete koje s njima rade zadaću, a u radu s djecom pomažu i vaspitači koji su zaposleni u osmočasovnom radnom vremenu. Direktor ovog sela živi u selu skupa sa svojom porodicom. Da bi se riješio problem identifikacije s osobama muškog pola, pedagog sela je muškarac, kao i dva domara i četiri radnika na osiguranju. Djeca predškolskog uzrasta upućuju se u obdanište i to u periodu od 8 do 13,30 sati svakog dana. Vikendom se za djecu organizuju zabave koje se razlikuju po sadržaju, ovisno o tome kojem su uzrastu namijenjene. Starija djeca često organizuju zabave za mlađe, iako se to od njih ne traži. Veza među njima vrlo je jaka, jer se često može vidjeti da starija djeca brinu za mlađe isto kao što je slučaj u prirodnim porodicama. Selo ima baštne za uzgoj voća i povrća, voćnjak i ribnjak na kome rade starija djeca sa svojim tetama. Selo ima razne sekcije i sportske klubove, tako da je većina dječaka i djevojčica u mogućnosti da svoje slobodno vrijeme troši na društveno koristan način. Dječaci su, uglavnom, uključeni u sportske sekcije, a djevojčice se uče ručnim radovima, frizerskom zanatu i slično. Selo posebnu pažnju posvećuje informatici i učenju jezika te se u selu organizuju i kursevi informatike, engleskog i njemačkog jezika. Pored toga, poznavanje talijanskog jezika kod ove djece je na zavidnom nivou. To je objašnjeno činjenicom da djeca imaju svoje kumove iz Italije, kod kojih borave tokom ljetnog i zimskog raspusta i to u periodu od 6. do 14.godine. Međutim, veliki broj djece se nakon izlaska iz Sela Mira preseli u Italiju. Neki nastavljaju sa školovanjem, dok drugi počinju raditi. S ciljem bolje integracije, djeca iz susjedstva mogu slobodno dolaziti svojim prijateljima koji se nalaze u Selu i obrnuto. Tako će se izbjegći izolovanost, jer su djeca u mogućnosti da učestvuju u svim aktivnostima koje se odvijaju na tom području. Kako bi se omogućilo što kvalitetnije osposobljavanje djece za samostalan život Selo Mira posjeduje i zanatske radionice. Djeca su u mogućnosti da se osposobljavaju za krojača, frizera, stolara, automehaničara i informatičara. Djeci koja žele pohađati neku drugu školu, koje se najčešće nalaze u Lukavcu ili Tuzli, Selo osigurava mjesecne karte za prijevoz i daje novac za užinu. To nam ujedno govori da djeca prilikom izbora budućeg zanimanja, imaju potpunu slobodu te biraju školu koja ih najviše zanima. Međutim, bez obzira koju školu da su izabrale, djevojčice obično nauče šiti ili frizirati, jer su u mogućnosti tokom slobodnog vremena doći u te zanatske radionice. U sklopu Sela nalazi se vešeraj i biblioteka (ibidem).

Ovim istraživanjem obuhvatila sam tri ustanove za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja: Dječije SOS selo Gračanica, Selo Mira Turija i Doma za djecu bez roditeljskog staranja Tuzla. Zbog toga što se razlikuju po načinu rada i organizaciji jedan od postavljenih zadataka istraživanja bio je utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece.

Vaspitanje, obrazovanje i socijalizacija djece bez roditeljskog staranja

Definisanje pojma socijalizacija je kompleksno, jer zavisi od kojeg teorijskog koncepta socijalizacije se polazi. Neki autori pod pojmom socijalizacija shvataju podruštvljavanje čovjeka, dok drugi koriste pojam socijalizacija kao sinonim za vaspitanje. Socijalizacija često označava cjelokupnost društvenog uticaja na jedinku (Arslanagić, 1999).

Nikola Rot (1972) pojam socijalizacije definiše „kao proces socijalnog učenja putem kojeg jedinka stiče socijalno relevantne oblike ponašanja i formira se kao ličnost sa svojim specifičnim karakteristikama“ (Rot, 1972, str. 72).

Herbert Gudjons (1994) smatra da pojam socijalizacija možemo shvatiti „kao proces nastojanja razvoja ličnosti u međusobnoj ovisnosti o društveno poredovanom socijalnom i materijalnom svijetu okoline. Pri tome je naročito važno kako se čovjek izgrađuje u društvenog subjekta sposobnog da djeluje. Ili jednostavno rečeno postajanje članom nekog društva“ (Hurrelmann i Ulich, 1991; citirano kod Gudjons, 1994, str. 124).

Zahvaljujući procesu socijalizacije pojedinici usvajaju društveno prihvatljive i korisne oblike ponašanja i time se prilagođavaju društvu u kojem žive. Uspješno funkcionisanje i obnavljanje društva postiže se putem socijalne integracije pojedinca. Individualni razvoj jedinke nastaje kao rezultat integracije biološki uslovljenog procesa sazrijevanja i socijalno uslovljenog procesa učenja. Ljudsko potomstvo se nužno i prirodno razvija u ljudskom društvu. Organski, psihički i socijalni razvoj svakog člana društva zavisi od aktivnog odnosa društvene zajednice. Sve osobe, grupe, organizacije i institucije sa kojima individua dolazi u dodir predstavljaju agense socijalizacije. Među najznačajnije agense socijalizacije možemo uvrstiti porodicu, školu, vršnjake, sredstva masovnog komuniciranja, organizacije, zanimanje, brak i roditeljstvo. Ukoliko su djeca iz bilo kojih razloga izolirana od društvene zajednice i lišena socijalnog učenja, neće moći razviti specifično ljudsku organizaciju psihičkih

funkcija, osobina i obrazaca ponašanja koju nazivamo ličnost. U svakom životnom dobu susrećemo se sa različitim zahtjevima, potrebama i promjenama u društvu, što zahtijeva napuštanje nekih obrazaca ponašanja i usvajanje novih. Socijalizacije je proces koji traje tokom cijelog života, obuhvata svaku životnu dob, te je dijelimo na primarnu, sekundarnu i tercijarnu socijalizaciju. Primarna socijalizacija obuhvata period djetinjstva i rane mladosti. U tom periodu djeca usvajaju elementarne obrasce ponašanja kao što su hranjenje, odijevanje, čistoća, odnos prema bliskim osobama, strah od nepoznatih osoba, baratanje predmetima, kretanje kroz prostor i slično. Nakon toga slijede složenije aktivnosti kao što su govor, igra, različite praktične vještine. Zahvaljujući urođenom aktivitetu, pomoći majke i drugih osoba koje se bave djetetom, dijete se postepeno uvodi u društvene aktivnosti i prihvata različite norme i obrasce ponašanja koje su gradile generacije prije njega. U periodu adolescencije primarna socijalizacija sve više poprima karakteristike sekundarne, jer dolazi do stabilizacije osnovnih obrazaca socijalnog ponašanja, a psihičke funkcije dosežu optimalan nivo. U ovom periodu stiču se znanja, sposobnosti i vještine, usvajaju se stavovi, vrijednosti, norme, te se formiraju crte temperamenta i karaktera. Time se jedinka postepeno uključuje u društvo i odnose koji vladaju u tom društvu. Sekundarna socijalizacija je proces u kojem pojedinac preuzima određene uloge, samim tim dolazi do promjena u ponašanju, strukturi i dinamici ličnosti. Sekundarna socijalizacija je tjesno povezana sa napredkom tehnologije, jer time podstiče ljudе na sticanje novih kompetencija, jačanje efikasnosti i učenje novih oblika ponašanja. U slučaju migracije, sekundarna socijalizacija pomaže nam da se prilagodimo novim uslovima života, da usvojimo nove običaje ali i da sačuvamo identitet. Tercijarna socijalizacija je relativno novije područje i bavi se promjenama ponašanja i ličnosti starih osoba. Producenje životnog vijeka i ranije napuštanje radne uloge stvara potrebu za očuvanjem fizičkih i mentalnih aktivnosti na optimalnom nivou. To se postiže kroz različito osmišljenje programe angažovanja starih osoba, čime se poboljšava kvaliteta njihovog života (Potkonjak i Šimleša, 1989).

Erikson je predstavio psihosocijalni razvoj čovjeka u osam faza, organiziranih oko jednog centralnog konflikta. Prolazeći kroz svaki od stadija, susrećemo se sa različitim konfliktima. Način razrješenja konflikta ima pozitivne ili negativne posljedice na ličnost djeteta. Prema Eriksonu, pokretač psihosocijalnog ponašanja je urođena potreba za identitetom. Ta potreba određuje smisao našeg postojanja, jer nas pokreće da saznamo više o sebi. Potraga za ličnim identitetom je duga i traje cijeli život (Erikson, 1968; citirao kod Stojaković, 2002, str. 137).

Prvi stadij psihosocijalnog razvoja (povjerenje nasuprot nepovjerenju) odvija se u prvoj godini života. U ovom stadiju zadovoljavanje dječijih potreba kao što su hranjenje, čistoća, toplina zavisi od spoljnog svijeta. Dijete se susreće sa konfliktom između osjećaja temeljnog povjerenja i nepovjerenja prema okolini. Topao i brižan odnos majke prema djetetu ili osobe koja predstavlja zamjenu za majku najvažniji su faktori za uspješno rješenje krize i formiranje osjećaja sigurnosti, prihvaćenosti i povjerenja prema okolini. Ukoliko djetetove potrebe nisu adekvatno zadovoljene javiće se osjećaj nepovjerenja, nesigurnosti i straha prema okolini (ibidem).

Drugi stadij (autonomnost nasuprot srama i sumnje) odvija se u toku druge godine života. U ovom stadiju djeca se navikavaju na toalet trening i čistoću. Svi kapaciteti djeteta, kao što su govor, hodanje, odnosi sa drugima, razvijaju se brzo. Djeca počinju da provjeravaju, ispituju i eksperimentišu u okolini u kojoj se nalaze. Ukoliko se u ovom periodu pred djecu postavljaju preteški zadaci, djeca će doživljavati neuspjeh što će doprinijeti razvoju sumnje i nepovjerenja u vlastite sposobnosti (ibidem).

Treći stadij (inicijativa nasuprot osjećaju krivice) odvija se od treće do pete godine. Djeca su u ovom periodu samostalnija, insistiraju da sami urade ono što mogu bez pomoći odraslih. Ovakve zdrave dječije tendencije treba njegovati i podržavati. Djeci ovog uzrasta ne bi trebalo sve dopuštati niti ih previše kontrolisati, potrebno je uspostaviti balans kako bi se naučili odgovornosti. Djeca koja se uvijek plaše da će nešto pogriješiti i biti kritikovani od drugih, obično dolaze iz sredine koja ih je uvijek kritikovala za sve što su radili bilo dobro ili ne. Ako dijete raste u atmosferi prihvatanja i razumijevanja, pri čemu roditelji pokazuju interes za ono što dijete radi, onda će se kod djeteta razviti inicijativnost. Ako roditelji nemaju vremena da se bave djetetom i često ga kažnjavaju, onda se kod djece razvija pasivnost i osjećaj krivice (ibidem).

Četvrti stadij (kompetencija nasuprot inferiornosti) traje od šeste do dvanaeste godine. Ovaj period predstavlja ulazak u jedan sasvim novi svijet, jer dijete tada polazi u školu. U ovom periodu formiraju se radne navike i djeca bolje upoznaju sebe. Oni se često porede sa drugima, tako da česti školski neuspjesi mogu kod djeteta formirati osjećaj inferiornosti i neadekvatnosti. Ukoliko djeca često doživljavaju uspjeh onda će se kod njih razviti osjećaj kompetentnosti. Škola bi trebala biti mjesto gdje će djeca naučiti da prihvataju sebe i da se uspješno nose sa strahovima (ibidem).

Peti stadij (identitet naspram konfuzije identiteta) traje od dvanaeste do dvadesete godine. Najjači konflikti dešavaju se u ovom stadiju, jer dolazi do razvoja identiteta i postavljanja životnih ciljeva. Česta pitanja koja se postavljaju u ovom periodu su Ko sam? Šta želim/ne želim biti? Ovo je presudan period za razvoj identiteta. U ovom periodu djeca se nalaze u raskoraku između djetinjstva i odrasle dobi. Konfuzija identiteta nastaje kao posljedica nejasne slike o tome ko smo i šta želimo postići od svog života. U ovom periodu sumnje u samog sebe i druge, teško se gradi prijateljstvo i socijalna interakcija. Odrasli bi trebali pomagati mladima da postave sebi više različitih ciljeva, pitati ih za mišljenje jer bi im na taj način ukazali povjerenje u njihove sposobnosti (ibidem).

Šesti stadij (intimnost nasuprot osamljenosti) traje od dvadesete do četrdesete godine. Konflikt koji se javlja je intimnost i bliskost nasuprot osamljenosti i izolaciji. Na ovom stadiju javljaju se novi izazovi, jer ljudi postaju spremni za dugotrajne emocionalne veze, prožete uzajamnom brigom i povjerenjem, koje prerastaju u bračnu zajednicu. Samo osobe koje imaju izgrađen lični identitet spremne su na socijalne veze koje su iskrene i dugotrajne (ibidem).

Sedmi stadij ili srednje odraslo doba (produktivnost nasuprot stagnaciji) traje od četrdesete do šezdesete godine. Na ovom stadiju osobe se osjećaju dužnim da doprinesu zajedinici vlastitim radom. Konflikt koji nastaje u ovom stadiju je generativnost naspram stagnacije i neproduktivnosti. Generativnost podrazumijeva da osoba brine o budućnosti i potomstvu. Smisao života postaje pomoć mlađima da se razvijaju (ibidem).

Osmi stadij (integritet nasuprot očaju) je posljednji stadij. U ovom periodu dolazi do analize vlastitog života, pri čemu se stiče osjećaj integriteta ili očaja. Integritet se ostvaruje kada pojedinac u svom životu vidi red i smisao, te osjeća zadovoljstvo. Očaj se javlja kada pojedinac posmatra svoj život kao promašaj i izgubljeno vrijeme (ibidem).

Ovim istraživanjem obuhvatila sam djecu bez roditeljskog staranja koja se nalaze na četvrtom i petom stadiju psihosocijalnog razvoja. Socijalna podrška i prihvaćenost djece u ovom periodu veoma je značajna za razvoj osjećaja kompetentnosti, postavljanja ciljeva i izgradnju identiteta.

Tabela 1

Psihosocijalni razvoj čovjeka prema Eriksonu (Alić, 2012)

Stadij i psihološka kriza	Približna dob	Najvažniji događaji	Opis krize	Važne osobe
I Povjerenje vs. nepovjerenje	0-1 godina	Hranjenje	Dijete usvaja koncept ljubavi, povjerenja, uči se osjećati ugodno i vjeruje brizi roditelja ili razvija nepovjerenje prema svijetu	Majka
II Autonomija vs sram	1-3 godine	Toalet trening	Dječija energija usmjerena je ka razvoju fizičkih vještina, otkrivanju okoline, stiče osjećaj sposobnosti učenjem hranjenja, samostalno se igra, koristi toalet, kontrola sfinktera ili se osjeća posramljeno i sumnja u svoje sposobnosti	Roditelji
III Inicijativna vs. krivnja	3-5 godina	Neovisnost	Dijete preuzima vlastitu inicijativu u planiranju ponašanja ili razvija osjećaj krivnje zbog lošeg ponašanja	Uža porodica
IV Kompetencija vs. inferiornost	5-11 godina	Škola	Dijete se uči zadovoljavaju zahtijeva koje postavlja škola i izvršavanju kućnih obaveza ili vjeruje da je predodređen-a drugim ljudima	Porodica, komšije, učitelji
V Identitet vs. konfuzija identiteta	11-18 godina	Vršnjačke relacije i grupe	Ostvarenje identiteta u terminima uvjerenja, strukture, sistema vrijednosti – ili ne uspijeva da stekne identitet	Vršnjaci, bliske grupe, dalje grupe
VI Intimnost vs. osamljenost	18-40 godina	Ljubavni odnos	Razvoj i ostvarenje uspješnih intimnih veza, zajednički identitet s partnerom ili postaje osamljen-a	Prijatelji, ljubavnici, partneri
VII Produktivnost vs. Stagnacija	40-65 godina	Roditeljstvo	Pomaže drugima, dopušta djeci da budu nezavisna ili je samoživ-a i stagnirajući-a	Bračni drug, djeca
VIII Integritet vs. očaj	65- godina	Retrospektiva i prihvatanje vlastitog života	Nosi tekovine iz prethodnih faza, razvija prihvatanje pivremene prirode života ili očajava nad tim je li ikada bio-la sposoban-na naći smisao u životu	Bračni drug, djeca, unuci

Socijalizacija je trajan proces i prati svaku jedinku od dolaska na svijet. Primarna socijalizacija uslov je sekundarne, jer iskustvo koje dijete stiče unutar porodične interakcije predstavlja podlogu za sve buduće uticaje i način na koji će se pojedinac odnositi prema njima. U dobu djetinjstva primarna interakcija se isprepliće sa školskom i društvenom (Mavrak, 1999).

Tabela 2
Socijalizacija štićenika i vaspitača (Mavrak, 1999)

PRIMARNA SOCIJALIZACIJA djeca	SEKUNDARNA SOCIJALIZACIJA odrasli
Siromašnije iskustvo i manja selektivnost za spoljašnje uticaje	Posjeduju iskustvo kao akumulirani kvalitet
Djeca se uvode u život kulture u procesu enkulturacije	Odrasli se moraju adaptirati na promjene u procesu akulturacije
Usvajanje pravila ponašanja u svojoj društvenoj sredini, dakle socijaliziraju se	Prolaze kroz proces resocijalizacije koji je nekad bolan (imigrant kao arhetip)
Stiču novo znanje, sve je interesantno i tek će se formirati u sistem	Najprije se treba odviktuti od starog, okoštalog načina bivanja, a onda naviknuti na novo
Internaliziraju svijet, prisvajaju ga na unutrašnjem planu	Jednom internalizirana, stara slika svijeta traje
Ne može birati roditelja ili staratelja, tj. značajnog drugog – dakle, izbor osoba koje im posreduju svijet je sužen	Imaju veću mogućnost izbora društva u kojem će biti, a atmosferu u najbližoj okolini uglavnom sami grade (porodica)
Volja u mnogome nije formirana i tek će se formirati	Neki vidovi voljnog djelovanja su odsutni, ali često je odrastao čovjek primoran da postupa i protiv svoje volje
Teško mogu pobjeći od određenog uticaja ili sprječiti odrasle da nešto učine	Prisutna je mogućnost da se uticaj prekine, da se pobegne ili pruži otpor
Pribjegavaju (samo) promjeni da bi ih odrasli ili drugi voljeni ljudi prihvatali	SELF je strogi vladar: mijenjaču se ako će tako biti prihvaćeniji u svojim očima
Mnoge se stvari mogu postići pritiskom, upornošću	Pritisak mora biti zamijenjen kompromisom, a rezultat kompromisa je balans
Većinu osobina, ophođenja tek treba da oblikujemo	Sve što već postoji treba modificirati

Odrasli prolaze kroz različite vidove sekundarne socijalizacije, koju možemo nazvati resocijalizacija zbog toga što posjeduju iskustvo ugrađeno u njihove lične strukture. U skladu sa tim i djeca bez roditeljskog staranja koja su predata društvu na staranje u kasnijem periodu svog života prije prolaze proces resocijalizacije. Oni se nalaze na pola puta između svijeta djece i svijeta odraslih, jer još uvijek nemaju dovoljno izgrađene pojedine oblike ponašanja, ne mogu samostalno donositi odluke, ali posjeduju slike svijeta od kojeg se treba odviktuti. Obzirom da djeca znaju kako je njihov život izgledao ranije, prolaze kroz mukotrpan proces

odvikavanja od ranijeg iskustva i prlaganje novom. Značajne osobe u životu djece tada postaju vaspitači. Da bi vaspitači mogli pomoći djeci da se adaptiraju u novoj sredini, trebaju ovom pozivu prići puna srca. Empatija u ovom pozivu ima važnu ulogu, jer patnja kroz koju je dijete prošlo približila ga je svijetu odraslih. Zbog sličnosti između socijalizacije odraslih i socijalizacije djece bez roditeljskog staranja stvara se i prostor za komunikaciju odrasli-dijete (ibidem).

Socijalizacija djece bez roditeljskog staranja u domskim uslovima može biti uspješna samo ako dom skladno funkcioniše, upošljavajući kadar koji je spreman za savjestan rad i koji će pomoći djeci da realizuju svoje sposobnosti i interes. U domu vlada radna atmosfera, ali dijete, pored rada, treba i da se igra, bez nametanja odraslih kako da to čini. U pogledu igre, odrasli bi trebali da uče od djece, a ne obrnuto, jer nema toga što malo dijete ne može. Igru ne možemo smatrati gubljenjem vremena, jer djeca kroz igru uče, a vrlo često i učeći se igraju, što možemo dovesti u vezu s napretkom nauke, tehnologije i upotrebe računara. Pravilnom raspodjelom vremena školskog djeteta možemo napraviti balans, tako da ne dođe do zanemarivanja učenja, ali i da dijete ima dovoljno vremena za igru. Dijete bez roditeljskog staranja također želi da živi životom djeteta, što znači da mora imati atmosferu sličnu porodičnoj. Ono što koči taj proces jesu domski uslovi koji, unatoč rezultatima istraživanja koja ukazuju na štetnosti dugotrajnog boravka u domu, ostaju nepromijenjeni. U takvoj jednoj atmosferi stalno se govori o obavezama, radu, pravilima, redu, disciplini, a malo ili nikako o pravima i poboljšanju uslova života u domu. Stvarajući uslove jednakе za svako dijete, odnosno polazeći od pretpostavke prosječnog djeteta, guše se sposobnosti karakteristične za svako dijete posebno. Uz stalno nametanje obaveza i vojničke discipline, stvara se osjećaj hladnoće, a takva atmosfera nije dobra ni za jedno dijete i ne motiviše nikoga na rad za postizanje maksimuma. Ne možemo reći da vaspitači žele našteti djetetu, ali, ponekad, zbog silne želje da djeca nešto postignu, pogotovo kada je riječ o školskom uspjehu, pretjeruju u svojim zahtjevima. Treba imati odgovarajuću mjeru kada je riječ o postavljanju zadatka pred svako dijete, uvažavajući pri tome djetetovu ličnost. Jedino ako su naši pedagoški postupci ispravni i odmjereni, moći ćemo djecu motivisati na rad. U vezi s tim, Dizdarević navodi: „Djeca u domu ne žive kao djeca u porodicama, kućnim i školskim životom, već isključivo ili pretežno školskim životom. Vaspitači se ponašaju kao učitelji, prostorije su pretvorene u razrede, a vrijeme kada trebaju učiti i koliko trebaju provesti vremena „s knjigom“ određeno je pravilima. Očito je da se malo vodi računa o individualno pogodnom vremenu za učenje. Vaspitači, da bi udovoljili zahtjevima škole, čine više nego što

bi trebalo da čine. Korisno je što im govore o važnosti učenja za njih i njihovu budućnost. Međutim, veliko je pitanje da li im pomažu kada stalno koriguju njihove greške ili kada im pomažu u pisanju domaćih zadataka. Ovakva praksa je, u suštini, „dupliranje“ onog što se u školi radi. Ako dijete nakon povratka iz škole ulazi ponovo u „školu“ u domu ono nema onog što mu isto tako treba, nema djetinjstva, niti razvija važnu osobinu ličnosti — samostalnost“ (Dizdarević, 1999, str. 20).

U domovima postoji težnja da se od djece bez roditeljskog staranja izgrade osobe koje imaju „bezgrešno“ ponašanje. To uviđamo iz činjenice da se djeca strogo štite od poroka, jer se strahuje kako će društvo ocijeniti ovu djecu. Našoj zajednici bitno je samo kako se drugi nose s našim problemima, tako da je glavno pitanje i najveći strah šta će neko misliti o djeci iz doma. O njima se priča kao da se ne radi o djeci koja u nekom trenutku, pogotovo kada nailaze razvojne krize, ne mogu da pogriješe. Prilikom vaspitanja djece u domovima, dešava se da im se informacije o njima i njihovom porijeklu prešute, što nema opravdanja, jer kada dijete osjeti potrebu da to sazna, treba mu na najbolji način kazati istinu koja se tiče njegovih roditelja, ma kakvi oni bili. To se obično dešava zbog nedostatka ljubavi, jer, realno, jedan vaspitač ne može stići posvetiti se svakom djetetu u toku jednog dana. Djeca imaju idealizovanu sliku svojih roditelja. Spoznaja o stvarnoj situaciji može biti bolna za dijete, ali pravilan odnos vaspitača prema djetetu može mu pomoći da prihvati situaciju i da krene dalje (ibidem).

U socijalizaciji djeteta u domskim uslovima, posebnu pažnju treba obratiti na djecu koja se teško uklapaju u domske uslove života i nisu emotivno prihvatali domski život. Ako djeca potiču iz porodice koja im nije osiguravala ništa, oni će biti zadovoljni što imaju krov nad glavom, ali to nije dovoljno. Djeci je potrebno više djetinjstva, sigurnosti, ljubavi, pažnje i emocionalne topline. Prekid roditeljske ljubavi kod nekih se desio vrlo rano, kod nekih kasnije, a neka djeca nikada je nisu ni osjetila, pa to valja nadoknaditi. Zato su pred vaspitača postavljeni vrlo teški zadaci, od njega se očekuje mnogo, oni imaju više uloga i nije im lako, ali niti u jednom trenutku ne smiju odustajati od cilja da pomognu ovoj djeci. Uloga roditelja u životu djeteta je neizmjeriva, tako da njihova zamjena mora biti adekvatna. Od osobina koje vaspitač mora posjedovati, izdvajaju se: plemenitost, emotivnost, empatičnost, strpljivost, brižnost i odmjerenost. Vaspitači treba da budu emocionalno i socijalno zreli, kako bi vlastitim primjerom uticali na djecu da u procesu socijalizacije razviju svoje potencijale do optimalnog nivoa (ibidem).

Škola predstavlja mjesto sekundarne socijalizacije djece, te je put koji vodi u društvo. Proces školske socijalizacije odvija se na više nivoa kroz proces interakcije i komunikacije i aktivnosti učenika:

1. kroz procese nastave i sadržaja učenja
2. putem grupe vršnjaka
3. putem odnosa nastavnik-učenik, učenik-učenik
4. kroz aktivnost-učešće učenika u cijelokupnom životu škole-razreda
5. učešće djece u različitim oblicima društvenog života škole i izvan škole, u slobodnom vremenu
6. kroz partnerstvo škole sa socijalnom, pedagoškom i psihosocijalnom mrežom podrške iz lokalnog okruženja i drugi (Arslanagić, 1999, str. 27)

Uključivanje djece bez roditeljskog staranja u škole vrlo je važno za ovu skupinu djece i njihovu sekundarnu socijalizaciju. Škola putem nastave, sadržaja učenja i cijelokupnog školskog života i djelovanja posreduje kroz proces interakcije i komunikacije. Škola priprema učenike za njihovo aktivno učešće u društvu. Vrlo važno je da djeca bez roditeljskog staranja redovno pohađaju nastavu i da grade pozitivan stav prema školi, te da su motivisani za postizanje uspjeha. Način na koji je organizovan školski život utiče na proces socijalizacije. Osim usvajanja nastavnih sadržaja, učenici stiču brojna iskustva učešćem u nastavnim i vannastavnim aktivnostima. Vrijednosti, norme, stavovi i oblici ponašanja stiču se kroz niz aktivnosti kao što su debate, forumi, ekskurzije, izleti, takmičenja i tako dalje (ibidem).

Savremena škola mora uzimati u obzir životne probleme učenika, a ne samo probleme učenja. Zanemarena, zlostavlјana djeca kao i djeca bez roditeljskog staranja izložena su većim teškoćama u odnosu na djecu koja žive u funkcionalnim porodicama. Djeca bez roditeljskog staranja na prvo mjesto stavljaju razumijevanje škole za njihove lične probleme, a zatim na drugo mjesto stavljaju pomoć u učenju (besplatni udžbenici, školski pribor i drugo). Ovo istraživanje (ibidem) takođe pokazuje da djeca iz ove populacije često trpe i simptome posttraumatskog stresnog poremećaja, te imaju sljedeće simptome:

1. teškoće u koncentraciji i pamćenju
2. gubitak interesovanja za učenje
3. neka se osjećaju usamljena, odbačena, povlače se
4. neka su agresivna ili hiperaktivna i tako dalje (ibidem, str. 29).

Traumatski događaji kod djece dovode do nedostatka motivacije i samopouzdanja, povlačenja, nesigurnosti, što na kraju može uzrokovati kod djece nedostatak nade u ljepšu budućnost i pesimizam. Nastavnici bi trebali primijetiti ove poteškoće i pružiti pomoć svojim učenicima. Empatija ovdje ima značajnu ulogu. Djeci je potrebno pružiti pomoć i podršku, te ih pokušati uključiti u razne aktivnosti. Neizostavna je suradnja nastavnika sa pedagoškom službom škole i socijalnom mrežom podrške socijalne zajednice. Nastavni plan i program polaze od prosječnog učenika, te su pri tome zanemarene sve teškoće sa kojima djeca dolaze na nastavu i koje dovode do školskog neuspjeha. Obzirom da je škola važan agens socijalizacije, neophodno je raditi na otklanjanju ovih teškoća čime će se poboljšati školski uspjeh (ibidem). Neuspjeh djece nije uvijek uzrokovan njihovim poteškoćama „razlozi pojave dječijeg nerazumijevanja edukacijskih sadržaja i pojave teškoće u njihovom učenju upravo leže u prekidu uzajamnog razumijevanja učitelja sa učenikom, u prekidu obrazovnog komuniciranja, u prekidu interakcije u samom procesu nastavnog zbivanja, a ne u samom učeniku“ (Slatina, 1998, str. 57).

Nastavnik ima važnu ulogu u procesu socijalizacije djece. Nastavnik je prije svega vaspitač. Poučavanje djece nije samo najteži posao u školi, nego je najteži posao uopće (Glasser, 1994). Nastavnik je druga značajna osoba u životu svakog djeteta, stoga on treba da pokazuje zanimanje za privatni život djece, te da ne koristi kazne i prijetnje. Prije svega, nastavnici treba da vole svoj poziv i da poštuju prava djece. Empatija je veoma značajna u ovom poslu, jer samo empatičan nastavnik može razumjeti probleme sa kojima se susreću djeca bez roditeljskog staranja. Djeca se identifikuju sa nastavnicima, preuzimaju njihove stavove, vrijednosti, te su više motivisana za učenje. Nekada je izbor poziva rezultat uticaja nastavnika, odnosno nastavnik postaje uzor koji slijedimo. Nastavnik treba kreirati atmosferu u razredu koja će djelovati motivacijski na učenike. Topla i srdačna atmosfera, uvažavanje ličnosti svakog djeteta jača motivaciju za učenje (Arslanagić, 1999).

Vršnjaci pored škole i nastavnika imaju značajnu ulogu u procesu socijalizacije djece. Djeca imaju potrebu za druženjem i pripadanjem, kao i prihvatanjem od strane druge djece u razredu, školi i drugim grupama. Vršnjaci značajno utiču na formiranje stavova i izgradnju ličnosti djeteta. U grupi vršnjaka stiče se samostalnost, nezavisnost, odgovornost, prijateljstva i tako dalje. Prihvatanje djeteta od strane njegovih vršnjaka podiže djetetov osjećaj sigurnosti. Zbog toga djecu bez roditeljskog staranja treba uključivati u različite grupe, sekciјe, u školskom i izvanškolskom okruženju. Djeca u domovima već žive u grupnom okruženju, ali je značajno da budu uključeni u grupne aktivnosti i u školi. Djeca u domu dijele istu ili sličnu

sudbinu, a u školi se susreću sa djecom koja imaju drugačija iskustva, što ima važnu ulogu u procesu socijalizacije. Kada se boravak djece u institucijama završi postaće samostalna i imaće određenu ulogu u društvu. Zato iskustvo koje stiču sa vršnjacima u školi i izvan nje igra važnu ulogu u njihovom životu, pogotovo za onu skupinu djece koja su od rođenja smještena u institucije za zaštitu djece bez roditeljskog staranja. Važno je da djeca grade prijateljstva i da im odgajatelji omoguće da održe stečena prijateljstva (ibidem).

Dakle, primarna i sekundarna socijalizacija djece bez roditeljskog staranja odvija se u različitim ustanovama, te su djeca od ranog uzrasta upućena na vaspitača, braću, sestre, drugu djecu iz ustanove, pedagoga, prijatelje iz škole i nastavnike. Zbog toga sam ovim istraživanjem nastojala utvrditi u koga djeca bez roditeljskog staranja imaju najviše povjerenja.

Evidencija o djeci bez roditeljskog staranja u FBiH i Republici Srpskoj

Nedostatak jedinstvene funkcionalne baze podataka o korisnicima programa socijalne zaštite, uključujući djecu bez roditeljskog staranja, kao i djecu kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja, ima za posljedicu neprecizne podatke o obje ove skupine djece (Selimović i Sofović, 2010). Pored neprijavljivanja velikog broja djece, čak i prijavljenoj djeci često nedostaju podaci kao što su:

1. Tačan datum rođenja djeteta;
2. Tačan datum smještaja u ustanove/druge porodice;
3. Ima li dijete individualni plan zaštite;
4. Koliko je bilo kontakata djeteta sa srodnicima (United Nations Children's Fund [Unicef], 2010).

Neprecizni podaci ukazuju da je u BiH oko 2000 djece bez roditeljskog staranja, od čega je 2/3 u FBiH i 1/3 u Republici Srpskoj. Međutim vjeruje se da je taj broj mnogo veći i da doseže do 4000 djece, jer veliki broj roditelja ostavlja svoju djecu različitim vjerskim institucijama ili hraniteljima bez posredovanja centra za socijalni rad. Time je znatno otežano registrovanje ove djece, čime su djeci automatski uskraćena brojna prava. Prema raspoloživim podacima broj djece na institucionalnom smještaju u FBiH se povećava. U institucijama se nalazi oko 30% djece u dobi od 15-18 godina i 20% djece u dobi od 0-5

godina, što je poražavajuće s obzirom da znamo koliko je štetan dugotrajni boravak djece u institucijama. U Republici Srpskoj situacija je bolja jer je 80% djece bez roditeljskog staranja smješteno u hraniteljske porodice. Od toga je većina djece 85-90% smještena je kod svoje šire porodice (Selimović i Sofović, 2010).

Tabela 3

Pregled oblika zbrinjavanja i broja djece bez roditeljskog staranja u BiH (Selimović i Sofović, 2010)

Djeca bez roditeljskog staranja u BiH, juni 2010. godine				
Oblik zbrinjavanja	FBiH	RS	Brčko Distrikt	Ukupno
Institucionalni smješta	760	118	4	882
Porodični smještaj	612	430	30	1074
Ukupno	1372	550	34	1956

Djeca ostaju bez roditeljskog staranja iz različitih razloga: smrt jednog ili oba roditelja, napuštanje djeteta od strane jednog ili oba roditelja, zanemarivanje djeteta, zlostavljanje djeteta i tako dalje.

Slijedi tabelarni prikaz nekih od faktora koji dovode do izostanka roditeljskog staranja:

Tabela 4

Frekvencija najčešćih faktora koji dovode do razdvajanja djece od bioloških porodica

Razlozi za razdvajanje	Učestalost
Jedan ili oba roditelja umrla	856
Jedan ili oba roditelja napustila dijete	758
Zanemarivanje djeteta	378
Teška ekonomска situacija	358
Bolest jednog ili oba roditelja	267
Jedan ili oba roditelja nepoznata	140
Zlostavljanje djeteta	38
Bolest djeteta	57

Gotovo 60% djece odvojeno je iz svoje porodice zbog samo jednog razloga, oko 30% iz dva razloga a preko tri razloga su navedena kod 0,3% djece bez roditeljskog staranja. Ovi podaci su značajni zbog usmjeravanja pomoći i podrške porodicama u riziku. Navešćemo primjer siromaštva, zbog čega je 358 djece odvojeno od svoje porodice. Siromaštvo treba posmatrati kao signal za pomoći porodici i ne bi trebao biti razlog za odvajanje djece od njihovih roditelja (Unicef, 2010).

Porodica je prirodno okruženje koje omogućava djeci razvoj, dobrobit i zaštitu, pa je neophodno uložiti sve napore kako bi djeca ostala uz svoje roditelje. Svako dijete treba živjeti u okruženju koje će promovisati njegov puni potencijal. Ukoliko dijete ostane bez roditeljskog staranja, država je dužna obezbijediti mu alternativno zbrinjavanje. Nakon zbrinjavanja, država je dužna da kroz nadležne organe nadzire djecu koja su smještene u neke od oblika alternativnog smještaja (SOS Children's Villages International, 2009).

Ne postoje pouzdani podaci koliko je djece u BiH kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja, ali se procjenjuje da je oko 100 000 djece pod rizikom. Ozbirom da se ne zna tačan broj djece, možemo reći da je i prevencija odvajanja djece od roditelja prilično zapostavljena. Razlozi tome su različiti: nedostatak finansijskih sredstava, ne postojanje suradnje između ključnih aktera, manjkava zakonska regulativa i tako dalje (Selimović i Sofović, 2010).

Tabela 5

Djeca kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja u BiH (Selimović i Sofović, 2010)

Djeca kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja u BiH	
Djeca koja žive u ekstremnom siromaštvu	preko 46 000 u 2009.
Djeca ometena u razvoju	oko 11 000 u 2006.
Interni raseljena djeca	oko 27 400 u 2005.
Djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama	6 172 u 2006.
Djeca izložena zanemarivanju i zlostavljanju	5 435 u 2006.
Djeca društveno neprihvatljivog ponašanja	oko 7 000 u 2006.
Djeca sa ozbiljnim stambenim problemom	4 442 u 2006.
Djeca u sukobu sa zakonom	oko 4 000 u 2006.
Djeca civilne žrtve rata ili članovi porodica civilnih žrtava rata	oko 1 500 u 2006.
Djeca ulice	oko 1 000 u 2006.
Djeca ovisnici o alkoholu	oko 500 u 2006.
Djeca ovisnici o drogama	oko 500 u 2006.
Djeca pogodjena razvodom	0,8 na 1 000 djece u 2005.
Vanbračna djeca	11,2% od ukupnog broja rođenih u 2005.
Djeca čije majke imaju ispod 20 godina	6% od ukupnog broja rođenih u 2005.

Shodno raspoloživim podacima, možemo uočiti da je veliki broj djece pod rizikom od odvajanja od roditelja. Zbog toga prevencija odvajanja djece od roditelja treba biti adekvatno zastupljena aktivnost u centrima za socijalni rad, putem ranih intervencija u porodicama koje u određenom periodu nisu u stanju pružiti odgovarajuću zaštitu djeci (Selimović i Sofović, 2010).

Shodno raspoloživim podacima možemo uočiti da je većina djece u Republici Srpskoj smještena u hraniteljske porodice, od čega se 85 — 90% djece nalazi kod svoje šire porodice.

Ovaj podatak mogao bi inicirati slična istraživanja, socijalne podrške i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja koja se nalaze u hraniteljskim porodicama, jer je to jedan od oblika neinstitucionalne zaštite djece.

Prava djece bez roditeljskog staranja

Pitanjem prava djece bez roditeljskog staranja bavio se autor Arula (2006) te čemo u narednom tekstu predstaviti neke od njegovih postavki vezanih za ovaj problem. Arula (2006) navodi da je najznačajniju ulogu u afirmaciji dječijih prava u globalnim razmjerama imala Deklaracija prava djeteta, poznatija kao Ženevska deklaracija (League of Nations, 1924). Sadržala je sedam općih principa. Fundamentalni princip koji je deklarisan ovim dokumentom jest onaj koji kaže da su djeca ta kojoj prvo treba ukazati pomoć. Tako su „u zemljama zapadnog i istočnog svijeta, od početka tridesetih godina izvršene korjenite promjene porodičnog zakonodavstva, kojima je ukinuta očinska vlast, neravnopravnost roditelja i diskriminacija prema djeci rođenoj u braku i van braka. Naročito je poboljšan pravni položaj djeteta u porodici. Roditeljsko pravo je od roditeljske vlasti promjenjeno u njihovu socijalnu funkciju koja se roditeljima može oduzeti u slučajevima zloupotrebljavanja“ (Mladenović, 1981; citirano kod Arula, 2006, str. 203).

Deklaracija o pravima čovjeka (UN, 1948) usvojena je 10. decembra 1948. godine, pri čemu su doneseni bitni stavovi prema braku, porodici i odgoju te su proklamovana jednaka prava djece koja su rođena u braku i one koja to nisu. Time je porodica stavljena pod zaštitu države, jer je označena kao osnovna ćelija društva. U zaštiti prava djeteta na međunarodnom nivou bitnu ulogu ima i Deklaracija prava djeteta (UN, 1959) koja je usvojena 20. novembra 1959. godine od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Kroz deset načela ove deklaracije nastojale su se definisati sve situacije koje utiču na položaj djeteta u porodici i društvu te se od tada dječija prava smatraju posebnom kategorijom ljudskih prava, čiji je smisao garantirati svakom djetetu prava koja su bitna za njegov psihofizički razvoj (Arula, 2006). Šesto načelo Deklaracije glasi: „Djetetu su potrebni ljubav i razumijevanje da bi se svestrano i skladno razvijalo. Ono treba, gdje god je to moguće, da raste pod okriljem brige i odgovornosti svojih roditelja i u svakom slučaju u atmosferi naklonosti, moralne i materijalne sigurnosti. Dijete u prvim godinama života ne smije biti odvojeno od svoje majke, osim u izuzetnim slučajevima. Društvo i javne vlasti moraju da imaju dužnost da naročito brinu o

djeci bez porodica i onoj koja nemaju potrebna sredstva za izdržavanje. Poželjna je novčana i druga pomoć za izdržavanje djece u velikim porodicama“ (UN, 1959).

Arula (2006) navodi da je 1979. godina od strane Ujedinjenih nacija proglašena Međunarodnom godinom djeteta. Sve države članice Ujedinjenih nacija bile su dužne da usmjere posebnu pažnju na ostvarivanje prava djeteta te je time Komisija ujedinjenih nacija za ljudska prava pokrenula inicijativu za izradu Konvencije o pravima djeteta. Nakon desetogodišnjeg rada i pripreme, ova konvencija bila je usvojena u novembru 1989. godine. Konvencija o pravima djeteta (UN, 1989) garantuje četiri veoma bitna principa o pravima djece:

1. zaštitu od diskriminacije,
2. najbolji interes djeteta,
3. opstanak i razvoj,
4. poštivanje mišljenja djeteta (International Socila Service & Unicef, 2004, prema Arula, 2006, str. 204).

Raspadom Socijalističke federativne republike Jugoslavije koja je Konvenciju o pravima djeteta usvojila 1990. godine BiH je ratificirala navedenu Konvenciju 1993. godine te je prihvatile sve obaveze koje ova konvencija nameće. U našoj zemlji, međutim, na ostvarivanje prava djeteta utiču brojni faktori, od drugih pravnih izvora, kao što su zakoni i podzakonski akti, pa sve do ekomske situacije u državi. Bosanskohercegovački pravni sistem poprilično je nesređen, tako da se iskazuje nebriga kada su u pitanju djeca i mлади, odnosno zaštita njihovih prava. To potkrepljuje činjenica da ni jedan zakon na nivou države BiH ne tretira problematiku djece bez roditeljskog staranja. Sve se, uglavnom, nalazi u nadležnosti kantona. Neki od zakona preuzeti su iz bivše SFRJ, samo su malo izmijenjeni, dok se neka pitanja regulišu dvama zakonima. Naprimjer pitanje starateljstva i usvojenja regulišu Porodični zakoni Republike Srpske i Federacije BiH, a smještaj u drugu porodicu, odnosno hraniteljstvo, kao i smještaj u instituciju socijalne zaštite regulišu Zakoni o socijalnoj zaštiti RS i FBiH. Zbog nedostatka ekonomskih sredstava, usporena je implementacija prava predviđenih Zakonom (Arula, 2006).

U skladu sa zakonima koji se primjenjuju na području BiH, djetetom bez roditeljskog staranja smatra se:

1. dijete bez oba roditelja,
2. dijete napušteno od roditelja,
3. dijete nepoznatih roditelja,
4. dijete roditelja lišenih roditeljskog prava i
5. dijete roditelja spriječenih da vrše roditeljsku dužnost (ibidem, str. 205).

Oduzimanje roditeljskog prava vrši sud u vanparničnom postupku. Roditeljsko pravo oduzima se:

1. roditelju koji zloupotrebljava roditeljsko pravo,
2. roditelju koji zlostavlja dijete,
3. roditelju koji je napustio dijete,
4. roditelju koji je zanemario brigu o djetetu i
5. roditelju koji je zanemario svoje roditeljske dužnosti (ibidem, str. 206).

Ako prestanu razlozi zbog kojih je roditeljsko pravo oduzeto, sud može roditelju vratiti roditeljsko pravo. Djeca bez roditeljskog staranja, u skladu sa zakonskom regulativom, mogu se zbrinuti: usvojenjem, starateljstvom, smještajem u drugu porodicu ili smještajem u instituciju (Arula, 2006, str. 207).

Prema Aruli (2006), uzroci zbog kojih dijete ostaje bez roditeljskog staranja mogu se podijeliti u više grupa:

1. uzroci pravne prirode, odnose se na situacije kada je roditeljima, odlukom nadležnog organa, zabranjeno da se dalje staraju o svojoj djeci;
2. uzroci nastali prirodnim putem, koji se odnose na situacije gdje je dijete ostalo bez roditeljskog staranja zbog smrti roditelja ili su roditelji nepoznati;
3. uzroci socijalne prirode, koji se odnose na situacije gdje je porodica potpuno disfunkcionalna, gdje su odnosi među članovima porodice poremećeni te je život djeteta ugrožen uslijed loših stambenih, higijenskih, ekonomskih i drugih uslova;
4. uzroci patološke prirode, koji se odnose na patološki poremećene porodice u kojima su djeca potpuno zapostavljena te su brigu o njima preuzeli starija braća i sestre ili komšije;

5. uzroci fizičke prirode, koji se odnose na izostajanje roditelja i roditeljske brige na duži vremenski period, zbog služenja kazni, zarobljeništva ili drugih razloga, pri čemu je kontakt sa djecom prekinut;
6. uzroci zdravstvene prirode, koji se odnose na zdravstveno stanje roditelja, pri čemu zbog dužeg liječenja u bolnici, teške invalidnosti, fizičkog ili psihičkog oboljenja, roditelj ne može da izvršava svoje dužnosti;
7. uzroci povezani s djetetom, koji se odnose na uzroke povezane s djetetovom ličnošću ili njegovim zdravstvenim stanjem, pri čemu se odlukom organa starateljstva dijete upućuje na liječenje (ibidem, str. 207).

Bez obzira o kojim se uzrocima radilo, organ starateljstva preuzima sve što je potrebno kako bi se pomoglo roditeljima da ostanu pored svog djeteta. Međutim, ako takva nastojanja budu bezuspješna, dijete se oduzima od njegovih roditelja te dalju brigu o njemu preuzima država koja će, u skladu s najboljim interesima za dijete, odlučiti kako i gdje će dijete biti smješteno. Dakle, roditelj je dužan sa svojom djecom razvijati odnos utemeljen na ljubavi, povjerenju i međusobnom poštivanju. Svaki roditelj mora osigurati uslove za nesmetan rast i razvoj njihove djece. U slučaju kada roditelji zanemaruju vršenje roditeljske dužnosti ili zloupotrebljavaju svoju ulogu, brigu od djeci preuzima država te roditeljima oduzima roditeljsko pravo (ibidem).

Prema Aruli (2006), socijalna zaštita je „organizovana društvena djelatnost koja je usmjerena na suzbijanje i otklanjanje uzroka i posljedica stanja socijalne potrebe i pružanje pomoći građanima i njihovim porodicama kada se nađu u stanju socijalne potrebe“ (ibidem, str. 211).

Ova zaštita pruža se licima u stanju socijalne potrebe te njihovi korisnici mogu biti:

1. djeca bez roditeljskog staranja,
2. ometeni u fizičkom i psihičkom razvoju,
3. oni čiji je razvoj opterećen porodičnim prilikama,
4. vaspitno zanemareni i zapušteni (ibidem, str. 211).

Ako se dogodi da dijete ostane bez roditeljskog staranja, ono će imati mogućnost da koristi sva prava u sistemu socijalne zaštite, što podrazumijeva pravo na materijalno osiguranje, dodatak za pomoć i njegu drugog lica, smještaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu i usluge socijalnog rada. U našoj zemlji najčešći oblik zaštite djece je

institucionalna zaštita, a takav oblik zaštite krši princip jednakosti svakog djeteta, tačnije njegovo pravo na život u porodičnom okruženju. Smještanjem djeteta u instituciju uskraćuje mu se mogućnost da živi i sudjeluje u društvu na način koji to ostvaruju djeca koja žive u porodicama. Razliku između domskog i porodičnog smještaja najbolje možemo vidjeti u samoj organizaciji svakodnevnog života. Smještena u hraniteljske porodice, djeca su u mogućnosti da utiču na raspoređivanje vlastitih aktivnosti, kao i na organizaciju života u kući, pa je takav život sličniji životu u prirodnim porodicama. U domovima, zbog same organizacije te ustanove, kao i brojnosti, djeca su najčešće isključena iz donošenja odluka, čak i kada se one tiču njih samih. Pod takvim okolnostima djeca nisu u mogućnosti da razviju određene sposobnosti koje su im potrebne za samostalan život. Ne možemo očekivati da dijete nakon izlaska iz doma razvije odgovornost, jer se odgovornost razvija prakticiranjem, a dijete u domu nije imalo prilike učestvovati u donošenju odluka koje su u direktnoj vezi s njegovim životom. Time se krši participativno pravo djeteta koje podrazumijeva učešće djece u funkcionisanju institucija u kojima se nalaze na smještaju. U ovakvim je institucijama zanemareno i pravo na lični prostor, jer je veliki broj djece smješten u istoj prostoriji. Budući da je finansijska situacija u našoj zemlji veoma loša te se stalno povećava broj djece bez roditeljskog staranja, otežano je ostvarivanje dječijih prava. Djeca čak nemaju ni lični kutak koji im je potreban za odrastanje i razvijanje osjećaja pripadnosti. Ali i pored tog nedostatka, kao i teške finansijske situacije, domovi djeci osiguravaju relativno dobre uslove za učenje. Ono što je žalosno u cijeloj priči je da institucionalna zaštita djece bez roditeljskog staranja predstavlja dominantni oblik zaštite u našoj zemlji, bez obzira na istraživanja koja su ukazala na brojne štetnosti dugotrajnog boravka u instituciji. Broj porodica koje su voljne prihvatići dijete u našoj zemlji se smanjuje upravo zbog teške materijalne situacije i sve većeg broja naglo osiromašenih porodica koje nemaju uslova ni za vlastitu reprodukciju. Ovakve porodice, čak i kada bi i razmatrale mogućnost prihvatanja i zbrinjavanja djece, ne bi zadovoljile potrebne kriterije. Prema zvaničnim podacima, više od jedne trećine djece bez roditeljskog staranja smješteno je u institucije, čemu doprinosi i nekorektan odnos stručnjaka prema ovoj djeci. Institucionalna zaštita je najlakša te se time rješava smještaj djeteta sve do osamnaeste godine. Promocijom hraniteljstva moguće je uticati na smanjenje negativnih posljedica institucionalnog zbrinjavanja, ostvarivanje dječijih prava i adekvatnu pripremu djece za nadolazeći samostalan život. U slučaju da djeci ne bude omogućen porodični smještaj i ona ostanu u domu, za njih je neophodno kreirati odgovarajuće programe socijalizacije i edukacije koji će im olakšati samostalan život. S tim u vezi, neophodna je

saradnja lokalne zajednice i nevladinih organizacija kako bi se poboljšala kvaliteta života djece u domovima i kako bi se ona osposobila za samostalan život (ibidem).

Naravno, u odnosu na prethodne godine, evidentan je napredak u oblasti zaštite dječijih prava kroz reforme u oblasti obrazovanja, zdravstvenog i socijalnog sektora. Problemi s implementacijom zakonskih odredbi u praksi još uvijek postoje, jer promjene u tom segmentu zavise od sredstava koja se izdvajaju za potrebe djece bez roditeljskog staranja. Prema Aruli „osnovna razlika između organizacije socijalne zaštite u FBiH i RS-u je ta što je u RS-u sistem finansiranja socijalne zaštite organizovan na dva nivoa, entitetskom i općinskom, dok je u FBiH organizacija po kantonima. Razlike u utvrđivanju, planiranju i provođenju socijalne politike često imaju za rezultat nejednakost u osiguravanju i zaštiti dječijih prava na cijeloj teritoriji BiH. U RS-u sredstva za provođenje dječije zaštite osigurana su u okviru općinskog proračuna, s tim da, ukoliko općine nisu u mogućnosti osigurati planirana sredstva iz vlastitih izvora, imaju pravo na dodatna sredstva iz proračuna RS-a“ (ibidem, str. 213).

U Bosni i Hercegovini ne postoje zakoni koji regulišu brigu o djeci kada se završi njihov boravak u institucijama. Zbog toga bi u budućnosti bilo poželjno utvrditi nivo podrške i prihvaćenosti ove skupine djece.

Kriterijumi za procjenu uspješne zaštite, vaspitanja i obrazovanja djece bez roditeljskog staranja

Kriterijumima za procjenu uspješne zaštite djece bez roditeljskog staranja bavila se autorica Buljubašić 2004. te ćemo u narednom tekstu predstaviti neke od savremenih kriterija, koje je autorica naglašavala u istraživanju zaštite ove djece.

U prvom redu, prilikom zbrinjavanja djece bez roditeljskog staranja, treba voditi računa o principima porodičnog kontinuiteta, bliskosti i afirmacije. Pri procjeni prihvatljive zaštite, odnosno brige o djeci, postoje kriteriji za ovu procjenu:

1. odstraniti osnovne medicinske uvjete i bolesti, kao neuhranjenost, infekcije, nehigijenu te razloge obolijevanja;

2. težiti optimalno bliskom kontaktu između djeteta i rodbine tokom perioda zaštite djeteta;
3. dijete treba da ima slobodu izražavanja, osjećanja i razmišljanja i uticanja na uslove zaštite u skladu s uzrastom;
4. ni pod kojim uslovom ne smije se dozvoliti fizičko ili psihičko zlostavljanje djeteta ili neki drugi oblik pritiska;
5. angažman odgovarajućeg osoblja s adekvatnim obrazovanjem;
6. razviti terapeutsku ideologiju koja obuhvata individualan odnos sa svakim djetetom i s jedinstvenim postavkama s kojima se polazi od djeteta;
7. aktivno poštovati kulturni okvir svakog djeteta;
8. osigurati uvid i kontrolu bez kršenja identiteta samog programa ili narušavanja pojedinaca;
9. održavati sistematičnu i kontinuiranu procjenu razvoja djeteta kao i programa;
10. usredsrediti se na promjene u skladu s uslovima djeteta, a ne prilagođavati dijete uslovima programa (Hessle, 1998; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 203).

Zdravstveni kriterij podrazumijeva zaštitu zdravlja djece. Dešava se da su uslovi u kojima dijete živi na vrlo niskom nivou te da je njegovo zdravljje veoma ugroženo u prirodnoj porodici. Tada centar za socijalni rad dijete izdvaja iz porodice te mu osigurava smještaj u drugu porodicu, u kojoj se dijete neće susretati s problemima koji bi mogli ugroziti njegovo zdravljje, bilo da je riječ o fizičkom ili mentalnom zdravlju djeteta. O tome se posebno vodi računa prilikom odabira porodice u koju će dijete biti smješteno. U vezi s tim vrši se potpuni uvid u zdravstveno stanje, ne samo budućih staratelja, nego svih članova porodice. Akcenat koji se stavlja na zaštitu djeteta od infektivnih bolesti i duševnih bolesti ukazuje na potrebu posebne brige o zdravlju djeteta (Buljubašić, 2004).

U skladu s principom porodičnog kontinuiteta, kriterij bliskosti i kontinuiteta upućuje na potrebu djece koja su ostala bez roditeljskog staranja da, ukoliko je to moguće, održavaju kontakte sa svojim roditeljima ili članovima porodice. Time bi dijete, bez obzira o kojoj vrsti zaštite se radilo, izbjeglo neželjene psihosocijalne posljedice. Kao što je već pomenuto, primjena ovog kriterija nije uvijek moguća, što diktiraju razlozi zbog kojih je dijete smješteno u porodicu. Ako se radi o vanbračnoj djeci, najčešće niko od članova porodice, uključujući i majku, ne želi da ostvaruje kontakte s njima. Čak se dešava i da šira porodica ne želi da zna za to dijete, jer se rođenje djeteta van braka smatra sramotnim činom. Rijetke su hrabre majke

koje ostaju sa svojom djetetom, bez obzira na osudu svoje porodice ili okoline, čak i kada je ono vanbračno rođeno (ibidem).

Kriterij slobode izražavanja važan je iz razloga što se dešava da djeca potpuno ovise o odlukama ili stavovima svojih staratelja. Djeca se jednostavno boje da će njihove ideje ili mišljenja biti odbačena te ih skrivaju od svojih staratelja. Taj strah je teško otkriti, a razvija se kod djece u čijim su prirodnim porodicama bili poremećeni odnosi. Taj strah možemo objasniti činjenicom da dijete koje je izmješteno iz svoje prirodne porodice, kojem je pri tome određen staratelj, ne želi dodatno zakomplikirati svoje teško i nezavidno stanje (ibidem).

Kriterij zabrane fizičkog kažnjavanja ukazuje na to da djeca kojoj je potrebna zaštita ne smiju biti fizički ili psihički zlostavljanja i ni pod kojim uslovima se ne smije dozvoliti bilo koji oblik pritiska. Tokom života u prirodnim porodicama, djeca su većinom bila u nezavidnom položaju, prolazeći gorka iskustva koja se ni u kom slučaju ne smiju ponoviti nakon što se konačno zbrinu. Ako kažemo „zbrinu“, to ne znači samo da im se osigura krov nad glavom, nego da im se, pored toga, omogući sigurnost, jer batina nije metoda kojom se ponašanje djeteta može podići na zavidan nivo, bez obzira da li se radi o djeci bez roditeljskog staranja ili onoj koja žive sa svojim roditeljima. Djeca nekada mogu preživljavati nasilje u porodici duži period, ali se do tih informacija dolazi teško, jer je većina porodica naizgled harmonična. Takvoj djeci ne možemo pomoći ponavljanjem zlostavljanja i budeći njihova proživljena traumatska iskustva. Prvo, sama činjenica da su odvojeni od svojih roditelja previše je tereta za tu djecu (ibidem).

Obrazovni kriteri podrazumijeva adekvatno osposobljen kadar koji bi mogao pružiti dovoljno garancija da će se u radu s djecom poštovati svi naučni kriteriji. Nakon sticanja početnih kvalifikacija za rad s djecom, neophodno je nastaviti dalje različitim edukacijama i usavršavanjem. Nauka i tehnologija svakodnevno napreduju i donose društvu brojne promjene. Zato je jako važno ne zaustavljati se na nivou koji stičemo diplomom, jer je posao vaspitača za duhovno zdravlje jednak poslu ljekara za fizičko zdravlje. Njegove metode u radu imat će uticaja na izgradnju djetetove ličnosti, od čega će zavisiti kvaliteta života djeteta ne samo u instituciji, nego i nakon izlaska iz nje, kada započne briga o samom sebi. Pravilnim pedagoškim odnosom prema djetetu mogu se spriječiti brojni problemi, među kojima i maloljetničko prestupništvo, kao jedan od neželjenih oblika društvenog ponašanja. Ne možemo uticati na broj djece bez roditeljskog staranja, ali možemo uticati na broj

uposlenog kadra, jer bi se funkcionalnost ustanova za zbrinjavanje djece jačala zapošljavanjem većeg broja kvalitetnog kadra koji će imati obavezu stalne obuke i educiranja. Njihov rad je potrebno i nadzirati, da ne bi došlo do skrivanja problema s kojima se djeca bez roditeljskog staranja mogu susretati u instituciji. Nažalost, obično se u domove za djecu bez roditeljskog staranja vrlo teško ulazi. Situacija s drugim institucijama znatno je drugačija (ibidem).

Svaki čovjek je individua za sebe te se kriterij individualnosti zasniva na potrebi da se sa svakim djetetom uspostavi prisan odnos, vodeći računa o individualnim osobinama, potrebama i željama svakog djeteta. Individualnost se najbolje ispoljava u prirodnom okruženju, odnosno prirodnoj porodici, ali jedan broj djece nema mogućnost da živi u svojim porodicama. Zadatak staratelja treba da bude uspostavljanje prirodnog odnosa s djetetom, kako bi se stvorila pogodna atmosfera za poticanje individualnosti djeteta. Ovisno o stručnosti i iskustvu, vaspitači su u mogućnosti da brže ili sporije otkrivaju pojedine osobine djeteta. Ovaj kriterij jako je važan, jer se na taj način otkrivaju i sklonosti djeteta prema nekim aktivnostima koje mogu imati presudan uticaj na njegov daljnji život. Nestručan kadar može unazaditi život djeteta, neprepoznajući sve one sposobnosti i talente koje djeca bez roditeljskog staranja mogu posjedovati (ibidem). Pozitivan primjer navešću iz Sela Mira kada je teta koja je podučavala djecu krojačkom zanatu prepoznala talent jednog dječaka za šivenje. On je bio jedan od njenih najboljih učenika. Nakon stečenih sposobnosti, a ujedno i navršenih osamnaest godina, dječak se preselio kod kumova u Italiju koji su mu omogućili da upiše fakultet za modni dizajn. Kvaliteta njegovog života time je maksimalno poboljšana, jer će, konačno, moći u životu raditi ono što voli i ono za što ima dara.

Kriterij poštivanja kulturnog naslijeđa od velikog je značaja, jer se njegovim nepoštivanjem kod djeteta stvaraju različite reakcije, što povećava rizik za neke oblike psihosocijalnih poremećaja u budućnosti. Onog trenutka kad smo rođeni, mi smo uronili u našu kulturu koja je uticala na naš život od samog starta, čak i kada nismo bili toga svjesni. Stoga je posebno važno da se pri smještaju djeteta u hraniteljsku porodicu vodi računa o kulturnom naslijeđu te o običajima sredine iz koje dijete dolazi. Ako djeca potječu iz gradske sredine, od roditelja koji su visokoobrazovani, ali je dijete ostalo bez staranja, zbog njihove smrti, sasvim bi nelogično bilo takvo dijete smjestiti u seosku porodicu ili obrnuto. Ovdje je važno da istaknemo da nema nikakvih predrasuda prema seoskim poradicama, ali djecu treba smještati u porodice koje su bile slične njihovim prirodnim poradicama, sa sličnim pogledom na vaspitanje (ibidem).

Kriterij kontrole posebno je značajan u institucijama, jer predstavlja uslov dalnjeg finansiranja institucija i programa. Porodice su prilično zatvorene i zato se kontrola porodičnih prilika može vršiti samo dobro osmišljenim akcijama socijalnih radnika. Za dobru kontrolu, posjete zauzimaju posebno mjesto, jer mogu pružiti uvid socijalnim radnicima u porodične prilike i položaj djeteta koje je smješteno u tu porodicu. Isto tako, provjeravaju se i uslovi pod kojima dijete živi, jer, kao što je već bilo rečeno, neka su djeca upravo izdvojena iz svojih prirodnih porodica, zbog loših uslova života. Ne samo da socijalni radnici treba da obilaze porodice, staratelji također treba da pišu izvještaje centrima za socijalni rad. Izvještaji treba da sadrže i informacije o utrošku novčanih sredstava, da bi se smanjila zloupotreba ili nenamjensko trošenje tih sredstava, jer se, nažalost, za staratelje prijavljuju i oni ljudi koje jedino zanima novčana naknada koja se dodjeljuje zbog prihvatanja djeteta (ibidem).

Kriterij procjene smještaja također je veoma važan te ga treba održavati sistematično i kontinuirano. Kao potvrda da se ove procjene vrše, u dječijim dosjeima čuvaju se zabilješke. Odluka o tome gdje će dijete biti smješteno donosi se nakon temeljitog sagledavanja svakog pojedinačnog slučaja. Da bi se omogućili uslovi za nesmetan psihofizički razvoj djeteta, centri za socijalni rad pokušavaju naći druge prihvatljivije oblike zaštite za djecu koja su smještena u institucije (ibidem).

Kriterij promjene programa važan je iz razloga što programi moraju biti prilagođeni djetetu, a nikako da se dijete prilagođava kriterijima programa. Programi se kreiraju u skladu s uslovima i raspoloživim stručnim kadrom te je ovaj kriterij lakše ispoštovati u instituciji, nego u starateljskim porodicama. Međutim, kada govorimo o situaciji u našoj zemlji, najčešće se djeca prilagođavaju uslovima koje nalaže i institucija i starateljska porodica, ovisno o tome gdje su zbrinuti, tako da je poštivanje ovog kriterija na vrlo nezavidnom nivou. Svaka institucija ima svoje programe po kojima funkcioniše, ali ti su programi obično zastarjeli, neprilagođeni današnjim uslovima, čak i u pogledu broja zaposlenih. To potkrepljujemo činjenicom da vrlo mali broj pedagoga vrši istraživanja kada je u pitanju vaspitanje djece bez roditeljskog staranja, pa tako i ne možemo očekivati krupnije promjene na ovom području (ibidem). Pozitivan primjer opet susrećemo u Selu Mira gdje je grupa tinejdžera pismenim zahtjevom uspjela promijeniti neke odluke koje su se ticale njihovih izlazaka.

Obzirom da je kriterij bliskosti i kontinuiteta jedan od kriterija uspješne zaštite, vaspitanja i obrazovanja djece bez roditeljskog staranja, ovim istraživanjem nastojala sam

utvrditi koliko djece održava kontakte sa rođinom i bližim srodnicima, te da li to ima uticaj na interpersonalno povjerenja i grupnu pripadnost djece.

Pregled ranijih istraživanja vaspitanja, obrazovanja i različitih oblika zaštite djece bez roditeljskog staranja

Istraživanje različitih oblika zaštite te njihovo poboljšanje s ciljem unapređenja kvalitete života djece bez roditeljskog staranja neophodno je iz prostog razloga što će veliki broj djece provesti značajan dio života pod institucionalnom ili neinstitucionalnom zaštitom. Od istraživanja u svijetu najznačajniji uticaj na razvoj porodičnog smještaja imala je Bolbijeva (Bowlby, 1953) studija „Materinska briga za dijete i duševno zdravlje“ koju je objavila Svjetska zdravstvena organizacija i u kojoj se govori o štetnosti odvajanja djece od majke i o posljedicama boravka djece u instituciji. Pri tome se ne misli samo na biološku majku, već i na drugu osobu koja vrši ulogu majke. Veliki broj praktičara, pedijatara, psihologa i dječijih psihijatara, putem ove studije istakao je da posljedice dugotrajnog odvajanja majke od djeteta mogu biti katastrofalne. U prvom redu, te se posljedice mogu odraziti u fizičkom, intelektualnom i socijalnom smislu (Grujić, 2005). Prema tome „topao, intiman i trajan odnos odojčeta i malog djeteta s majkom (ili stalnom zamjenom majke) od temeljnog je značaja za društveno zdravlje djeteta“ (Bowlby, 1953, str. 13).

Bekvin je dao temeljan prikaz poslijedica po fizičko zdravlje koje ostavlja uskraćivanje materinske brige maloj djeci. On ističe sljedeće: „Novorođena djeca ispod šest mjeseci koja su određeno vrijeme bila u zavodu pokazuju karakterističnu sliku. Istaknute karakteristike su apatija, mršavljenje i bljedilo, relativna nepomičnost, mirnoća, ne reagira na nadražaje kao što su smiješak ili tepanje, ravnodušni su prema hrani, dijete ne dobija na težini, iako uzima hranu koja potpuno odgovara onoj kod kuće, ima česte stolice, slabo spava, izgleda nesrećno, sklono febrilnim epizodama, nije naviklo sisati“ (Bakwin, 1949; citirano kod Bowlby, 1953, str. 18).

Goldfarb je svojim istraživanjem ustanovio razliku u koeficijentu inteligencije između djece koja su bila smještena u instituciji i onih koji su bili smješteni u hraniteljskim porodicama. Istraživanje je uključilo 30 djece, uzrasta od 34 do 35 mjeseci. Polovina tog uzorka živjela je u zavodima, a druga polovina kod hranitelja. Razlika između njihovog

koeficijenta inteligencije bila je 28 poena, tako je koeficijent inteligencije djece koja su živjela kod hranitelja prosječno iznosio 96, što predstavlja normalan prosjek, dok su djeca u zavodu imala koeficijent inteligencije 68, što predstavlja težu zaostalost i graniči se s mentalnom defektnošću (Goldfarb, 1945; citirano kod Bowlby, 1953, str. 20).

Simonsen je proučavao uzorak od 113 djece na uzrastu između prve i četvrte godine, koja su provodila život u 12 različitih domova. Te nalaze je usporedio s nalazima djece koja su živjela u svojim porodicama i pohađala obdanište. Iako su djeca koja su živjela u biološkim porodicama, imala zaposlene majke, a prilike u porodici nisu bile sasvim zadovoljavajuće, rezultati ovog proučavanja opet su pokazali da je njihov koeficijent inteligencije bio 102, dok je prosječan koeficijent djece koja odrastaju u domu iznosio 93 (Simonsen, 1947; citirano kod Bowlby, 1953, str. 21).

Slična istraživanja u Parizu vršili su Rudinesko i Apel. Oni su poredili rezultate djece iz siromašnih porodica sa rezultatima djece, bez roditeljskog staranja, koja su bila institucionalno zbrinuta. I u tom slučaju postojala je razlika između koeficijenta inteligencije, pri čemu su djeca koja su živjela sa svojim roditeljima imala koeficijent inteligencije 95, a djeca bez roditeljskog staranja tek 59. Samim tim, što je izostanak majčinske brige duži, utoliko koeficijent inteligencije djece opada (Roudinesco & Appell, 1950; citirano kod Bowlby, 1953, str. 21).

Djeci koja su na institucionalnom smještaju izgubila kontakte sa svojom biološkom porodicom najhitnije treba osigurati alternativu, bilo da je riječ o hraniteljskoj ili usvojiteljskoj porodici. Proces zbrinjavanja djece na porodični smještaj podrazumijeva:

1. uvid socijalnog radnika u sve okolnosti koje utiču na povećan broj zahtjeva za institucionalnim smještajem;
2. pregled detaljnih socijalno-anamnističkih podataka koji osiguravaju podatke o identitetu djeteta, sastavu porodice djeteta, uključujući i podatke o njegovom etničkom porijeklu, podatke o porođaju i prateće medicinske podatke o razvoju djeteta, socijalne, ekonomske i stambene prilike porodice;
3. detaljnu konsultaciju s roditeljima i članovima porodice o tome kako da se na najbolji način zadovolje potrebe djeteta i definije uloga koje će svaki od članova porodice nastaviti da ima u zadovoljavanju tih potreba (James, 1996; citirano kod Grujić, 2005, str. 78).

Istraživanja stručnjaka iz Velike Britanije dala su neke od važnijih smjernica za vaspitno-obrazovni rad s djecom bez roditeljskog staranja. U prvom redu, navode da je porodični smještaj najbolji za djecu ukoliko su u mogućnosti da često ostvaruju kontakte sa svojom biološkom porodicom. Ako su djeca izgubila svoje roditelje, važno je da se braća i sestre ne odvajaju, da budu zajedno smješteni ili da su u bliskom kontaktu. Bilo bi poželjno da djeca ostanu u kontaktu sa svojim prvobitnim susjedima, školom ili klubovima koje su pohađali, jer iako su ostala bez roditeljske brige, njihov dotadašnji život neće se izbrisati izmještanjem u drugu porodicu. Poželjno je da djeca ostvaruju kontakte s pripadnicima svoje etničke grupe, ukoliko pripadaju manjinskim skupinama, kako ne bi zaboravila jezik ili običaje vezane za svoju kulturu (ibidem, str. 79).

Vodeći se rezultatima istraživanja u Velikoj Britaniji, tako možemo reći da su uspješne one hraniteljske porodice koje nastoje djeci pomoći da očuvaju osjećaj pripadnosti svojoj biološkoj porodici, susjedstvu i zajednici iz koje potječu. Ako bi kontakt za dijete značio niz negativnih posljedica, tada se posjete ograničavaju. U svakom drugom slučaju, neophodna je saradnja socijalnih radnika i porodica da se na različite načine, bilo putem telefonskih veza, pisama ili posjeta, održe kontakti djece s roditeljima, srodnicima ili prijateljima (Grujić, 2005).

Nešto novija istraživanja porodičnog smještaja djece ukazuju da je prilikom smještaja djeteta u hraniteljsku porodicu uzrast važan faktor za njegov uspjeh. Smatra se da je uspjeh izvjesniji ako se radi o smještanju beba u hraniteljske porodice te se s povećanjem godina ujedno povećava i rizik od prekida porodičnog smještaja. Vrlo je važno i prethodno iskustvo djeteta, jer i ono utiče na uspjeh porodičnog smještaja, te se navodi čak i kao presudni faktor (Honje, 1996, citirano kod Grujić, 2005, str. 79). Djeca koja su imala odgovarajuću njegu u ranom uzrastu bolje će se uklopiti od one djece koja su imala loša prethodna iskustva. Kada je riječ o djeci s invaliditetom, vrlo je značajna mreža podrške u cjelokupnom sistemu, ne samo u socijalnim službama, već i u drugim sistemima poput zdravstva ili škole. Bolji rezultati postižu se ako su djeca smještena kod prijatelja ili rođaka, zajedno sa svojom braćom i sestrama. Ako su djeca tokom boravka u svojim prirodnim porodicama bila zlostavljana, zanemarena te su imala emotivne poteškoće i poremećaje u ponašanju, dolazi do povećanja rizika za uspjeh njihovog smještaja u druge porodice. Taj rizik posebno pokazuju i djeca s ranim iskustvom odbacivanja i „žrtvenog jarca“. Rizik se povećava i kada se starija djeca smještaju u porodice koje već imaju svoju djecu, a razlike u godinama pri tome su

veoma male. Takva bi djeca pokazivala bolje rezultate kada bi bila smještena sa svojom braćom i sestrama ili, čak, sama (Sellick i Thovurn, 1996; citirano kod Grujić, 2005, str. 79).

Za bolje razumijevanje i postupanje prema djeci bez roditeljskog staranja, pogotovo ako su u svojoj prošlosti proživjela bolna iskustva, značajna su iskustva Vere Felbarg (Fahlberg, 1991, citirano kod Grujić, 2005, str. 80) američkog pedijatra i psihoterapeuta. Ona se posebno bavila proučavanjem vezivanja i separacije, dječijim razvojem, separacijom i gubitkom, minimiziranjem trauma od preseljenja, problemima ponašanja i direktnim radom s ovom djecom. Njen značajan doprinos je u razumijevanju potreba, osjećanja i ponašanja djece u porodičnom smještaju, posebno separacije i gubitaka, imajući u vidu njihova česta preseljavanja, zbog čega će ovdje interpretirati neke praktične upute do kojih sam došla proučavajući njen rad:

1. Uloga hraniteljskih porodica u minimiziranju trauma nastalih mijenjanjem porodica je važna, ne samo kad briga o djetetu počne, već i kada dijete napusti hraniteljsku porodicu. Pružanje podrške djeci koja mijenjaju porodice glavni je aspekt uloge hraniteljske porodice. Hraniteljske porodice se za ovu ulogu educiraju tokom pripremnog perioda, a socijalni radnik hraniteljima treba da bude emotivna podrška.
2. Kada djeca napuštaju hraniteljsku porodicu i vraćaju se biološkim roditeljima ili se preseljavaju u drugu porodicu, oni su emotivno ranjivi. Mogu biti tužni, ljuti, uplašeni, kao i željni, sretni ili osjećati olakšanje. Međutim, kada dijete napušta određeni oblik zaštite, odrasli se češće usredsrede na prijatne aspekte promjene, a rjeđe prihvataju ambivalentna osjećanja. Preseljenje može biti vezano za djetetovo dobro snalaženje u hraniteljskoj porodici, što kod djeteta izaziva konfuznost. Dijete može biti tužno zbog napuštanja hraniteljske porodice i ljuto zbog činjenice da čak i dobro ponašanje vodi emotivnom bolu. Prihvatanjem ambivalentnosti i dozvoljavajući njegovo izražavanje, roditelji i stručni radnici mogu da pomognu djetetu da se bolje nosi s problemima koje prati izlazak iz sistema hraniteljstva.
3. Osjećanja hranitelja u vezi s premještanjem djece su često slična osjećanjima djeteta. Važno je da u vremenu premještanja dijete zna da je hraniteljskoj porodici stalo do njega. Obično hraniteljske porodice imaju jaka osjećanja kada dijete treba da ode iz njihove porodice. Nekada se porodica osjeća krivom, jer nije zadovoljila djetetove potrebe. Može biti i ljuta na agenciju jer ih nije adekvatno pripremila ili podržala u radu na djetetovom ponašanju. Važno je da socijalni radnik (agencija) podrži

hranitelje i upozna ih s načinima kojima se osigurava podrška djetetu, tako da dijete napusti njihov dom na najmanje traumatičan način.

4. Kada dijete treba da se preseli iz jedne hraniteljske porodice u drugu ili dom za djecu, novom procjenom treba da se identifikuju trenutne psihološke potrebe i trenutan način života kako bi se našao odgovarajući smještaj. Socijalni radnici treba s djetetom otvoreno da razgovaraju o razlozima preseljenja. Nije cilj da se bilo ko okrivi, već da se opišu problemi i nezadovoljene potrebe djeteta ili porodice i da se planom zaštite identifikuju načini na koji će se to ostvariti. Bez obzira na razlog za premještaj, dijete zaslužuje da ima podatke u vezi s procesom odlučivanja i ciljevima novog smještaja.
5. Djeca koja se vraćaju biološkim roditeljima mogu imati iste strahove kao i ona koja ulaze u sistem hraniteljstva. Ove brige se mogu koncentrisati oko pitanja „Šta je to drugačije što čini da je sada sigurno da živim s biološkim roditeljima, kada tako nije bilo u prošlosti?“ ili se pitanje može fokusirati na članove porodice. Majka može imati novog partnera ili novo dijete. Situacija se promijenila. Dijete se može vratiti istim roditeljima, ali i imati brige u vezi sa životom u novom komšiluku ili pohađanjem nove škole.
6. Veze i uspjehe u ponašanju djece koje se ostvaruju u hraniteljskoj porodici možda treba prenijeti na biološke roditelje, naročito kada je riječ o predškolskom djetetu koje je bilo udaljeno od bioloških roditelja duže vremena. Za djecu koja su bila na smještaju uobičajeno je da izražavaju konflikt lojalnosti tako što će se ponašati drugačije s jednim parom roditelja, nego s drugim. Hranitelji treba da su aktivno uključeni u pružanje pomoći oko preseljenja i prijenosa uspjeha u ponašanju. Prema Veri Felbarg, ključni koraci u prijenosu uspjeha u ponašanju su:
 - biološki roditelji posmatraju primjenu tehnika korištenih kod hranitelja;
 - biološki roditelji pokušavaju da primijene ove tehnike u vlastitom domu;
 - hranitelji dozvoljavaju djetetu da se isto ponaša kod bioloških roditelja;
 - socijalni radnik podržava hranitelje i biološke roditelje u tom procesu;
 - u nekim situacijama u procesu prijenosa uspjeha mogu učestvovati i hranitelji i biološki roditelji, poslije preseljenja djeteta.
7. Kad se dijete vrati u svoju biološku porodicu trebalo bi da ima knjigu o svojoj životnoj priči (Lifebook) sa slikama i podacima prikupljenim dok je bilo u hraniteljskoj porodici. Biološki roditelji treba da nastave vođenje ove knjige.
8. U vrijeme povratka u biološku porodicu, stara neriješena osjećanja i pitanja će se vremenom pojaviti i kod djeteta i kod roditelja. Kada se mijenja sastav porodice, bilo

dodavanjem ili oduzimanjem člana porodice, cijeli porodični sistem doživljava stres. Takav stres se očekuje kad se dijete vratí kući poslije dužeg vremena provedenog izvan biološke porodice. To zahtijeva intenzivniji rad socijalnog radnika, kako bi pomogao porodici da izađe na kraj s komplikovanim emocijama, da raščisti nedoumice i riješi pitanja koja se postavljaju (Fahlberg, 1991; citirano kod Grujić, 2005, str. 80).

Grujić 2005. nadalje ističe da je Vera Felbarg jedan od pokretača rada na „Knjizi životne priče“, kao i korištenju lutke u radu s ovom djecom. Djeca bez roditeljskog staranja su opterećena prošlošću te lutke-rukavice mogu biti izuzetno korisne da bi se razotkrio njihov tajni, ali često i nesretni svijet. Prema mišljenju Vere Felberg, ova djeca su emocionalno „zaledena“ (Fahlberg, 1991; citirano kod Grujić, 2005, str. 81).

Rajan i Valker, iskusni praktičari iz Engleske, izgradili su jedan bogat, kreativan asortiman tehnika i vježbi za odrasle koji rade sa djecom na životnoj priči: „Rad na životnoj priči je jedan pokušaj da se djeci odvojenoj od svojih bioloških porodica vratí nešto od te prošlosti. Sakupljanje i objedinjavanje činjenica o tom životu, o značajnim ljudima o njemu, pomaže im da počnu da prihvataju svoju prošlost i da zakorače u budućnost s tim novim saznanjem. Djeca odvojena od svojih bioloških roditelja, bilo da se nalaze u dječijem domu ili hraniteljskoj porodici, bilo da odlaze za stalno u novu porodicu ili da se vraćaju u svoju biološku porodicu, moraju da razjasne zašto je do njihovog odvajanja došlo“ (Ruan i Walker, 1999; citirano kod Grujić, 2005, str. 81).

Kada se govori o motivima za bavljenje hraniteljstvom, Grujić 2005. je istakla rezultate istraživanja Ivone Alkist. Ovo istraživanje rađeno je u Švedskoj, a interesantno je jer sagledava dobit hranitelja od hraniteljstva. Ovim istraživanjem obuhvaćeno je 366 osoba i utvrđeno je da su žene inicijatori hraniteljstva u 38% slučaja, muževi u 17% slučaja, a na ostale je uticao neko drugi. Uglavnom, motivi su bili sljedeći:

1. većina se opredjeljuje za hraniteljstvo zato što su htjeli da učine nešto važno u svom životu;
2. jedan broj to čini jer želi da pomogne djeci;
3. žene na selu na hraniteljstvo gledaju kao na posao;
4. za neke su presudni ekonomski razlozi (Ahlquist, 2003; citirano kod Grujić, 2005, str. 81).

U Švedskoj se biti majka, hranitelj, uklapa u modernu sliku žene, a za ovakav poduhvat opredjeljuju se ljudi koji su vrlo stabilni, kompetentni, samopouzdani, koji žele učiniti neko dobro u društvu te tako ispuniti i svoju potrebu da nekome pomognu. Istraživanje je pokazalo da su muškarci navodili da su primijetili neke osobine kod svoje žene koje do tada nisu uvidjeli te da im je hraniteljstvo dalo mogućnost da djeluju kao tim. Prema ovom istraživanju, najpoznatije u hraniteljstvu je:

1. muškarac saznaće više o članovima porodice;
2. „otvore mu se oči“ u vezi s njegovom ženom;
3. stvorena je nova porodična kultura i vrijednosti;
4. muškarci su postali osjetljivi kao roditelji;
5. poboljšan je brak;
6. muškarci su postali otvoreniji za emocije svojih žena;
7. oboje su više angažovani i komunikativni su;
8. poboljšao se odnos muž-žena;
9. roditeljstvo postaje zajednički projekat (Ahlquist, 2003; citirano kod Grujić, 2005, str. 82).

Djeca bez roditeljskog staranja dolaze u ustanove sa različitim iskustvima, istorijom njihove biološke porodice, te različitim razlozima izdvajanja, što ih čini posebno ranjivim (Laklija, 2009).

Obzirom da značajan dio života provedu u nekom od oblika zaštite ovim istaživanjem nastojala sam utvrditi nivo interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja, vodeći računa o razlikama u odnosu na: pol, dob, uzroke odsustva roditelja, oblike zaštite, te ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Predmet i problem istraživanja

Predmet istraživanja obuhvata socijalnu podršku i prihvaćenost djece koja su zbrinuta u institucije za zaštitu djece bez roditeljskog staranja. Istraživanja pokazuju da djeca bez roditeljskog staranja koja su institucionalno zbrinuta, napreduju sporije od djece koja žive u potpunim porodicama, te je njihov nivo motiva za postignućem niži (Bowlby, 1953). Brojni su i pedagoški problemi koji su povezani sa uzrocima niskog nivoa motiva za postignućem kod djece bez roditeljskog staranja. Pojam „pedagoški problemi“ ćemo operacionalizirati kroz najvažnije socio-pedagoške faktore:

1. vaspitnu funkcionalnost porodice,
2. unutarporodičnu pedagošku dinamiku,
3. zastupljenost vaspitnih akata podsticanja i vaspitnih akata sprečavanja u porodici,
4. socio-ekonomski status porodice.

Budući da jedan broj djece iz različitih razloga ostaje liшен roditeljskog staranja, vrlo je važno stvoriti za tu djecu uslove slične porodičnim, kako bi mogli rasti i razvijati se u zdrave ličnosti. Problemi porodičnog vaspitanja, uslovi institucionalne zaštite djece bez roditeljskog staranja, kao i odnosi među članovima domske ili SOS porodice mogu u velikoj mjeri uticati na motiv za postignućem. Iako broj djece bez roditeljskog staranja raste, primjećena je pojava da kvaliteta uslova institucionalne zaštite opada, zbog toga što nije dolazilo do izmjena uslova otkako su te institucije nastale. Promjene koje su se dešavale u svakom slučaju nisu koristile djeci, jer su za razliku od institucionalne zaštite u vrijeme SFRJ, djeca danas ostala uskraćena brige nakon osamnaest godina ukoliko ne nastavljaju sa studijem. Jedina svjetla tačka u njihovim životima jeste podrška stranih državljanima, koji u nekom slučaju čak i preuzimaju potpunu brigu o njima nakon osamnaeste godine.

Izmjene uslova institucionalne zaštite su nužne i one ne zavise toliko o finansijskoj podršci koliko o boljem upravljanju institucijama. Izmjene trebaju doći iznutra u vidu obezbjeđivanja potrebnih uslova kako bi braća i sestre mogli živjeti zajedno u istim domskim ili SOS porodicama, u vidu edukacije za zamjenu za majke i SOS majke, pogotovo one koje nemaju biološku djecu, prisustvo SOS tate ili zamjene za tatu, a ne samo domara i direktora

koji rade osmočasovno radno vrijeme, u vidu zastupljenosti djece svih uzrasta unutar jedne porodice, a ne u formi istospolnih skupina jednake dobi i slično.

Istraživanja pokazuju da samo nekoliko dana boravka u instituciji može biti teško za svako dijete, a ako se taj boravak produži može ostaviti niz negativnih posljedica na razvoj djece (ibidem). Ako djeca bez roditeljskog staranja borave u školi nekoliko časova dnevno, a nakon toga ponovo dolaze u instituciju u kojoj je obično prisutna vojnička, radna atmosfera, nemoguće je da budu zadovoljene njihove potrebe za ljubavlju i pripadanjem. Pored toga u nekim od institucija za zaštitu djece bez roditeljskog staranja, ako se primijeti da su se djeca posebno vezala za svoje pomjake, djeca se odmah odvajaju u druge porodice, kako bi se spriječilo da pomajka vodi brigu samo o jednom djetetu. Ali ako studije pokazuju da je topao i trajan odnos djeteta sa majkom ili zamjenom za majku neophodan radi emocionalnog, intelektualnog, fizičkog i socijalnog razvoja, zašto onda ne dopustiti djeci da u boljim uslovima ostvare takav odnos sa svojom pomajkom? Institucije same po sebi pružaju osjećaj hladnoće, te je potrebno približiti njihove uslove potrebama djece, koja će u njima odrastati duži niz godina.

Problem istraživanja je ispitati socijalnu podršku i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja te utvrditi ko su osobe koje im pružaju najviše podrške, da li su to vaspitači, pedagozi, braća, sestre, tete koje imaju zadatku da rade zadaću sa djecom, nastavnici ili druga djeca.

Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja jeste procijeniti interpersonalno povjerenje, grupnu pripadnost, socijalnu podršku te prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja.

Iz ovako postavljenog cilja, proizilaze i *zadaci istraživanja*:

1. Utvrditi nivo interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja.
2. Utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na pol.

3. Utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na dob.
4. Utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na uzroke odsustva roditelja.
5. Utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece.
6. Utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima.
7. Utvrditi latentne strukture manifestnih varijabli interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja.

Hipoteze istraživanja

U skladu sa zadacima postavljene su sljedeće *hipoteze istraživanja*:

1. Postoji statistički značajna razlika u nivou interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja.
2. Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na pol.
3. Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na dob.
4. Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na uzroke odsustva roditelja.
5. Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece.
6. Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicim.
7. Postoje faktori koji determinišu uzročno-posljedične veze interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja.

Metode istraživanja

U pogledu metodološkog pristupa ovo istraživanje je transverzalno, jer jednokratno mjerimo i uspoređujemo odgovore djece bez roditeljskog staranja. Metode koje smo koristili u ovom istraživanju su:

1. Deskriptivna metoda.
2. Servej istraživanje.

Bit deskriptive metode u pedagoškom istraživanju je u opisivanju pedagoških pojava. Njihovim opisom upoznajemo karakteristike tih pojava te možemo pristupiti radu na poboljšanju karakteristika te pojave što predstavlja osnovni cilj svakog pedagoškog istraživanja, a to je usavršavanje pedagoške prakse. „Deskriptivna metoda u istraživanju odgoja i obrazovanja predstavlja skup naučno-istraživačkih postupaka kojima se opisuju pojave u vaspitanju i obrazovanju, tj. ispituje se stanje, a time i njihove osobine, bez obzira na njihove uzroke“ (Mužić, 1999, str. 43). Opisom pojava koje istražujemo upoznajemo njihove karakteristike. „Deskripcija, shvaćena kao naučna metoda, uz prikupljanje obuhvata obradu i prezentaciju podataka te njihovu interpretaciju, izvođenje zaključaka u raznim pravcima, uključujući i ukazivanje na način kako bi na osnovu tih rezultata moglo ili trebalo usavršiti vaspitno-obrazovnu praksu“ (Mužić, 1979, str. 70). Projekat deskripcije pedagoške pojave treba da sadrži i odgovore na sljedeća pitanja: Šta će se opisivati? Kada će se opisivati? Kako će se opisivati? (Mužić, 1979, str. 68).

Servej istraživanje je vrlo rašireno i neki autori ga nazivaju servej-metod. Pomoću servej istraživačkog pristupa u mogućnosti smo da različite pojave ili odnose među ljudima mjerimo, poredimo, klasifikujemo, interpretiramo i slično. Mnoge pojave koje nije moguće eksperimentalno tretirati, možemo servejom. Pomoću serveja možemo istražiti zašto se određene pojave javljaju i pod kojim uslovima. Zahvaljujući serveju možemo porebiti pojave koje se javljaju u različitim zemljama, ali isto tako možemo snimati određene stavove učenika u različitim odjeljenjima iste škole. Prednost serveja jeste u tome što ne manipuliše ispitanicima, a dobijene podatke moguće je provjeriti u ponovljenom istraživanju. Pojave se pomoću serveja zahvataju onakve kakve jesu, bez manipulisanja. Kao i većina drugih metoda, servej zavisi od istraživača i njegovog naučnog poštenja (Suzić, 2007).

Postupci istraživanja

Postupci koje sam koristila u toku prikupljanja podataka za problem istraživanja jesu anketiranje i intervjuisanje.

Postupkom anketiranja prikupila sam podatke pismenim putem. Ovim postupkom došla sam do podataka o tome koliki je nivo interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja. Takođe sam prikupila podatke o doprinosu nezavisnih varijabli kao što su: pol, dob, školski uspjeh i mjesto zbrinjavanja djece.

Dio podataka koji se odnose na uzroke odsustva roditelja te ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima dobila sam postupkom intervjuisanja. Razlog tome je činjenica da su djeca bez roditeljskog staranja osjetljiva populacija, te sam taj dio podataka o djeci dobila putem intervju sa pedagozima i socijalnim radnicima.

Instrumenti istraživanja

TIPP - Test interpersonalnog povjerenja u porodici (Suzić, instrument u pripremi za objavljivanje)

U svrhu procjene interpersonalnog povjerenja koristila sam TIPP test odnosno test interpersonalnog povjerenja u porodici.

Ovaj test ima 24 pitanja koja su raspoređena u sljedeće subtestove: 1. *Rješavanje problema*; 2. *Sreća*; 3. *Rješavanje konflikata*; 4. *Izazov, mašta*. Prvi subtest pod nazivom Rješavanje problema sastoji se iz 6 ajtema, a drugi, treći i četvrti sadrže po 5 ajtema. Za potrebe ovog istraživanja TIPP test je modifikovan tako što je prilagođen djeci bez roditeljskog staranja, odnosno pomjaka je zamjena za majku, pedagog za oca, nastavnici i nastavnice za baku i djeda, a sestri i bratu pridruženi su i ukućani. Odgovori su ponuđeni na skali od 0 do 4. Djelatno se pročita svaki ajtem, a zatim djeca na listu za odgovore upišu jednu od sljedećih skalnih vrijednosti: 0 = *ništa ne govori o tome*, 1 = *malo i rijetko razgovara o tome, samo izuzetno razgovara o tome sa*, 2 = *povremeno razgovara o tome sa*, 3 = *redovno, kad god zatreba razgovara o tome sa*, 4 = *zatražim pomoći i savjet o tome pitanju od*.

Skor testa se dobije zbrajanjem svih stavki. Svaki subtest ima zaseban skor, a kompozitno čine skor cijelog TIPP-testa.

SGP - Skaler grupne pripadnosti (Suzić, instrument u pripremi za objavljivanje)

U svrhu procjene grupne pripadnosti koristila sam SGP odnosno Skaler grupne pripadnosti.

Ovaj skaler ima 28 ajtema ili zadataka. Prvih 13 ajtema daju skor grupne pripadnosti vanškolskoj grupi, a preostalih 15 ajtema daju skor pripadnosti grupi u školi. U inicijalnoj formi ovaj instrument je imao $20 + 20$ čestica, ali je faktorizacijom ovaj broj redukovana na 28. Ovaj instrument mjeri grupnu pripadnost. Na sva pitanja odgovara se skalom Likertovog tipa pri čemu je $1 = \text{potpuno se ne slažem}$, a $5 = \text{potpuno se slažem}$. Djeci se kao i na testu interpersonalnog povjerenja pročita svaki ajtem, a oni na listu za odgovore zaokružuju jednu od ponuđenih skalnih vrijednosti.

Upitnik o socio-demografskim prilikama ispitanika

Upitnikom o socio-demografskim prilikama ispitanika prikupila sam podatke koji su značajni za ovo istraživanje, a to su: pol, dob, školski uspjeh, uzroci odsustva roditelja, mjesto zbrinjavanja djece, te ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima.

Uzorak

Populaciju istraživanja čine djeca bez roditeljskog staranja. Uzorak istraživanja čine vaspitanici zbrinuti u Dječijem SOS selu u Gračanici, Dječijem Selu Mira u Turiji i Domu za djecu bez roditeljskog staranja Tuzli. Istraživanjem je obuhvaćen prigodan uzorak od 122 ispitanika oba pola. Ukupan uzorak ispitanika čine tri subuzorka. Prvi subuzorak čine djeca uzrasta od 9 do 11 godina, oba pola ($N = 21$), drugi subuzorak čine djeca uzrasta od 12 do 14 godina, oba pola ($N = 33$) i treći subuzorak čine djeca uzrasta od 15 i više godina, oba pola ($N = 68$).

Organizacija i tok istraživanja

Prije provođenja istraživanja, kontaktirala sam menadžment institucija za zaštitu djece bez roditeljskog staranja. Nakon toga uslijedili su dopisi sa molbom za provođenje istraživanja, te je održan sastanak da se pojasne svrha i cilj istraživanja. Nakon odobrenja pristupila sam testiranju djece. Istraživanje je provedeno u tri institucije za zaštitu djece bez roditeljskog staranja na području Tuzlanskog kantona: Dječije SOS selo Gračanica, Selo Mira Turija i Dom za djecu bez roditeljskog staranja Tuzla.

Na listu za odgovore djeca su najprije popunila podatke o *sociodemografskim prilikama*, a to su podaci koji se odnose na dob, spol, školski uspjeh i mjesto zbrinjavanja. Interpersonalno povjerenje mjerila sam *Testom interpersonalnog povjerenja u porodici*, a grupnu pripadnost mjerila sam *Skalerom grupne pripadnosti*.

Anketiranje sam provela grupno po kućama i porodicama. Svaku grupu činilo je od 3 do 7 članova. Djeci je objašnjeno kako da popunjavaju list za odgovore, a zatim sam čitala jedno po jedno pitanje. Ukoliko djeca nisu razumjela neko pitanje, podizanjem ruke tražili su pomoć ili objašnjenje istraživača. Nakon toga uslijedio je intervju sa pedagozima i socijalnim radnicima, kako bih prikupila dio podataka koji se odnosi na uzroke odsustva roditelja, te ostvarivanje kontakta djece sa rođinom i bližim srodnicima. Istraživanje je porvedeno tokom akademске 2015/2016. godine.

Metode obrade podataka

Podaci istraživanja obrađeni su metodom parametrijske i neparametrijske statistike. Izračunati su osnovni statistički parametri, mjere centralne tendencije (aritmetička sredina, medijana i modus), mjere disperzije (standardna devijacija, minimalni i maksimalni rezultati), frekvencije i postoci, te je izvršeno tabelarno prikazivanje podataka. Za provjeru postavljenog cilja istraživanja koristila sam *t-test* za nezavisani uzorak ispitanika i univarijantnu analizu varijance. Također, za provjeru postavljenih hipoteza koristila sam multivarijatnu metodu eksplorativne faktorske analize. Dobijeni podaci obrađeni su u statističkom paketu SPSS 20 for windows. U nastavku slijedi prikaz rezultata istraživanja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Deskriptivna statistika u odnosu na sociodemografske karakteristike ispitanika

Istraživanje pod nazivom „Socijalna podrška i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja“ imalo je za cilj procijeniti interpersonalno povjerenje, grupnu pripadnost, socijalnu podršku te prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja. Prije prihvatanja ili odbacivanja postavljenih hipoteza istraživanja u narednim tabelama daću prikaz osnovnih statističkih parametara. Prikazaću frekvencije i distribucije ispitanika u odnosu na pol, dob, oblike zaštite djece, uzroke odsustva roditelja, školski uspjeh djece, te ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima.

Tabela 6

Distribucija ispitanika u odnosu na pol i dob djece bez roditeljskog staranja

Varijable	Dob djece			Ukupno
	9-11	12-14	15 i više	
Muški pol	N	10	15	33
	%	17,2%	25,9%	56,9%
Ženski pol	N	11	18	35
	%	17,2%	28,1%	54,7%
Ukupno	N	21	33	68
	%	17,2%	27,0%	55,7%

$$\chi^2 = 0,08; df = 2; p = 0,96$$

U Tabeli 6 prikazana je distribucija ispitanika u odnosu na dob i pol djece bez roditeljskog staranja. Dobijeni nalazi pokazuju da je istraživanjem obuhvaćen ukupan uzorak od 122 ispitanika od čega su 64 ispitanika ženskog pola i 58 ispitanika muškog pola. Pokazatelji hi kvadrat testa ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika ($\chi^2 = 0,29; p = 0,587$). U odnosu na dob djece 55,7% ispitanika ima petnaest godina i više, 27% ispitanika ima od 12 do 14 godina i 17,2% ispitanika ima od 9-11 godina. Poređeći pol i dob djece dobijeni nalazi gotovo su srazmerni. Hi kvadrat test je pokazao da ne postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol i dob djece bez roditeljskog staranja ($\chi^2 = 0,08; df = 2; p = 0,96$). Ovako dobijeni nalazi nam govore da je uzorak ispitanika za predmetno istraživanje adekvatno odabran, homogeniziran je u odnosu na pol te je naučno opravdan za dalju naučnu analizu.

Tabela 7

Distribucija ispitanika u odnosu na oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Varijable	N	%
Dječije SOS selo	46	37,7
Selo Mira	57	46,7
Dom za djecu	19	15,6
Ukupno	122	100,0

$$\chi^2 = 18,80; df = 2; p = 0,000$$

Nalazi u Tabeli 7 pokazuju da je 46,7% ispitanika iz Sela Mira Turija, 37,7% iz Dječijeg SOS sela Gračanica i 15,5% ispitanika je iz Doma za djecu bez roditeljskog staranja Tuzla.

Tabela 8

Distribucija ispitanika u odnosu na uzroke odsustva roditelja

Varijable	N	%
Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	26	21,3
Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	19	15,6
Ostali razlozi	19	15,6
Socio-ekonomска угроженост	58	47,5
Ukupno	122	100,0

$$\chi^2 = 34,13; df = 3; p = 0,000$$

U Tabeli 8 prikazani su uzroci odsustva roditelja. Kod 47,5% ispitanika uzrok odsustva roditelja je socio-ekonomска угроженост. Kod 15,6 % ispitanika evidentno je da je uzrok odustva roditelja oduzeto roditeljsko pravo, te da su kod 15,6% zastupljeni ostali uzroci odsustva roditelja (smrt jednog ili oba roditelja, jedan ili oba roditelja napustili dijete i zanemarivanje roditeljskih dužnosti). Kod 21,3% ispitanika uzrok odsustva roditelja je spriječenost roditelja u vršenju roditeljske dužnosti.

Možemo uočiti da je najčeći uzrok odsustva roditelja socio-ekonomска угроженост porodice, što može biti rezultat teške socio-ekonomске situacije u našoj zemlji. Najmanje učestali uzroci su: smrt jednog ili oba roditelja, napuštanje djeteta i zanemarivanje roditeljske dužnosti.

Tabela 9
Distribucija ispitanika u odnosu na pol i školski uspjeh učenika

Varijable	Školski uspjeh					Ukupno
	Nedovoljan	Dovoljan	Dobar	Vrlo dobar	Odličan	
Muški pol	<i>N</i>	9	3	26	15	58
	%	15,5%	5,2%	44,8%	25,9%	8,6%
Ženski pol	<i>N</i>	4	2	15	32	64
	%	6,3%	3,1%	23,4%	50,0%	17,2%
Ukupno	<i>N</i>	13	5	41	47	122
	%	10,7%	4,1%	33,6%	38,5%	13,1%

$\chi^2 = 13,21; df = 4; p = 0,01$

U odnosu na školski uspjeh 38,5% ispitanika je postiglo vrlodobar uspjeh, 33,6% dobar, 13,1% odličan, 10,7% nedovoljan i dovoljan uspjeh je postiglo 4,1% ispitanika. Poredeći pol i školski uspjeh učenika iz Tabele 9 se može uočiti da veći procenat ispitanika ženskog pola postiže odličan uspjeh u odnosu na muški pol. Takođe, ispitanici ženskog pola u većem procentu postižu vrlodobar uspjeh u poređenju sa ispitanicima muškog pola. Pokazatelji hi kvadrat testa ukazuju da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol i školski uspjeh učenika ($\chi^2=13,21; p=0,01$). Drugim riječima, a uvidom u frekvencije prikazane u Tabeli 9, može se vidjeti da je veća distribucija ispitanika ženskog pola koja postiže odličan i vrloodobar uspjeh, dok na drugoj strani imamo ispitanike muškog pola koji su brojniji u postizanju nedovoljnog i dovoljnog uspjeha. Na osnovu ovakve distribucije ispitanika može se zaključiti da ispitanici ženskog pola postižu boljuspjeh u školi u odnosu na ispitanike muškog pola, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,01.

Tabela 10
Distribucija ispitanika u odnosu na kontakte sa rodbinom i bližim srodnicima

Varijable	<i>N</i>	%
Ima kontakte	92	75,4
Nema kontakte	30	24,6
Ukupno	122	100,0

Iz Tabele 10 može se uočiti da 75,4% ispitanika ima, a 24,6% nema kontakte sa rodbinom i bližim srodnicima. Bliži srodnici obilaze djecu u ustanovama u koje su smješteni, takođe i djeca tokom raspusta ili praznika obilaze svoje srođnike, ukoliko je to u njihovom najboljem interesu.

Deskriptivna statistika u odnosu na grupnu pripadnost djece bez roditeljskog staranja

U Tabeli 11 prikazani su pokazatelji deskriptivne statistike, odnosno mjere centralne tendencije, mjere disperzije u odnosu na skaler grupne pripadnosti. Aritmetička sredina kod pripadnosti vanškolskoj grupi iznosi $3,52 \pm 0,66$, standardna greška 0,06 a minimalni i maksimalni rezultati se kreću u rasponu od 2,15 do 5.

Aritmetiča sredina kod pripadnosti grupi u školi iznosi $3,47 \pm 0,87$, standardna greška 0,08, a minimalni i maksimalni rezultati se kreću od 1,13 do 5.

Tabela 11

Mjere centralne tendencije, mjere disperzije u odnosu na skaler grupne pripadnosti

Pripadnost	N	M	SD	SE	MIN	MAX	SUM
Vanskolškoj grupi	122	3,52	0,66	0,06	2,15	5,00	429,85
Grupi u školi		3,47	0,87	0,08	1,13	5,00	422,93

Ako se uzme u obzir da su odgovori na tvrdnji rangirani od 1 od 5, gdje 1 označava potpuno neslaganje sa tvrdnjom (negativan pokazatelj), dok broj 5 označava potpuno slaganje (pozitivan pokazatelj) na osnovu dobijenih nalaza u Tabeli 11 možemo vidjeti da su odgovori ispitanika gotovo podjednako skoncentrisani na odgovoru djelimično se slažem, odnosno ispitanici su prilično homogenizirani u odnosu na pripadnost vanškolskoj i grupi u školi.

Deskriptivna statistika u odnosu na nalaze testa interpersonalnog povjerenja djece bez roditeljskog staranja

Nalazi u Tabeli 12 pokazuju da aritmetička sredina na subtestu *Rješavanje problema* kod vaspitača iznosi $2,96 \pm 1,07$, pedagoga $1,50 \pm 1,08$, sestra, brat, ukućani $2,18 \pm 1,23$ i nastavnici $1,78 \pm 1,20$.

Aritmetička sredina na subtestu *Sreća* kod vaspitača iznosi $2,62 \pm 1,07$, pedagoga $1,47 \pm 1,16$, sestra, brat, ukućani $2,91 \pm 1,11$ i nastavnika $1,38 \pm 1,04$. Aritmetička sredina na subtestu *Rješavanje konflikata* kod vaspitača iznosi $2,86 \pm 1,23$, pedagoga $1,84 \pm 1,61$, sestra, brat, ukućani $2,40 \pm 1,27$ i nastavnici $1,41 \pm 1,11$. Aritmetička sredina na subtestu *Izazov, mašta* kod vaspitača iznosi $2,44 \pm 1,25$, pedagoga $1,32 \pm 1,14$, sestra, brat, ukućani $2,87 \pm 1,04$ i nastavnici $1,22 \pm 1,09$.

Tabela 12

Mjere centralne tendencije, mjere disperzije u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja

Vrijednost	Vaspitač		Pedagog		Sestra, brat		Nastavnici	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Rješavanje problema	2,96	1,07	1,50	1,08	2,18	1,23	1,78	1,20
Sreća	2,62	1,07	1,47	1,16	2,91	1,11	1,38	1,04
Rješavanje konflikata	2,86	1,23	1,84	1,61	2,40	1,27	1,41	1,11
Izazov, mašta	2,44	1,25	1,32	1,14	2,87	1,04	1,22	1,09

Generalno, iz Tabele 12 se može zaključiti da se ispitanici kada je riječ o *Rješavanju problema* najviše obraćaju vaspitaču, dok se najmanje obraćaju pedagogu. Kada je riječ o subtestu *Sreća* i *Izazov, mašta* najviše se obraćaju bratu, sestri ili ukućanima, a najmanje nastavnicima. U odnosu na *Rješavanje konflikata* ispitanici se najviše obraćaju vaspitaču, a najmanje nastavnicima.

Nivo interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti

Prvi zadatak istraživanja bio je utvrditi nivo interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja. Krenula sam od hipoteze da postoji statistički značajna razlika u nivou interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja. U svrhu provjere postavljene hipoteze primjenila sam *t-test* i univarijantnu analizu varijance.

Tabela 13

Pokazatelji t-testa u odnosu na grupnu pripadnost

Pripadnost	M	SD	SE	t	p
Vanskolškoj grupi	3,52	0,66	0,06	0,58	0,566
Grupi u školi	3,47	0,87	0,08		

U Tabeli 13 prikazani su pokazatelji *t-testa* za nezavisan uzorak ispitanika. Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da ne postoji statistički značajna razlika ispitanika u odnosu na grupnu pripadnost ($t = 0,58; p = 0,566$).

Dakle, možemo reći da se pokazatelji na subtestu pripadnost vanškolskoj grupi ne razlikuju značajno od pokazatelja na subtestu pripadnost školskoj grupi. Prema ovim

nalazima djeca bez roditeljskog staranja su u istoj mjeri orijentisana i grupi djece sa kojom se druže izvan škole kao i djeci sa kojom se druže u školi.

U istraživanju rađenom 2007. godine o prihvaćenosti djece u grupi vršnjaka, utvrđen je socijalni status djece, te su svrstani u tri skupine: prosječni, popularni i odbačeni. Najveći stepen emocionalne nekompetentnosti karakterisao je grupu odbačene djece, zatim slijede ispitanici prosječnog sociometrijskog statusa, dok su najveći stepen emocionalne kompetentnosti ispoljili ispitanici iz grupe popularnih među vršnjacima. Tipično odbačeno dijete iz ovog uzorka ima slabo razvijenu sposobnost prepoznavanje emocija na osnovu facialne ekspresije. Skloniji su agresivnom ponašanju i ispoljavanju negativnih emocija, zbog čega ih druga djeca percipiraju kao nepoželjne partnere u socijalnim interakcijama i zbog toga ih odbacuju (Petrović i Zotović, 2007).

Univarijantna analiza varijance u odnosu na interpersonalno povjerenje

Tabela 14

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja

Varijable		M	SD	F	p
Rješavanje problema	Vaspitač	2,96	1,07		
	Pedagog	1,50	1,08		
	Sestra, brat, ukućani	2,18	1,23		
	Nastavnik	1,78	1,20		
	Total	2,10	1,27	37,62	0,000
Sreća	Vaspitač	2,62	1,07		
	Pedagog	1,47	1,16		
	Sestra, brat, ukućani	2,91	1,11		
	Nastavnik	1,38	1,04		
	Total	2,09	1,28	62,44	0,000
Rješavanje konflikata	Vaspitač	2,86	1,23		
	Pedagog	1,84	1,61		
	Sestra, brat, ukućani	2,40	1,27		
	Nastavnik	1,41	1,11		
	Total	2,13	1,42	28,44	0,000
Izazov, mašta	Vaspitač	2,44	1,25		
	Pedagog	1,32	1,14		
	Sestra, brat, ukućani	2,87	1,04		
	Nastavnik	1,22	1,09		
	Total	1,96	1,33	63,60	0,000

U Tabeli 14 prikazani su pokazatelji univarijantne analize varijance u odnosu na pojedinačne subtestove interpersonalnog povjerenja. Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da u odnosu na subtest *Rješavanje problema* i posmatrane grupe ispitanika

(vaspitač, pedagog, sestra, brat, ukućani, nastavnik) postoji statistički značajna razlika ($F = 37,62; p = 0,000$). Takođe, nalazi su pokazali da u odnosu na posmatrane grupe ispitanika postoji statistički značajna razlika na varijablama „*Sreća*“ ($F = 62,44; p = 0,000$), „*Rješavanje konflikata*“ ($F = 28,44; p = 0,000$) i „*Izazov, mašta*“ ($F = 63,60; p = 0,000$). Nalazi Fišerovog testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika između posmatranih grupa ispitanika i rezultata na subtestovima interpersonalnog povjerenja, međutim kako bi vidjeli unutar kojih grupe je ta razlika najizraženija i statistički značajna primjenila sam Scheffe test, a dobijeni nalazi prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 15

Pokazatelji Sheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja

Varijable			Razlika	SE	p
Rješavanje problema	Vaspitač	Pedagog	1,47*	0,15	0,000
		Sestra, brat, ukućani	0,79*	0,15	0,000
		Nastavnik	1,18*	0,15	0,000
	Pedagog	Vaspitač	-1,47*	0,15	0,000
		Sestra, brat, ukućani	-0,68*	0,15	0,000
		Nastavnik	-0,28	0,15	0,297
	Sestra, brat, ukućani	Vaspitač	-0,79*	0,15	0,000
		Pedagog	0,68*	0,15	0,000
		Nastavnik	0,40	0,15	0,064
Sreća	Vaspitač	Pedagog	1,15*	0,14	0,000
		Sestra, brat, ukućani	-0,29	0,14	0,233
		Nastavnik	1,24*	0,14	0,000
	Pedagog	Vaspitač	-1,15*	0,14	0,000
		Sestra, brat, ukućani	-1,44*	0,14	0,000
		Nastavnik	0,09	0,14	0,934
	Sestra, brat, ukućani	Vaspitač	0,29	0,14	0,233
		Pedagog	1,44*	0,14	0,000
		Nastavnik	1,53*	0,14	0,000
Rješavanje konflikata	Vaspitač	Vaspitač	-1,24*	0,14	0,000
		Pedagog	-0,09	0,14	0,934
		Sestra, brat, ukućani	-1,53*	0,14	0,000
	Nastavnik	Pedagog	1,02*	0,17	0,000
		Sestra, brat, ukućani	0,47	0,17	0,056
		Nastavnik	1,46*	0,17	0,000

Tabela se nastavlja na sljedećoj stranici

Nastavak tabele

	Pedagog	Vaspitač	– 1,02*	0,17	0,000
		Sestra, brat, ukućani	– 0,56*	0,17	0,013
		Nastavnik	0,43	0,17	0,086
Sestra, brat, ukućani	Pedagog	Vaspitač	– 0,47	0,17	0,056
		Pedagog	0,56*	0,17	0,013
		Nastavnik	0,99*	0,17	0,000
Nastavnik	Pedagog	Vaspitač	– 1,46*	0,17	0,000
		Pedagog	– 0,43	0,17	0,086
		Sestra, brat, ukućani	– 0,99*	0,17	0,000
Izazov, mašta	Vaspitač	Pedagog	1,11*	0,15	0,000
		Sestra, brat, ukućani	– 0,43*	0,15	0,034
		Nastavnik	1,22*	0,15	0,000
Pedagog	Vaspitač	Pedagog	– 1,11*	0,15	0,000
		Sestra, brat, ukućani	– 1,54*	0,15	0,000
		Nastavnik	0,10	0,15	0,914
Sestra, brat, ukućani	Pedagog	Vaspitač	0,43*	0,15	0,034
		Pedagog	1,54*	0,15	0,000
		Nastavnik	1,65*	0,15	0,000
Nastavnik	Vaspitač	Pedagog	– 1,22*	0,15	0,000
		Sestra, brat, ukućani	– 0,10	0,15	0,914
		Nastavnik	– 1,65*	0,15	0,000

Nalazi Scheffe testa su pokazali da, kada je riječ o varijabli „Rješavanje problema“ ispitanici više razgovaraju sa vaspitačem u odnosu na pedagoga, sestru, brata, ukućane i nastavnika. Ispitanici više razgovaraju sa sestrom bratom i ukućanima u odnosu na pedagoga, što dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Osim toga možmo reći da se ispitanici najviše obraćaju vaspitaču, a najmanje pedagogu, kada pokušavaju riješiti probleme sa kojima se susreću. Pored vaspitača značajnu ulogu u rješavanju problema imaju braća, sestre i ukućani. Ovdje možemo uočiti da se čak i nastavnicima obraćaju više nego pedagozima, iako su pedagozi za razliku od nastavnika, zaposlenici u ustanovama u kojima borave djeca bez roditeljskog staranja.

U odnosu na varijablu „Sreća“ ispitanici više razgovaraju sa vaspitačima u odnosu na pedagoga i nastavnike, što dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Takođe ispitanici više razgovaraju o sreći sa sestrom, bratom i ukućanima u odnosu na pedagoga.

Za razliku od prethodnog subtesta djeca se na subtestu sreća više obraćaju pedagogu u odnosu na nastavnike. Ovako dobijeni nalazi ukazuju da se djeca na subtestu sreća najviše obraćaju bratu, sestri i ukućanima, a najmanje nastavnicima u odnosu na ostale osobe sa kojima ostvaruju kontakte.

U odnosu na varijablu „*Rješavanje konflikta*“ ispitanici se više obraćaju vaspitaču u odnosu na pedagoga i nastavnika, dok se sestri, bratu i ukućanima više obraćaju u odnosu na pedagoga i nastavnike, što dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

U pogledu rješavanja konflikata djeca bez roditeljskog staranja najviše povjerenja imaju u vaspitače, a najmanje povjerenja imaju u nastavnike.

Nalazi u odnosu na varijablu „*Izazov, mašta*“ pokazuju da ispitanici više razgovaraju sa vaspitačima u odnosu na pedagoga i nastavnika, te više razgovaraju sa sestrom, bratom i ukućanima u odnosu na vaspitača, pedagoga i nastavnika, što dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Ovako dobijeni nalazi ukazuju da djeca bez roditeljskog staranja najviše povjerenja imaju u vaspitače, braću, sestre i ukućane, a to su ujedno i osobe sa kojima konstanto borave i koji ustvari predstavljaju zamjenu za njihovu biološki porodicu. Vaspitači, braća, sestre i ukućani su trajno naseljeni u ustanovama za djecu bez roditeljskog staranja, za razliku od nastavnika sa kojima djeca provode dio vremena u toku jednog radnog dana i imaju najamnje povjerenja u njih.

U prilog našim rezultatima pomenućemo istraživanje o ulozi porodice u razvoju socijalne kompetencije adolescenata. Naime, rezultati ovog istraživanja pokazuju da socijalno kompetentan adolescent dolazi iz porodice koju doživljava kao sigurnu okolinu za razvoj. Takve porodice karakteriše visok nivo povezanosti njenih članova, dobra komunikacija među njima i fleksibilnost (Merkaš, 2012).

Na osnovu dobijenih pokazatelja *t*-testa i univarijantne analize varijance prikazanim u tabelama 13, 14 i 15 u odnosu na prvu radnu hipotezu istraživanja, koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u nivou interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja*“¹, može se zaključiti da se prihvata dio hipoteze koji se odnosi na razlike u nivou interpersonalnog povjerenja, dok se drugi dio hipoteze, koji se odnosi na razlike grupne pripadnosti, odbacuje.

Dakle, dobijeni nalazi nam ujedno ukazuju na dobre unutarporodične odnose i vaspitnu fukncionalnost porodice koju čine zamjena za majku, braća sestre ili druga djeca sa kojom žive u ustanovama koje smo obuhvatili našim istraživanjem. To je jedan od uslova za formiranje socijalno kompetentnih osoba.

Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i pol djece

Drugi zadatak istraživanja bio je utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na pol. Krenula sam od hipoteze da postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na pol. U svrhu provjere postavljene hipoteze primjenila sam *t*-test.

Pokazatelji t-testa

Tabela 16
Pokazatelji t-testa u odnosu na pol i grupnu pripadnost

Pripadnost	Pol djece	M	SD	t	p
Vanškolskoj grupi	Muški pol	3,47	0,59	- 0,88	0,378
	Ženski pol	3,57	0,71		
Grupi u školi	Muški pol	3,29	0,96	- 2,23	0,028
	Ženski pol	3,63	0,75		

U Tabeli 16 su prikazani pokazatelji *t*-testa za nezavisan uzorak ispitanika. Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da u odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi i pol ispitanika ne postoji statistički značajna razlika ($t = - 0,88; p = 0,378$). U odnosu na pripadnost grupi u školi i pol ispitanika nalazi *t*-testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika ($t = - 2,23; p = 0,028$). U odnosu na pripadnost grupi u školi nalazi su pokazali da su ispitanici ženskog pola više orijentisani grupi u školi u odnosu na ispitanike muškog pola, što dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Razlog tome može biti u činjenici da djevojčice postižu bolje rezultate u školi. Naime, komparirajući pol i školski uspjeh veći procenat ispitanika ženskog pola postiže odličan uspjeh u odnosu na muški pol. Takođe, ispitanici ženskog pola u većem procentu postižu vrlodobar uspjeh u poređenju sa ispitanicima muškog pola. Nalazi hi kvadrat testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol i školski uspjeh učenika ($\chi^2 = 13,21; p = 0,01$). Drugim riječima, a uvidom u frekvencije prikazane u Tabeli 9 može se vidjeti da je veća distribucija ispitanika ženskog pola koja postiže odličan i vrlodobar uspjeh, dok na drugoj strani imamo ispitanike muškog pola koji su brojniji u postizanju nedovoljnog i dovoljnog uspjeha. Na osnovu ovakve distribucije ispitanika može se zaključiti da ispitanici

ženskog pola postižu bolje rezultate u školi u odnosu na ispitanike muškog pola, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,01.

Tabela 17
Pokazatelji *t*-testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i pol djece

Varijable	Pol djece	M	SD	t	p
RP Vaspitač	Muški pol	2,61	1,14	- 3,69	0,000
	Ženski pol	3,29	0,90		
RP Sestra, brat UK	Muški pol	1,98	1,19	- 1,73	0,087
	Ženski pol	2,36	1,25		
RP Nastavnik	Muški pol	1,40	1,13	- 3,52	0,001
	Ženski pol	2,13	1,15		
RP Pedagog	Muški pol	1,54	1,14	0,44	0,658
	Ženski pol	1,46	1,04		
Sreća Vaspitač	Muški pol	2,26	1,07	- 3,65	0,000
	Ženski pol	2,94	0,97		
Sreća Pedagog	Muški pol	1,66	1,25	1,74	0,084
	Ženski pol	1,30	1,04		
Sreća Sestra,brat UK	Muški pol	2,79	1,17	- 1,08	0,283
	Ženski pol	3,01	1,04		
Sreća Nastavnik	Muški pol	1,17	1,03	- 2,10	0,038
	Ženski pol	1,56	1,02		
RK Vaspitač	Muški pol	2,38	1,36	- 4,40	0,000
	Ženski pol	3,30	0,93		
RK Pedagog	Muški pol	1,84	1,89	- 0,03	0,976
	Ženski pol	1,85	1,32		
RK Sestra, brat UK	Muški pol	2,16	1,22	- 2,02	0,046
	Ženski pol	2,62	1,27		
RK Nastavnik	Muški pol	1,27	1,12	- 1,36	0,178
	Ženski pol	1,54	1,10		
Izazov, mašta Vaspitač	Muški pol	2,17	1,27	- 2,30	0,023
	Ženski pol	2,68	1,20		
Izazov, mašta Pedagog	Muški pol	1,54	1,28	2,06	0,042
	Ženski pol	1,13	0,96		
Izazov, mašta Sestra, brat UK	Muški pol	2,63	1,08	- 2,50	0,014
	Ženski pol	3,09	0,95		
Izazov, mašta Nastavnik	Muški pol	1,10	1,09	- 1,12	0,264
	Ženski pol	1,33	1,09		

Napomena: RP –Rješavanje problema, RK – Rješavanje konflikata, UK – Ukućani

U Tabeli 17 su prikazani pokazatelji *t*-testa u odnosu na pojedinačne subtestove interpersonalnog povjerenja i pol djece. Nalazi na subtestu „*Rješevanje problema*“ su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika i obraćanje vaspitaču ($t = -3,68; p = 0,000$) i nastavniku ($t = -3,53; p = 0,001$). Dobijeni nalazi idu u prilog ispitanicima ženskog pola.

U odnosu na subtest „*Sreća*“ nalazi *t*-testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika i obraćanje vaspitaču ($t = -3,65; p = 0,000$) i nastavniku ($t = -2,10; p = 0,038$). Dobijeni nalazi idu u prilog ispitanicima ženskog pola.

U odnosu na subtest „*Rješavanje konflikata*“ nalazi *t*-testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika i obraćanje vaspitaču ($t = -4,40; p = 0,000$) i sestri, bratu i ukućanima ($t = -2,02; p = 0,046$). Dobijeni nalazi idu u prilog ispitanicima ženskog pola.

U odnosu na subtest „*Izazov, mašta*“ nalazi *t*-testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika i obraćanje vaspitaču ($t = -2,31; p = 0,023$) i sestri, bratu i ukućanima ($t = -2,50; p = 0,014$). Dobijeni nalazi idu u prilog ispitanicima ženskog pola.

Takođe, utvrđena je statistički značajna razlika u odnosu na pol ispitanika i obraćanje pedagogu, odnosno ispitanici muškog pola, a kada je riječ o subtestu „*Izazov, mašta*“ više razgovaraju sa pedagogram u odnosu na ispitanike ženskog pola, a to potvrduju statistička značajnost na nivou 0,05.

Ovako dobijene nalaze možemo dovesti u vezu sa načinom organizacije ustanova za zbrinjavanje djece bez roditeljskog staranja. Većina zaposlenika u ovim ustanovama su osobe ženskog pola. Da bi se riješio problem identifikacije dječaka sa osobom muškog pola, direktori, pedagozi, domari i portiri su osobe muškog pola. Zbog toga se dječaci ne ustručavaju pričati sa sa pedagogram o izazovu i mašti (npr. zanimljivoj knjizi koju su pročitali ili o budućnosti kakvu bi željeli da imaju), a djevojčice svoju maštu dijele sa sestrom, bratom, drugim djevojčicama u selu ili sa vaspitačicom.

Nalazi istraživanja (Kregar-Orešković i Rajhvajn, 2005) rađenog na uzorku djece bez roditeljskog staranja koja su smještena u udomiteljske porodice ukazuju da oni doživljavaju nisku razinu stresa u svom svakodnevnom životu. Od strategija suočavanja sa stresom najviše koriste izbjegavanje, zatim slijedi strategija rješavanja problema, socijalna podrška nalazi se na trećem mjestu, a na posljednjem je izražavanje emocija. Mladi u udomiteljskim porodicama u svojoj okolini percipiraju veliku količinu socijalne podrške. Pored toga, djevojčice značajno češće traže socijalnu podršku kako bi se nosile sa problemima i teškoćama.

Na osnovu dobijenih pokazatelja *t*-testa prikazanih u tabelama 16 i 17 možemo prihvati drugu radnu hipotezu istraživanja koja glasi: „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na pol*“.

Ovaj nalaz znači da bi bilo opravdano raditi na izmjenama uslova i organizacije ustanova za zaštitu djece bez roditeljskog staranja. Potrebno je težiti ka formiranju potpunih porodica, što znači zapošljavanje i vaspitača muškog pola sa kojima se mogu identificirati dječaci.

Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i dob djece

Treći zadatak istraživanja bio je utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na dob. Krenula sam od hipoteze da postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na dob. U svrhu provjere postavljene hipoteze primjenila sam univarijantnu analizu varijance.

Univarijantna analiza varijance za grupnu pripadnost i dob djece

Tabela 18

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na grupnu pripadnost i dob djece

Pripadnost	Dob djece	M	SD	F	p
Vanškolskoj grupi	9-11 godina	3,78	0,60		
	12-14 godina	3,69	0,66		
	15 i više godina	3,36	0,63		
	Total	3,52	0,66	4,94	0,009
Grupi u školi	9-11 godina	3,77	0,84		
	12-14 godina	3,79	0,70		
	15 i više godina	3,22	0,88		
	Total	3,47	0,87	6,90	0,001

U Tabeli 18 prikazani su pokazatelji univarijantne analize varijance u odnosu na grupnu pripadnost i dob djece. Na osnovu dobijenih pokazatelja može se zaključiti da u odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi i dob djece postoji statistički značajna razlika ($F = 4,94; p = 0,009$). Takođe, u odnosu na pripadnost grupi u školi i dob djece postoji statistički značajna razlika ($F = 6,90; p = 0,001$). Kako bi se vidjelo unutar koje od

posmatranih dobi i pripadnosti grupi postoji značjan razlika primjenila sam Scheffe test i dobijeni nalazi prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 19

Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i dob djece

Pripadnost	Dob djece	Dob djece	Razlika	SE	p
Vanškolskoj grupi	9-11	12-14	0,09	0,18	0,888
		15 i više	0,41*	0,16	0,037
	12-14	9-11	-0,09	0,18	0,888
		15 i više	0,33	0,13	0,058
	15 i više	9-11	-0,41*	0,16	0,037
		12-14	-0,33	0,13	0,058
Grupi u školi	9-11	12-14	-0,02	0,23	0,994
		15 i više	0,55*	0,21	0,034
	12-14	9-11	0,02	0,23	0,994
		15 i više	0,57*	0,18	0,006
	15 i više	9-11	-0,55*	0,21	0,034
		12-14	-0,57*	0,18	0,006

Na osnovu pokazatelja Scheffe testa može se zaključiti da su djeca uzrasta od 9 do 11 godina više orijentisana vanškolskoj grupi u odnosu na ispitanike koji imaju 15 i više godina, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Ispitanici uzrasta od 9 do 11 i 12 do 14 godina su više orijentisani grupi u školi u odnosu na ispitanike koji imaju 15 i više godina, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Ovako dobijeni nalazi su u suprotnosti sa nalazima istraživanja o aktivnostima učenika u slobodnom vremenu (Đuranović i Opić, 2016). Nalazi ovog istraživanja pokazali su da učenici srednje škole više slobodnog vremena provode u druženjima, izlascima i na opuštajućim aktivnostima. Učenici osnovnih škola više slobodnog vremena provode koristeći se elektronskim medijima i baveći se sportom.

Univarijantna analiza varijanca u odnosu na interpersonalno povjerenje i dob djece

Tabela 20

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i dob djece

Dob djece		M	SD	F	p
RP Vaspitač	9-11	3,33	0,73		
	12-14	3,13	1,08		
	15 i više	2,77	1,13		
	Total	2,96	1,07	2,70	0,072
RP Pedagog	9-11	1,77	1,05		
	12-14	1,55	1,06		
	15 i više	1,39	1,10		
	Total	1,50	1,08	1,03	0,359
RP Sestra, brat, UK	9-11	2,13	1,13		
	12-14	2,16	1,22		
	15 i više	2,20	1,28		
	Total	2,18	1,23	0,03	0,976
RP Nastavnik	9-11	2,26	1,01		
	12-14	1,89	1,10		
	15 i više	1,58	1,26		
	Total	1,78	1,20	2,93	0,057
Sreća Vaspitač	9-11	2,90	1,07		
	12-14	2,78	1,03		
	15 i više	2,45	1,08		
	Total	2,62	1,07	1,90	0,154
Sreća Pedagog	9-11	1,80	1,21		
	12-14	1,39	1,16		
	15 i više	1,40	1,14		
	Total	1,47	1,16	1,04	0,356
Sreća Sestra, brat, UK	9-11	3,31	0,58		
	12-14	2,81	1,08		
	15 i više	2,83	1,22		
	Total	2,91	1,11	1,74	0,180
Sreća, nastavnik	9-11	1,84	1,07		
	12-14	1,42	1,04		
	15 i više	1,21	1,00		
	Total	1,38	1,04	3,03	0,052
RK Vaspitač	9-11	3,21	1,08		
	12-14	3,01	1,20		
	15 i više	2,69	1,28		
	Total	2,86	1,23	1,80	0,170

Tabela se nastavlja na sljedećoj stranici

Nastavak tabele

RK Pedagog	9-11	2,10	1,34		
	12-14	1,85	1,46		
	15 i više	1,76	1,76		
	Total	1,84	1,61	0,34	0,711
RK Sestra, brat, UK	9-11	2,38	1,03		
	12-14	2,50	1,31		
	15 i više	2,35	1,32		
	Total	2,40	1,27	0,16	0,855
RK Nastavnik	9-11	1,67	0,96		
	12-14	1,72	1,21		
	15 i više	1,18	1,06		
	Total	1,41	1,11	3,50	0,033
Izazov, mašta Vaspitač	9-11	3,21	0,97		
	12-14	2,58	1,33		
	15 i više	2,13	1,19		
	Total	2,44	1,25	6,81	0,002
Izazov, mašta Pedagog	9-11	1,90	1,30		
	12-14	1,25	1,15		
	15 i više	1,18	1,04		
	Total	1,32	1,14	3,47	0,034
Izazov, mašta Sestra, brat, UK	9-11	3,34	0,70		
	12-14	3,03	1,02		
	15 i više	2,64	1,08		
	Total	2,87	1,04	4,44	0,014
Izazov, mašta Nastavnik	9-11	1,68	1,27		
	12-14	1,31	1,06		
	15 i više	1,04	1,01		
	Total	1,22	1,09	3,03	0,052

Napomena: RP –Rješavanje problema, RK – Rješavanje konflikata, UK – Ukućani

Na osnovu dobijenih nalaza prikazanih u Tabeli 20 može se zaključiti da u odnosu na subtest „*Sreća*“ postoji statistički značajna razlika u odnosu na dob djece i obraćanje nastavniku ($F = 3,03; p = 0,052$). U odnosu na subtest „*Rješavanje konflikta*“ nalazi Fišer testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na dob ispitanika i obraćanje nastavniku ($F = 3,50; p = 0,033$).

U odnosu na subtest „*Izazov mašta*“ nalazi Fišer testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na dob ispitanika i obraćanje vaspitaču ($F = 6,81; p = 0,002$), pedagogu ($F = 3,47; p = 0,034$), sestri, bratu i ukućanima ($F = 4,44; p = 0,014$) i nastavniku ($F = 3,03; p = 0,052$).

Na osnovu nalaza Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i dob djece (PRILOG 4) možemo uočiti da u odnosu na subtest „*Izazov mašta*“ ispitanici uzrasta od 9 do 11 godina se više obraćaju vaspitačima, pedagogu, bratu, sestri i ukućanima u odnosu na ispitanike koji imaju 15 i više godina.

Posmatrajući nalaze naših ispitanika uzrasta od 9-11 godina, koji se nalaze na školskom stadiju socijalnog razvoja, možemo reći da su u skladu sa karakteristikama djece ovog uzrasta. Djeca u ovom periodu teže da budu prihvaćeni od drugih i da postanu član skupine, što možemo dovesti u vezu sa pokazateljima na skaleru grupne pripadnosti. Oni svoje ponašanje uskladjuju sa pravilima koje postavljaju odrasli npr. roditelji ili nastavnici. U ovom periodu povećava se vještina preuzimanja uloga, pa djeca često zamišljaju buduća zanimanja, u kojima preovladava više mašte nego stvarnosti, a to možemo povezati sa rezultatima na testu interpersonalnog povjerenja jer su djeca ovog uzrasta na subtestu „*Izazov i mašta*“ više obraćaju vaspitačima, pedagogu, bratu, sestri, ukućanima i nastavniku. Krajem ovog perioda djeci je više stalo da impresioniraju svoje vršnjake. U periodu puberteta, a to su naši ispitanici uzrasta od 12-14 godina, djeca se druže u istospolnim skupinama. Za njih je veoma važno da budu prihvaćeni od strane druge djece, jer u ovom periodu žele da imaju prijatelje sa kojima će ostvariti prisnije odnose. To takođe možemo dovesti u vezu sa pokazateljima skalera grupne pripadnosti, gdje su djeca uzrasta od 12-14 godina više orijentisana grupi u školi u odnosu na ispitanike koji imaju 15 i više godina i nalaze se u periodu adolescencije. Kod adolescenata veze sa roditeljima slabe, smanjuje se potreba za konformizmom, a povećava želja za afirmacijom vlastitog identiteta (Šehović, 2005).

Iako o našim ispitanicima brinu vaspitači, a ne roditelji, možemo primjetiti posmatrajući samo aritmetičke sredine u Tabeli 20 da je interpersonalno povjerenje u vaspitače, pedagoga i nastavnike kod adolescenata manje u odnosu na ispitanike koji se nalaze u školskom stadiju razvoja.

Na osnovu dobijenih pokazatelja univarijantne analize varijance prikazanih u tabelama 18, 19, 20 i PRILOGU 4 prihvata se treća radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na dob*“.

Ovakav nalaz znači da je neophodno raditi na izgradnji povjerenja između adolescenata i vaspitača, pedagoga i nastavnika, kako bi adolescenti uspješnije riješavali

probleme sa kojima se susreću u svakodnevnom životu ili će se susresti kada budu osamostaljeni.

Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i uzroci odsustva roditelja

Četvrti zadatak istraživanja bio je utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na uzroke odsustva roditelja. Krenula sam od pretpostavke da postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na uzroke odsustva roditelja. U svrhu provjere postavljene hipoteze primjenila sam univarijantnu analizu varijance.

Univarijantna analiza varijance u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja

Tabela 21

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja

Varijable		M	SD	F	p
Pripadnost vanškolskoj grupi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	3,27	0,76		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	3,69	0,69		
	Ostali razlozi	3,85	0,64		
	Socio-ekonomski ugroženost	3,48	0,55		
	Total	3,52	0,66	3,58	0,016
Pripadnost grupi u školi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	3,21	0,81		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	3,72	1,02		
	Ostali razlozi	3,55	0,87		
	Socio-ekonomski ugroženost	3,47	0,84		
	Total	3,47	0,87	1,38	0,252

U Tabeli 21 prikazani su pokazatelji univarijantne analize varijance u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja. Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da u odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi i uzroke odsustva roditelja postoji statistički značajna razlika ($F = 3,58; p = 0,016$). U odnosu na pripadnost grupi u školi i uzroke odsustva roditelja ne postoji statistički značajna razlika ($F = 1,38; p = 0,252$). Kako bi se vidjelo unutar kojih od posmatranih uzroka odsustva roditelja i pripadnosti vanškolskoj grupi

postoji značajna razlika primjenjen je Scheffe test, a dobijeni nalazi prikazani su u prilogu (PRILOG 5).

Na osnovu pokazatelja Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja (PRILOG 5) može se zaključiti da su ispitanici koji pripadaju skupini Ostali razlozi više orijentisani vanškolskoj grupi u odnosu na ispitanike čiji su roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

U skupinu „Ostali razlozi“ ubrajamo: smrt jednog ili oba roditelja, jedan ili oba roditelja napustili dijete i zanemarivanje roditeljskih dužnosti. Moguće je da neki od navedenih razloga čine ovu skupinu djece bez roditeljskog staranja osjetljivijom u odnosu na one ispitanike koji npr. imaju roditelji, ali su roditelji zbog bolesti ili siromaštva spriječeni da brinu o njima. Takođe, neki od ovih razloga mogu doprinositi da djeca bez roditeljskog staranja ne budu prihvaćena u svom odjeljenju, pa oni postaju više orijentisani prijateljima iz vanškolske grupe. Za djecu bez roditeljskog staranja to su uglavnom druga djeca sa kojima borave u ustanovama. Bez obzira na uzroke zbog kojih su došli u ustanove, oni dobro razumiju jedni druge. U prilog tome stoji činjenica da većina djece učestvuje u raznim aktivnostima i kursevima koji se organiziraju u ustanovama. Takođe, starija djeca često brinu o mlađoj, iako nemaju zaduženje.

Univarijantna analiza varijance u odnosu na interpersonalno povjerenje i uzroke odsustva roditelja

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i uzroke odsustva roditelja prikazani su u prilogu (PRILOG 6). Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da u odnosu na subtest „Rješavanje problema“ postoji statistički značajna razlika u odnosu na uzroke odsustva roditelja i obraćanje pedagogu ($F = 4,34; p = 0,006$). U odnosu na subtest „Izazov mašta“ nalazi Fišer testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na uzroke odsustva roditelja i obraćanje vaspitaču ($F = 2,95; p = 0,036$).

U odnosu na subtest „Izazov mašta“ nalazi Fišer testa su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na uzroke odsustva roditelja i obraćanje sestri, bratu i ukućanima ($F = 3,30; p = 0,023$).

Na osnovu pokazatelja Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i uzroke odsustva roditelja (PRILOG 7) ispitanici čiji su roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti se više obraćaju pedagogu u odnosu na ispitanike iz skupine

Ostali razlozi (smrt jednog ili oba roditelja, jedan ili oba roditelja napustili dijete, zanemarivanje roditeljskih dužnosti). U odnosu na subtest „*Izazov mašta*“ ispitanici čijim je roditeljima oduzeto roditeljsko pravo više se obraćaju sestri, bratu ukućanima u odnosu na ispitanike iz skupine Ostali razlozi, a to dokazuje statistička značajnost 0,05.

Na osnovu dobijenih nalaza na *Testu interpersonalnog povjerenja*, možemo uočiti da djeca čiji su roditelji umrli, napustili ih ili zanemarili pokazuju najmanje povjerenja prema osobama kojima o njima brinu. Ako posmatramo samo aritmetičku sredinu vidjećemo da ova skupina djece ima najniži rezultat na svim subtestovima, bez obzira što ta razlika nije ujedno i statistički značjana na svim subtestovima. Većina djece bez roditeljskog staranja kada imaju probleme ili konflikte obraćaju se vaspitaču, a svoju sreću, izazov i maštu dijele da bratom sestrom ili ukućanima sa kojima žive.

Djeca bez roditeljskog staranja dolaze u ustanove sa različitim životnim iskustvima, istorijom njihove biološke porodice, te različitim razlozima izdvajanja, što ih čini posebno ranjivim. Prepoznavanje emocionalnih i drugih poteškoća kod djece može biti temelj za unapređenje vaspitnog rada (Laklja, 2009).

Na osnovu dobijenih pokazatelja univarijantne analize varijance, prikazanih u Tebeli 21 i prilozima 5, 6 i 7 prihvata se četvrta radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na uzroke odsustva roditelja*“.

Ovako dobijeni nalazi trebaju biti upozorenje stručnjacima koji rade sa djecom bez roditeljskog staranja da više pažnje obrate na djecu čiji su roditelji umrli, napustili ih ili zanemarili roditeljske dužnosti i pokušaju spoznati zbog čega djeca nemaju povjerenja u druge. Pored toga djeca iz ove skupine su više orijentisana vanškolskoj grupi, pa je potrebno voditi računa da se ne pridruže delinkventnim skupinama u kojima mogu zadovoljiti svoju potrebu za pripadanjem, ukoliko to nisu uspjela u ustanovama u koje su smješteni i u školi koju pohađaju.

Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i oblici zaštite djece

Peti zadatak istraživanja bio je utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece. Krenuli smo od pretpostavke da postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece. U svrhu provjere postavljene hipoteze primjenila sam univarijantnu analizu varijance.

Univarijanta analiza varijance u odnosu na grupnu pripadnost i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Tabela 22

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na grupnu pripadnost i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Pripadnost	Oblici zaštite djece	M	SD	F	P
Vanškolskoj grupi	Dječije SOS selo	3,81	0,65		
	Selo Mira	3,40	0,52		
	Dom za djecu	3,20	0,80		
	Total	3,52	0,66	8,84	0,000
Grupi u školi	Dječije SOS selo	3,81	1,02		
	Selo Mira	3,31	0,64		
	Dom za djecu	3,12	0,85		
	Total	3,47	0,09	6,60	0,002

U Tabeli 22 su prikazani pokazatelji univarijantne analize varijance u odnosu na grupnu pripadnost i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja. Na osnovu dobijenih nalaza može se zaključiti da u odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja postoji statistički značajna razlika ($F = 8,84; p = 0,000$). U odnosu na pripadnost grupi u školi i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja postoji statistički značajna razlika ($F = 6,60; p = 0,002$). Kako bi se vidjelo unutar kojih od oblika zaštite djece i pripadnosti vanškolskoj grupi i grupi u školi postoji značajna razlika primjenjen je Scheffe test i dobijeni nalazi prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 23

Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Pripadnost	Dob djece	Dob djece	Razlika	SE	p
Vanškolskoj grupi	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,42*	0,12	0,004
	Selo Mira	Dom za djecu	0,61*	0,17	0,002
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,42*	0,12	0,004
	Dom za djecu	Dom za djecu	0,19	0,16	0,495
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,61*	0,17	0,002
	Dom za djecu	Selo Mira	- 0,19	0,16	0,495
Grupi u školi	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,50*	0,17	0,012
	Selo Mira	Dom za djecu	0,69*	0,23	0,011
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,50*	0,17	0,012
	Dom za djecu	Dom za djecu	0,19	0,22	0,686
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,69*	0,23	0,011
	Dom za djecu	Selo Mira	- 0,19	0,22	0,686

Na osnovu nalaza Scheffe testa prikazanih u Tabeli 23 može se zaključiti da su ispitanici iz Dječijeg SOS sela više orijentisani vanškolskoj grupi u odnosu na ispitanike iz Sela Mira i Doma za djecu bez roditeljskog staranja, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Takođe, iz Tabele 23 se može uočiti da su ispitanici iz Dječijeg SOS sela više orijentisani grupi u školi u odnosu na ispitanike iz Sela Mira i Doma za djecu bez roditeljskog staranja, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Dobijeni nalazi ukazuju da su djeca iz Dječijeg SOS sela više orijentisana vanškolskoj grupi i grupi u školi, u odnosu na djecu koja su smještena u Dom za nezbrinutu djecu i Selo Mira. Razlog tome može izvirati iz same organizacije ovih ustanova. U Dječijem SOS selu djeca nakon završene osnovne škole prelaze u Kuću za mlade. Ova tranzicija veoma je važna za djecu, jer će im omogućiti sticanje iskustva koje će im pomoći da preuzmu brigu o sebi. Zato je cilj ovog prelaska osposobljavanje za samostalan život, kada bude prestao njihov boravak u ovoj ustanovi (Buljubašić, 2004). Prelazak djece iz Dječijeg SOS sela u Kuću za mlade predstavlja put ka boljoj socijalnoj integraciji, a međusobna komunikacija i druženje može jačati njihove socijalne kompetencije i samopouzdanje koje će im pomoći da lakše uspostavljaju kontakte sa drugom djecom.

Univarijanta analiza varijance u odnosu na interpersonalno povjerenje i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Na osnovu nalaza Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja (PRILOG 8) može se zaključiti da u odnosu na subtest „Rješavanje problema“ postoji statistički značajna razlika u odnosu na oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja i obraćanje vaspitaču ($F = 4,07; p = 0,019$), sestri, bratu i ukućanima ($F = 3,19; p = 0,045$) i pedagogu ($F = 6,33; p = 0,002$). Nalazi istraživanja su pokazali da na subtestu „Sreća“ postoji statistički značajna razlika u odnosu na oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja i obraćanje vaspitaču ($F = 4,69; p = 0,011$) i sestri, bratu i ukućanima ($F = 5,79; p = 0,004$). Iz priloga (PRILOG 9) se može uočiti da u odnosu na subtestu „Rješavanje konflikta“ postoji statistički značajna razlika u odnosu na oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja i obraćanje sestri, bratu i ukućanima ($F = 11,43; p = 0,000$). Nalazi na posljednjem subtestu „Izazov, mašta“ su pokazali da postoji statistički značajna razlika u odnosu na oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja i obraćanje vaspitaču ($F = 8,65; p = 0,000$) i sestri, bratu i ukućanima ($F = 3,50; p = 0,033$).

Na osnovu nalaza Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja (PRILOG 9) može se zaključiti da se ispitanici iz Dječijeg SOS sela za „Rješavanje problema“ više obraćaju vaspitaču u odnosu na ispitanike iz Doma za djecu bez roditeljskog staranja, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Takođe, ispitanici iz Dječijeg SOS sela se za „Rješavanje problema“ više obraćaju pedagogu u odnosu na ispitanike iz Sela Mira, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. U odnosu na subtest „Sreća“ ispitanici iz Dječijeg SOS sela se više obraćaju vaspitaču u odnosu na ispitanike iz Doma za djecu, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Ispitanici iz Sela Mira se za sreću više obraćaju sestri, bratu i ukućanima u odnosu na ispitanike iz Dječijeg SOS sela, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. U odnosu na subtest „Rješavanje konflikata“ ispitanici iz Sela Mira i Doma za djecu se više obraćaju sestri bratu i ukućanima u odnosu na ispitanike iz Dječijeg SOS sela, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Nalazi na subtestu „Izazov, mašta“ pokazuju da se ispitanici iz Dječijeg SOS više obraćaju vaspitaču u odnosu na ispitanike iz Sela Mira i Doma za djecu, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05. Nalazi na subtestu „Izazov, mašta“ pokazuju da se ispitanici iz Doma za djecu više se obraćaju sestri, bratu i ukućanima u odnosu na ispitanike iz Dječijeg SOS sela, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Ovako dobijeni nalazi ukazuju da se djeca iz Dječijeg SOS sela češće obraćaju vaspitaču i pedagogu ne samo za rješavanje problema, nego i za sreću, izazov i maštu. Djeca iz Sela Mira i Doma za nezbrinutu djecu imaju više povjerenja u brata, sestru i ukućane sa kojima žive čak i kada je u pitanju rješavanje konflikata, a ne samo za sreću, izazov i maštu. Povjerenje koje se uspostavlja među braćom, sestrama i ukućanima veoma je značajno, ali djeci je potrebna i podrška odraslih. Stojaković 2002. navodi da se djeca uzrasta od dvanaeste do dvadesete godine nalaze u raskoraku između djetinjstva i odrasle dobi. Konfuzija identiteta nastaje kao posljedica nejasne slike o tome ko smo i šta želimo postići od svog života. U ovom periodu sumnje u samog sebe i druge, teško se gradi prijateljstvo i socijalna interakcija. Odrasli bi trebali pomagati mladima da postave sebi više različitih ciljeva, pitati ih za mišljenje jer bi im na taj način ukazali povjerenje u njihove sposobnosti.

Na osnovu dobijenih pokazatelja univariantne analize varijance, prikazanih u tabelama 22, 23 i prilozima 8 i 9, prihvata se peta radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece*“.

Ukoliko djeca imaju više povjerenja u brata, sestru i ukućane, nego u vaspitače sa kojima borave u ustanovama, to bi trebalo biti upozorenje da se više radi na izdradnji povjerenja između djeteta i vaspitača. Vaspitači, ipak predstavljaju zamjenu za roditelje i trebaju biti oslonac djeci bez roditeljskog staranja u svakoj prilici. Navešću pozitivan primjer u Dječijem SOS selu i Selu Mira gdje djeca koja su prešla u kuću za mlade, gdje se osposobljavaju za samostalan život, često obilaze svoje vaspitače, jer se medu njima uspostavila trajna emocionalna veza.

Interpersonalno povjerenje, grupna pripadnost i ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima

Šesti zadatak istraživanja bio je utvrditi razliku interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima. Krenuli smo od prepostavke da postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicim. U svrhu provjere postavljene hipoteze primjenila sam *t*-test.

Pokazatelji t-testa

Tabela 24

Pokazatelji t-testa u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima i grupnu pripadnost

Varijable	Ostvarivanje kontakta	M	SD	t	p
Pripadnost vanškolskoj grupi	Ostvaruje kontakte	3,50	0,64	- 0,81	0,419
	Ne ostvaruje kontakte	3,61	0,71		
Pripadnost grupi u školi	Ostvaruje kontakte	3,45	0,85	- 0,43	0,666
	Ne ostvaruje kontakte	3,53	0,95		

U Tabeli 24 prikazani su pokazatelji *t*-testa u odnosu na ostvarivanje kontakta ispitanika sa rodbinom i bližim srodnicima i grupne pripadnosti. Dobijeni nalazi pokazuju da u odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi i ostvarivanje kontakta ne postoji statistički značajna razlika ($t = -0,81; p = 0,419$). Također i u odnosu na pripadnost grupi u školi i ostvarivanje kontakta nije utvrđeno postojanje statistički značajne razlike ($t = -0,43; p = 0,666$).

Djeca bez roditeljskog staranja u ustanove dolaze sa različitim iskustvima i životnim pričama. Većina naših ispitanika i to 75,4% ostvaruje kontakte sa rodbinom i bližim srodnicima, nekada i sa jednim ili oba roditelja. Neki od njih provode raspuste i praznike sa njima. Međutim ima djece koja ne znaju za svoje biološke roditelje, rodbinu i bliže srodrnike ili su sa njima potpuno izgubili kontakte.

Tabela 25

Pokazatelji t-testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima

Varijable	Kontakti	M	SD	t	p
RP Vaspitač	Ostvaruje kontakte	2,97	1,04	0,02	0,984
	Ne ostvaruje kontakte	2,96	1,20		
RP Sestra, brat, UK	Ostvaruje kontakte	1,51	1,05	0,24	0,809
	Ne ostvaruje kontakte	1,46	1,20		
RP Nastavnik	Ostvaruje kontakte	2,29	1,23	1,75	0,083
	Ne ostvaruje kontakte	1,84	1,20		
RP Pedagog	Ostvaruje kontakte	1,68	1,14	-1,64	0,104
	Ne ostvaruje kontakte	2,09	1,33		
Sreća Vaspitač	Ostvaruje kontakte	2,66	1,02	0,76	0,447
	Ne ostvaruje kontakte	2,49	1,22		
Sreća Pedagog	Ostvaruje kontakte	1,54	1,16	1,18	0,241
	Ne ostvaruje kontakte	1,25	1,15		
Sreća Sestra,brat, UK	Ostvaruje kontakte	3,01	1,08	1,80	0,074
	Ne ostvaruje kontakte	2,59	1,15		
Sreća Nastavnik	Ostvaruje kontakte	1,31	0,95	-1,24	0,219
	Ne ostvaruje kontakte	1,58	1,26		
RK Vaspitač	Ostvaruje kontakte	2,82	1,25	-0,69	0,489
	Ne ostvaruje kontakte	3,00	1,19		
RK Pedagog	Ostvaruje kontakte	1,89	1,69	0,53	0,596
	Ne ostvaruje kontakte	1,71	1,36		
RK Sestra, brat, UK	Ostvaruje kontakte	2,48	1,23	1,22	0,223
	Ne ostvaruje kontakte	2,15	1,37		
RK Nastavnik	Ostvaruje kontakte	1,36	1,06	-0,86	0,391
	Ne ostvaruje kontakte	1,56	1,25		
Izazov, mašta Vaspitač	Ostvaruje kontakte	2,50	1,23	0,87	0,387
	Ne ostvaruje kontakte	2,27	1,32		
Izazov, mašta Pedagog	Ostvaruje kontakte	1,39	1,12	1,06	0,292
	Ne ostvaruje kontakte	1,13	1,19		
Izazov, mašta Sestra, brat, UK	Ostvaruje kontakte	2,94	0,96	1,40	0,165
	Ne ostvaruje kontakte	2,64	1,24		
Izazov, mašta Nastavnik	Ostvaruje kontakte	1,19	1,00	-0,46	0,644
	Ne ostvaruje kontakte	1,30	1,35		

Napomena: RP –Rješavanje problema, RK – Rješavanje konflikata, UK – Ukućani

U Tabeli 25 prikazani su pokazatelji *t*-testa u odnosu na interpersonalno povjerenje i ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima. Na osnovu dobijenih nalaza prikazanih u Tabeli 25 generealno se može zaključiti da se ispitanici koji ostvaruju kontakte sa rođinom i blizim srodnicima za rješavanje problema više obraćaju nastavnicima u odnosu na ispitanike koji ne ostvaruju kontakte. Ispitanici koji ne ostvaruju kontakte za rješavanje problema se više obraćaju pedagogu. Međutim, iako se ispitanici razlikuju na osnovu

rezultata aritmetičkih sredina nalazi *t*-testa su pokazali da na svim subtestovima interpersonalnog povjerenja nije utvrđena statistički značajna razlika.

U prilog našim rezultatima pomenućemo istraživanje (Salihović, 2012) o povezanosti pedagoških problema sa uzrocima maloljetničkog prestupništva djece bez roditeljskog staranja. U ovom istraživanju pokazalo se da djeca bez roditeljskog staranja koja ostvaruju kontakte sa rodbinom i bližim srodnicima, kao i djeca koja ne ostvaruju kontakte percipiraju nedostatak ljubavi i pažnje kao glavni faktor povezan sa pojavom maloljetničkog prestupništva.

Ovako dobijeni nalazi svakako ne umanjuju značaj ostvarivanja kontakta djece sa rodbinom i bližim srodnicima. Hesl (Hessle, 1998; citirano kod Buljubašić, 2004, str. 203) navodi kriterij bliskosti i kontinuiteta, kao jedan od kriterija za procjenu uspješne zaštite djece bez roditeljskog staranja. Taj kriterij predstavljen je kao težnja za optimalno bliskim kontaktima između djece i rodbine tokom zaštite djece. Poželjno je da dijete ostvaruje kontakte sa svojim roditeljima ili članovima porodice, jer se time mogu izbjegći neželjene psihosocijalne posljedice. Primjena ovog kriterija nije uvek moguća, te zavisi od razloga zbog kojih je dijete zbrinuto u ustanove ili u drugu porodicu. Ako se radi o vanbračnoj djeci najčešće niko od članova porodice, ne želi kontakte sa djetetom, jer se rođenje djeteta van braka smatra sramotnim činom.

Istraživanje o uključivanju baka i djedova u kliničku praksu (Bachay i Buzzy, 2012) pokazalo je da se u poslednjih deset godina sastav porodice u SAD-u znatno promijenio, te djeca zbog psiho-socijalnih i socio-ekonomskih razloga sve češće žive sa bakama i djedovima. Učesnici istraživanja smatraju da su baki i djedovi najbolji učitelji kulture i istorije. Zbog bogatog iskustva koje posjeduju znatno opuštenije uživaju u roditeljstvu prenoseći unucima porodične vrjednosti. Unatoč ekonomskim problemima, starenju i posljedicama koje ono donosi baki i djedovi uspostavljaju duboku emocionalnu povezanost sa unucima.

Na osnovu dobijenih pokazatelja *t*-testa prikazanih u tabelama 24 i 25 odbacuje se šesta radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima*“.

Ovakav nalaz znači da ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima nema uticaja na interpersonalno povjerenje i grupnu pripadnost djece bez roditeljskog staranja. Međutim, ovi nalazi svakako ne umanjuju značaj ostvarivanja kontakta djece sa rođinom i bližim srodnicima. Sa ciljem pošivanja kriterija bliskosti i kontinuiteta veoma je važno da djeca, ukoliko je to moguće, ostvaruju kontakte, pogotovo ako postoji mogućnost da se stvore potrebni uslovi za povratak djeteta u porodicu.

Nalazi eksplorativne faktorske analize i multiple regresijske analize

Sedmi zadatak istraživanja bio je utvrditi latentne strukture manifestnih varijabli interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja. Krenula sam od pretpostavke postoje faktori koji determinišu uzročno-posljedične veze interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja.

Tabela 26
Pokazatelji KMO testa

Kaiser-Meyer-Olkin	0,832
χ^2	1504,386
df	171
p	0,000

S ciljem utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza, odnosno reduciranjem manifestnih varijabli na latentne dimenzije primijenila sam multivarijatnu metodu eksplorativne faktorske analize. U sistem manifestnih, dakle zavisnih varijabli ušle su varijable koje se odnose na pripadnost vanškolskoj grupi, pripadnost grupi u školi, kao i varijable interpersonalnog povjerenja. Pored ovih varijabli u sistem manifestnih varijabli je ušla i moderator varijabla a to je školski uspjeh, za koju se teoretski može očekivati da će saturirati sa jednim od izolovanih faktora. Izračunala sam Kaiser-Meyer-Olkin test te je na osnovu dobijenih rezultata ($\chi^2 = 1504,39$; $p = 0,000$) sistem manifestnih varijabli opravdano podvrgnuti faktorskoj analizi. Od rotacija je odabrana direkt oblimin rotacija, a od kriterija Guttma-Kaiserov kriterij.

Tabela 27
Izolovane glavne komponente

Komponente	Svojstvene vrijednosti	Procenat varijance	CUm %
1	7,079	37,256	37,256
2	2,476	13,034	50,290
3	2,152	11,328	61,618
4	1,395	7,343	68,961

Napomena: CUm – Kumulativni procenat

U Tabeli 27 prikazane su izolovane glavne komponente odnosno faktori sa svojstvenom vrijednošću iznad 1. Prvi faktor nosi najviše varijabilnosti i on je najvažniji u objašnjavanju uzročno-posljedičnih veza grupne pripadnosti i interperosnalnog povjerenja djece bez roditeljskog staranja. Znači prvi faktor objašnjava 37,26% varijance, drugi faktor 13,03%, treći faktor 11,32%, dok četvrti faktor objašnjava 7,34% varijance.

Tabela 28
Komunaliteti varijabli

	Inicijalno	Ekstrakcija
Školski uspjeh	1,000	0,421
Pripadnost vanškolskoj grupi	1,000	0,513
Pripadnost grupi u školi	1,000	0,589
Rješavanje problema Vaspitač	1,000	0,656
Rješavanje problema Pedagog	1,000	0,740
Rješavanje problema Sestra, brat, ukućani	1,000	0,717
Rješavanje problema Nastavnik	1,000	0,667
Sreća Vaspitač	1,000	0,679
Sreća Pedagog	1,000	0,847
Sreća Sestra, brat, ukućani	1,000	0,747
Sreća Nastavnik	1,000	0,825
Rješavanje konflikata Vaspitač	1,000	0,722
Rješavanje konflikata Pedagog	1,000	0,634
Rješavanje konflikata Sestra, brat, ukućani	1,000	0,813
Rješavanje konflikata Nastavnik	1,000	0,611
Izazov, mašta Vaspitač	1,000	0,699
Izazov, mašta Pedagog	1,000	0,787
Izazov, mašta Sestra, brat, ukućani	1,000	0,680
Izazov, mašta Nastavnik	1,000	0,754

U Tabeli 28 prikazani su komunaliteti varijabli i može se uočiti da se oni kreću u rasponu od 0,42 do 0,85. Najveće komunalitete su ostvarile varijable na subtestu „Sreća“ i to za obraćanje ispitanika pedagogu (0,85), nastavniku (0,83) te na subtestu „Rješavanje konflikta“ i to za obraćanje sestri, bratu i ukućanima (0,81). Takođe, visoke komunalitete su ostvarile varijable na subtestu „Izazov, mašta“ i to za obraćanje pedagogu (0,79) i nastavniku

(0,75), te na subtestu „*Rješavanje problema*“ a gdje se ispitanici obraćaju pedagogu (0,74). Najmanje komunaliteta je ostvarila varijabla školski uspjeh (0,42).

Tabela 29
Paralelne i ortogonalne projekcije na izolovani faktor

	I FAKTOR		II FAKTOR		III FAKTOR		IV FAKTOR	
	PAP	ORP	PAP	ORP	PAP	ORP	PAP	ORP
Pripadnost vanškolskoj grupi	0,760	0,790						
Pripadnost grupi u školi	0,743	0,772						
RP Vaspitač	0,692	0,749						
RK Vaspitač	0,675	0,726						
Izazov, mašta Vaspitač	0,597	0,707						
Sreća Vaspitač	0,556	0,648						
Školski uspjeh	0,507	0,569						
RK Sestra, brat, UK			0,917	0,896				
RP Sestra, brat, UK			0,882	0,859				
Sreća Sestra, brat, UK			0,868	0,830				
Izazov, mašta Sestra brat, UK			0,731	0,802				
Sreća Pedagog					0,929	0,917		
RP Pedagog					0,866	0,854		
Izazov, mašta Pedagog					0,791	0,852		
RK Pedagog					0,699	0,750		
Sreća Nastavnik							- 0,918	- 0,899
Izazov, mašta Nastavnik							- 0,866	- 0,865
RK nastavnik							- 0,593	- 0,742
RP nastavnik							- 0,585	- 0,698

Napomena: PAP – paralelne projekcije; ORP – ortogonalne projekcije; UK – Ukućani

U Tabeli 29 prikazane su paralelne i ortogonalne projekcije na dobijene i izolovane komponente, odnosno faktore. Iz tabele se može uočiti da prvi izolovani faktor determiniše 7 varijabli koje se odnose na: „Pripadnost vanškolskoj grupi“ „Pripadnost grupi u školi“, „Rješavanje problema Vaspitač“, „Rješavanje konflikata Vaspitač“, „Izazov, mašta Vaspitač“, „Sreća Vaspitač“ i „Školski uspjeh“. Uvidom u strukturu dobijenih varijabli odnosno prvog izolovanog faktora koji najviše objašnjava uzročno-posljedične veze grupne pripadnosti i interpersonalnog povjerenja, može se zaključiti da ispitanici koji su više orijentisani pripadnosti vanškolskoj grupi i pripadnosti grupi u školi za rješavanje problema i konflikata obraćaju se vaspitačima, ali isto tako ostvaruju i bolji školski uspjeh. Na osnovu strukture izolovanih varijabli prvi faktor se može nazvati *Faktor grupne pripadnosti i povjerenja u vaspitača*.

Drugi faktor čine varijable „Rješavanje konflikata Sestra, brat i ukućani“, „Rješavanje problema Sestra, brat i ukućani“, „Sreća Sestra, brat i ukućani“ i „Izazov, mašta Sestra, brat i ukućani“. Uvidom u strukturu izolovanih varijabli ovaj faktor se može nazvati *Faktor povjerenja u sestru/brata/ukućane*.

Treći faktor čine varijable „Sreća Pedagog“, „Rješavanje problema Pedagog“, „Izazov, mašta Pedagog“ i „Rješavanje konflikata Pedagog“. Uvidom u strukturu izolovanih varijabli ovaj faktor se može nazvati *Faktor povjerenja u pedagoga*.

Četvrti faktor čine varijable „Sreća Nastavnik“, „Izazov, mašta Nastavnik“, „Rješavanje konflikata Nastavnik“ i „Rješavanje problema Nastavnik“. Uvidom u strukturu izolovanih varijabli, a s obzirom da se radi o negativnim paralelnim i ortogonalnim projekcijama na izolovani faktor ovaj faktor možemo nazvati *Faktor (NE)povjerenja u nastavnika*.

Tabela 30
Korelacija faktora

Faktori	1	2	3	4
1	1,000	0,234	0,176	-0,331
2	0,234	1,000	0,145	-0,326
3	0,176	0,145	1,000	-0,318
4	-0,331	-0,326	-0,318	1,000

U Tabeli 30 prikazana je korelacija dobijenih faktora. Iz tabele se može zaključiti da postoji povezanost (mada slaba) između faktora: Faktor grupne pripadnosti i povjerenja u

vaspitača, Faktor povjerenja u sestru/brata, Faktor povjerenja u pedagoga sa Faktorom (ne)povjerenja u nastavnika. Drugim riječima, djeca koja su orijentisana grupnoj pripadnosti koja ostvaruju veći uspjeh i imaju povjerenja u vaspitače, braću sestre, ukućane i pedagoga imaju manje povjerenja u nastavnike. Takođe, u Tabeli 30 se može vidjeti slaba povezanost između prvog i drugog faktora, odnosno ispitanici koji su orijentisani ka grupnoj pripadnosti, koji postižu bolji uspjeh i imaju povjerenje u vaspitače istovremeno imaju i povjerenje u sestru, brata i ukućane.

Vaspitači su veoma značajni djeci bez roditeljskog staranja, jer predstavljaju zamjenu za roditelje, pogotovo ako su trajno naseljeni u ustanove kao i djeca.

U istraživanju o odnosu školskog uspjeha i socijalnih vještina pokazalo se da najviše negativnih procjena kvalitete vlastitih socijalnih vještina imaju učenici koji prolaze s dobrim uspjehom, a najviše pozitivnih procjena učenici koji prolaze s odličnim uspjehom, dok vrlodobri učenici drže korak sa odličnim, neznatno odstupajući od njihovih odgovora. Djevojčice prolaze boljim uspjehom od dječaka, pa samim tim procjenjuju višim procjenama svoje socijalne vještine. Također, vrlodobri i odlični učenici imaju visok prag tolerancije na zadirkivanje, teže ih je isprovocirati, što upućuje na dobro razvijene socijalne vještine pregovaranja i rješavanja sukoba (Buljubašić-Kuzmanović i Botić, 2012).

Djeca bez roditeljskog staranja puno povjerenja imaju u brata, sestru i ukućane, jer skupa sa vaspitačem čine porodicu.

Biološka braća i sestre imaju istaknut položaj u socijalnoj mreži djece i mladih koji žive u SOS Dječijim selima. Zahvaljujući prisustvu biološke braće/sestara porodica iz koje potiču je uvijek prisutna. Sjećanja na porodicu se stalno aktualiziraju kroz zajednička iskustva i sjećanja. Veze među braćom i sestrama koji su zajedno smješteni u alternativnu skrb su bliske i zasnovane na povjerenju. Oni jedni drugima predstavljaju osobe za razgovor o problemima, emocionalnim i intimnim. Osim biološke braće i sestara značajna su i druga djeca u selu, oni su smatrani dobrim ili čak najboljim prijateljima (Sting, 2013).

Dakle, djeca koja se obraćaju pedagogu za rješavanje konflikata, takođe se obraćaju i za rješavanje problema, sreću, izazov i maštu. Pedagozi su stalni zaposlenici u ustanovama za zaštitu djece bez roditeljskog staranja, te djeca imaju mogućnost da im se uvijek obrate za pomoć ili savjet.

Da bi pedagog bio vaspitač u svom radu mora djelovati kao ličnost i onim što govori i onim što radi. U stavovima pedagoga mora se odražavati vjera u stvaralačke snage učenika (Hadžić-Suljkić, 2014). Pedagozi trebaju biti odgovorni i dosljedni, poticati timski rad, te poznavati uslove otvorene poticajne komunikacije (Šnidarić, 2009).

Iako znamo da su učitelji/nastavnici značajne ličnosti u životu svakog djeteta, naše istraživanje pokazalo je da djeca bez roditeljskog staranja imaju najmanje povjerenja u nastavnike.

Slične rezultate dobili su Bezinović i Ristić-Dedić 2004. u svom istraživanju „Škola iz perspektive učenika“. Prikupljeni podaci upućuju na vrlo lošu i nedovoljnu radnu komunikaciju nastavnika i učenika. Manje od 1/3 ispitanika smatra da dovoljno raspravlja o nastavi i ispitivanju sa nastavnicima. Saradnja učenika i nastavnika na aktivnostima koje nisu direktno vezane uz nastavu i komunikacija izvan nastave su rijetke. Prema dobijenim podacima, nastavnici nedovoljno sarađuju sa učenicima i tako ne ostvaruju svoju pedagošku ulogu. Zato je neophodno stvarati radne uslove i obogaćivati obrazovne programe u kojima će nastavnici imati priliku da sarađuju sa učenicima i izvan nastave.

Tabela 31
Uticaj kriterija (pripadnost vanškolskoj grupi) na sistem prediktorskih varijabli

Model	SS	df	MS	F	p
Regresijski	9,050	14	0,646		
Residualni	42,922	107	0,401		
Total	51,972	121		1,611	0,088 ^b

Na osnovu pokazatelja prikazanih u Tabeli 31 može se zaključiti da ne postoji uticaj pripadnosti vanškolskoj grupi kao kriterijske varijable na sistem prediktora odnosno nezavisnih varijabli ($F = 1,61$ $p = 0,09$)

Tabela 32
Uticaj kriterija (pripadnost grupi u školi) na sistem prediktorskih varijabli

Model	SS	df	MS	F	p
Regresijski	35,367	14	2,526		
Residualni	56,402	107	0,527		
Total	91,769	121		4,793	0,000 ^b

Na osnovu pokazatelja prikazanih u Tabeli 32 može se zaključiti da postoji uticaj pripadnosti grupi u školi kao kriterijske varijable na sistem prediktora odnosno nezavisnih varijabli ($F = 4,79$ $p = 0,00$).

Tabela 33
Pokazatelji beta koeficijenta

Model	β	<i>t</i>	<i>p</i>
(Konstanta)		9,645	0,000
Rješavanje problema Vaspitač	– 0,005	– 0,038	0,970
Rješavanje problema Pedagog	0,089	0,727	0,469
Rješavanje problema Sestra, brat, ukućani	– 0,066	– 0,565	0,573
Rješavanje problema Nastavnik	0,256	2,033	0,045
Sreća Vaspitač	0,133	0,958	0,340
Sreća Pedagog	– 0,154	– 1,190	0,237
Sreća Nastavnik	– 0,212	– 1,596	0,113
Rješavanje konflikata Vaspitač	0,035	0,244	0,808
Rješavanje konflikata Pedagog	0,178	1,522	0,131
Rješavanje konflikata Sestra, brat, ukućani	– 0,233	– 1,681	0,096
Rješavanje konflikata Nastavnik	0,038	0,340	0,735
Izazov, mašta Vaspitač	0,208	1,497	0,137
Izazov, mašta Sestra, brat, ukućani	0,166	1,457	0,148
Izazov, mašta Nastavnik	0,114	0,943	0,348

Pokazatelji beta koeficijenta prikazani u Tabeli 33 upućuju na zaključak da kriterij pripadnost grupi u školi utiče na zaseban dio prediktora Rješavanje problema Nastavnik. Drugim riječima, djeca koja su orijentisana pripadnosti grupi u školi više se obraćaju nastavniku za rješavanje problema, a to dokazuje statistička značajnost na nivou 0,05.

Na osnovu dobijenih nalaza faktorske analize i multiple regresijske analize prihvata se sedma hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoje faktori koji determinišu uzročno-posljedične veze interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja*“.

Ovako dobijeni nalazi ukazuju da je potrebno raditi više na izgradnji povjerenja između djece bez roditeljskog staranja i nastavnika. Bilo bi poželjno djecu uključivati u različite vannastavne aktivnosti, da komunikacija između nastavnika i djece ne bi bila svedena na minimum ili bila direktno vezana samo za nastavu. Nastavnici mogu pomoći djeci da postižu bolji uspjeh, što će kod djece razviti osjećaj kompetentnosti.

REKAPITULACIJA NALAZA ISTRAŽIVANJA

Socijalnu podršku možemo posmatrati kao sredstvo interakcije sa drugima, koje podrazumijeva percepciju primljene moći, zbog čega će se osoba osjećati sigurnije u kriznim situacijama, jer može računati na savjete, pomoć ili razumijevanje drugih ljudi. Osjećaj da možemo očekivati pomoć od drugih, može uticati na stvaranje pozitivne slike o sebi (Karačić, 2012). Unapređenje vaspitnog rada moguće je kroz istraživanje, zato je cilj ovog istraživanja bio procijeniti interpersonalno povjerenje, grupnu pripadnost, socijalnu podršku te prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja. Istraživanje sam radila na uzorku od 122 djece bez roditeljskog staranja koja su zbrinuta u Dječije SOS selo Gračanica, Selo mira Turija i Dom za djecu bez roditeljskog staranja u Tuzli. Dobijeni nalazi omogućavaju nam da damo odgovore na postavljene hipoteze.

Djeca bez roditeljskog staranja su u istoj mjeri orijentisana grupi djece sa kojom se druže izvan škole kao i djeci sa kojom se druže u školi, jer se nalazi na subtestu pripadnost vanškolskoj grupi ne razlikuju značajno od nalaza na subtestu pripadnost školskoj grupi. Za rješavanje problema i konflikata djeца se najviše obraćaju vaspitačima, a za sreću, izazov i maštu bratu, sestri i ukućanima. Nalazi nam ujedno ukazuju na dobre unutarporodične odnose i vaspitnu fukncionalnost porodice koju čine zamjena za majku, braća sestre ili druga djeca sa kojom žive u ustanovama koje smo obuhvatili ovim istraživanjem. Na osnovu dobijenih nalaza istraživanja u odnosu na prvu postavljenu hipotezu istraživanja „*Postoji statistički značajna razlika u nivou interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja*“ može se zaključiti da se prihvati dio hipoteze koji se odnosi na razlike u nivou interpersonalnog povjerenja, dok se drugi dio hipoteze, koji se odnosi na razlike grupne pripadnosti odbacuje.

Djevojčice su više orijentisane grupi u školi u odnosu na dječake, te one ujedno postižu i bolje rezultate u školi. U odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi i pol ispitanika ne postoji statistički značajna razlika. Djevojčice se za rješavanje problema i sreću više obraćaju vaspitačima i nastavnicima, za rješavanje konflikata, izazov i maštu više se obraćaju vaspitačima, bratu, sestri i ukućanima u odnosu na dječake. Dječaci se za izazov i maštu više obraćaju pedagogu u odnosu na djevojčice. Na osnovu dobijenih nalaza možemo prihvatiti drugu radnu hipotezu istraživanja koja glasi: „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni*

interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na pol“.

Djeca koja se nalaze u školskom stadiju socijalnog razvoja (ispitanici uzrasta od 9-11 godina), više su orijentisana vanškolskoj grupi u odnosu na adolescente (ispitanici uzrasta od 15 godina i više). Djeca u pubertetu (ispitanici uzrasta od 12-14 godina) i školskom stadiju su više orijentisana grupi u školi u odnosu na ispitanike koji imaju 15 i više godina. Kada govorimo o interpersonalnom povjerenju, statistički značajna razlika evidentirana je na subtestu izazov, mašta. Naime, ispitanici uzrasta od 9-11 godina za izazov i maštu više se obraćaju vaspitačima, pedagogu, bratu, sestri i ukućanima u odnosu na ispitanike koji imaju 15 i više godina. Na osnovu dobijenih nalaza prihvata se treća radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na dob*“.

Djeca čiji su roditelji umrli, napustili ih ili zanemarili roditeljske dužnosti više su orijentisana vanškolskoj grupi u odnosu na ispitanike čiji su roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti. U odnosu na pripadnost grupi u školi i uzroke odustva roditelja nije evidentirana statistički značajna razlika. Djeca čiji su roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti za rješavanje problema više se obraćaju pedagogu u odnosu na djecu čiji su roditelji umrli, napustili ih ili zanemarili roditeljske dužnosti. Djeca čijim je roditeljima oduzeto roditeljsko pravo više se obraćaju sestri, bratu i ukućanima za izazov i maštu u odnosu na djecu čiji su roditelji umrli, napustili ih ili zanemarili. Na osnovu dobijenih nalaza opravdano je prihvatići četvrtu radnu hipotezu istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na uzroke odsustva roditelja*“.

Djeca iz Dječijeg SOS sela više su orijentisana vanškolskoj grupi i grupi u školi, u odnosu na djecu koja su smještена u Dom za nezbrinutu djecu i Selo Mira. Razlog tome može izvirati iz same organizacije ovih ustanova. Djeca iz Dječijeg SOS češće se obraćaju vaspitaču i pedagogu ne samo za rješavanje problema, nego i za sreću, izazov i maštu. Djeca iz Sela Mira i Doma za nezbrinutu djecu imaju više povjerenja u brata, sestru i ukućane sa kojima žive čak i kada je u pitanju rješavanje konflikata, a ne samo za sreću, izazov i maštu. Povjerenje koje se uspostavlja među braćom, sestrama i ukućanima veoma je značajno, ali djeci je potrebna i podrška odraslih. Ukoliko djeca imaju više povjerenja u brata, sestru i ukućane, nego u vaspitače sa kojima borave u ustanovama, to bi trebalo biti upozorenje da se

više radi na izdradnji povjerenja između djeteta i vaspitača. Na osnovu dobijenih nalaza istraživanja prihvata se peta radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na oblike zaštite djece*“.

Djeca bez roditeljskog staranja u ustanove dolaze sa različitim iskustvima i životnim pričama. Većina naših ispitanika i to 75,4% ostvaruje kontakte sa rodbinom i bližim srodnicima, nekada i sa jednim ili oba roditelja. Međutim, dobijeni nalazi pokazuju da u odnosu na pripadnost vanškolskoj grupi, grupi u školi i ostvarivanju kontakta ne postoji statistički značajna razlika. Nalazi *t-testa* u odnosu na interpersonalno povjerenje i ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima su pokazali da ni na jednom subtestu interpersonalnog povjerenja nije utvrđena statistički značajna razlika. Bitno je naglasiti da dobijeni rezultati svakako ne umanjuju značaj ostvarivanja kontakta djece sa rodbinom i bližim srodnicima. Ostvarivanje kontakta je veoma važno i predstavlja jedan od kriterija za procjenu uspješne zaštite djece bez roditeljskog staranja. Na osnovu dobijenih nalaza odbacuje se šesta radna hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoji statistički značajna razlika u procjeni interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti između djece bez roditeljskog staranja u odnosu na ostvarivanje kontakta sa rodbinom i bližim srodnicima*“.

Ispitanici koji ostvaruju bolji školski uspjeh više su orijentisani pripadnosti vanškolskoj grupi i pripadnosti grupi u školi, te se za rješavanje problema, konflikata, sreću, izazov i maštu obraćaju vaspitačima (*Faktor grupne pripadnosti i povjerenja u vaspitača*). Djeca koja se obraćaju bratu, sestri i ukućanima za rješavanje problema, takođe se obraćaju njima i za rješavanje konflikata, sreću, izazov i maštu (*Faktor povjerenja u sestru/brata/ukućane*). Djeca bez roditeljskog staranja puno povjerenja imaju u brata, sestru i ukućane, jer skupa sa vaspitačem čine porodicu. Djeca koja se obraćaju pedagogu za rješavanje konflikata, takođe se obraćaju i za rješavanje problema, sreću, izazov i maštu (*Faktor povjerenja u pedagoga*). Pedagozi su stalni zaposlenici u ustanovama za zaštitu djece bez roditeljskog staranja, te djeca imaju mogućnost da im se uvijek obrate za pomoć ili savjet. Iako znamo da su učitelji/nastavnici značajne ličnosti u životu svakog djeteta, ovo istraživanje pokazalo je da djeca bez roditeljskog staranja imaju najmanje povjerenja u nastavnike (*Faktor (NE)povjerenja u nastavnika*). Na osnovu dobijenih nalaza prihvata se sedma hipoteza istraživanja koja glasi „*Postoje faktori koji determinišu uzročno-posljedične veze interpersonalnog povjerenja i grupne pripadnosti djece bez roditeljskog staranja*“.

ZAKLJUČAK

Za svako dijete porodica treba da bude izvor podrške za cijeli život. Ukoliko dođe do prekida roditeljske ljubavi, bez obzira na razloge, potrebno je voditi računa o najboljem interesu djeteta i pronaći adekvatnu zamjenu za roditelje. U ustanovama u kojima sam radila ovo istraživanje zastupljen je porodični oblik brige o djeci. Povezanost koja se razvija između djece i adekvatne zamjene za roditelje veoma je velika. Ako pitamo vaspitače, koji žive sa djecom bez roditeljskog staranja, odakle dolaze reći će nam da su iz Dječijeg SOS sela ili Sela Mira. Ako pitamo djecu sa kim žive, reći će nam da žive sa mamom, bratom, sestrom i drugom djecom u selu. Djeca bez roditeljskog staranja ne stiču svoj osjećaj sigurnosti uz bioške roditelje, zato je potrebno konstantno raditi na stvaranju uslova u kojima će moći da traže savjete ili pomoći osoba koje predstavljaju zamjenu za roditelje. Izmjene uslova u različitim oblicima zaštite djece bez roditeljskog staranja ne zavise samo o finansijskoj podršći, nego i adekvatnom upravljanju ovim ustanovama.

Djeca bez roditeljskog staranja suočavaju se sa brojnim problemima, među kojima je i ograničen boravak u ustanovama, tačnije do završetka školovanja. Oni iskazuju veliku zabrinutost o tome šta će biti poslije njihovog izlaska iz ustanove. Osim toga njihova briga nije samo za sebe, nego i za mlađu braću i sestre koji ostaju u ustanovama nakon njihovog izlaska. Stvarna briga države o djeci bez roditeljskog staranja mogla bi se iskazati kroz uvođenje zakona koji bi regulisao brigu o djeci kada se njihov boravak u ustanovama okonča. Pružanjem pomoći pri pronalaženju posla i smještaja, došlo bi do znatnog napretka u oblasti zaštite djece bez roditeljskog staranja.

Važno je ispitati procjene djece i sve probleme sa kojima se susreću sagledati iz njihovog ugla, jer tek tada možemo govoriti o tome kakvi su uslovi neophodni da bi potreba za ljubavlju i pripadanjem ove djece bila adekvatno zadovoljena, tako da se djeca mogu osjećati sigurno, zaštićeno i prihvaćeno od strane društva.

Ovo istraživanje predstavlja skromni doprinos rasvjetljavanju ovog problema, te se nadam se da će inicirati slična naredna istraživanja. Naše društvo treba pokazati veću osjetljivost spram problema djece i mladih uopšte, a pogotovo djece bez roditeljskog staranja.

Pedagoške implikacije i prijedlozi za dalja istraživanja

Socijalna podrška i prihvaćenost djece bez roditeljskog staranja neki su od preduslova za poboljšanje kvalitete njihovog života i stvaranja optimalnih uslova za njihov razvoj i napredak. Pored gubitka roditelja, postoji niz problema sa kojim se djeca suočavaju. Zato ćemo na temelju saznanja do kojih smo došli tokom teorijskog razmatranja problema i dobijenih nalaza istraživanja izvesti nekoliko pedagoških implikacija koje mogu pomoći u radu sa djecom bez roditeljskog staranja:

1. Osnivanje fondova za pružanje pomoći porodicama u stanju socijalne potrebe, kako bi djeca živjela skupa sa svojim roditeljima, ukoliko se radi o funkcionalnim porodicama.
2. Ukoliko dođe do izdvajanja djeteta iz porodice, neophodno je obezbijediti mu alternativu u skladu sa njegovim najboljim interesima.
3. Biološka braća i sestre ili polubraća i polusestre treba da žive zajedno u istim ustanovama, jer predstavljaju dio porodice iz koje djeca potiču.
4. Raditi na promociji hraniteljstva, po uzoru na razvijene zemlje evrope gdje se za hranitelje opredjeljuju ljudi koji su vrlo stabilni, kompetentni, samopouzdani, koji žele učiniti neko dobro u društvu te tako ispuniti i svoju potrebu da nekome pomognu.
5. Raditi na motivisanju djece za postizanje boljih rezultata u školi, jer će time jačati njihove socijalne vještine, što bi doprinijelo i boljoj prihvaćenosti djece u vanškolskoj i školskoj grupi.
6. Djeca čiji su roditelji umrli, napustili ih ili zanemarili imaju manje povjerenja u vaspitača, brata, sestru i druge ukućane sa kojima žive, a više su orijentisani vanškolskoj grupi, pa je potrebno voditi računa da se ne pridruže delinkventnim skupinama u kojima mogu zadovoljiti svoju potrebu za pripadanjem, ukoliko to nisu uspjela u ustanovama u koje su smješteni ili u školi koju pohađaju.

7. Utvrditi zbog čega djeca bez roditeljskog staranja najmanje povjerenja imaju u nastavnike i raditi na otklanjanju prepreka koje su dovele do slabe komunikacije među njima.
8. Raditi na jačanju povjerenja između dječaka i vaspitača, braće, sestara, ukućana i nastavnika, kao i na jačanju povjerenja između djevojčica i pedagoga.
9. Raditi na izgradnji povjerenja između vaspitača i adolescenata kako bi se djeca bolje pripremila za samostalan život i kako bi naučila postavljati ispravne ciljeve.
10. Ukoliko je moguće, raditi na ostvarivanju kontakta između djeteta i bližih srodnika, sa ciljem poštovanja kriterija bliskosti i kontinuiteta.
11. Obzirom da se djeci bez roditeljskog staranja nakon 18 godina izdaje rješenje o prekidu smještaja u ustanovi, neophodno je raditi na izmjeni takve prakse i pomoći djeci u pronalaženju posla i smještaja, kako bi mogla imati osnovne uslove za samostalan život.
12. Djeca bez roditeljskog staranja provode značajan dio života u različitim ustanova, te je zadatak pedagoga i drugih stručnjaka koji rade sa djecom konstatno raditi na poboljšanju uslova i stvaranju okruženja koje je najsličnije porodičnom.

LITERATURA

- Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Arslanagić, R. (1999). Škola – bitan agens socijalizacije djece. U zborniku *Socijalizacija djece bez roditeljskog staranja* (str. 25–37). Sarajevo: Save the Children UK.
- Arijes, F. (1989). *Vekovi detinjstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Arula, B. (2006). Djeca bez roditeljskog staranja. U zborniku *Problemi djece i omladine* (str. 199–224). Sarajevo: RABIC/IBHI.
- Bachay, J. B. i Buzzi, B. M. (2012). Kada bake i djedovi postanu roditelji: Uključivanje baka i djedova u kliničku praksu. *Kriminologija i socijalna integracija, časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* vol. 20 (1), 63–70.
- Bezinović, P. i Ristić-Dedić, Z. (2004). Škola iz perspektive učenika: Smijernice za promjene. Preuzeto 18. oktobra 2016. sa https://www.idi.hr/drzavnamatura/dokumenti/skola_iz_perspektive_ucenika.pdf
- Byng-Hall, J. (1995). *Rewriting Family Scripts: improvisation and systems change*. New York: The Guilford Press.
- Bowlby, J. (1953). *Materinska briga za dijete i duševno zdravlje*. Zagreb: Zaštita zdravlja.
- Buler, S., Smicer, F., Ričardson, S. i Bradšoa, F. (1962). *Problemi djetinjstva i učitelj*. Titograd: Grafički zavod.
- Buljubašić, S. (2004). *Socijalna integracija djece bez roditeljskog staranja*. Sarajevo: DES.
- Buljubašić-Kuzmanović, V. i Botić, T. (2012). Odnos školskog uspjeha i socijalnih vještina kod učenika osnovne škole. *Život i škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* vol. LVIII (27), 38–53.
- DelCampo, R. L. & DelCampo, D. S. (1999). *Notable Selection in Marriage and the Family*. US: Dushkin McGraw-Hill.

Dizdarević, I. (1999). Psihosocijalni preduvjeti razvoja djece bez roditeljskog staranja. U zborniku *Socijalizacija djece bez roditeljskog staranja* (str. 17–23). Sarajevo: Save the Children UK.

Đuranović, M. i Opić, S. (2016). Aktivnosti učenika u slobodnom vremenu u Sisačko-moslovačkoj županiji (Republika Hrvatska). *Život i škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja vol. LXII (1)*, 13–23.

Efendić-Spahić, T. (2014). *Psihologija roditeljstva*. Sarajevo: Društvo psihologa u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Ekerman, N. V. (1966). *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd: Grafički zavod.

Franković, D., Pregrad, Z. i Šimleša, P. (1963). *Enciklopedijski rječnik pedagogije*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Glasser, W. (1994). *Kvalitetna škola: Škola bez prisile*. Zagreb: Educa.

Grujić, D. (2005). *Porodični smještaj djece*. Beograd: JP „Službeni glasnik“.

Gudjons, H. (1994). *Pedagogija: temeljna znanja*. Zagreb: Educa.

Hadžić-Suljkić, M. (2014). Kompetencije i osobine ličnosti školskog pedagoga-psihologa.

Preuzeto 18. oktobra 2016. sa

http://cms1.dpptk.net/userfiles/dpptk/files/Mirzeta_Hadzic_Suljkic_Kompetencije%0pedagoga-psihologa.pdf

Hanak, N. (2012). Razvoj afektivne vezanosti u prvoj godini života. U zborniku *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj* (str. 7–30). Beograd: Centar za primjenjenu psihologiju.

Karačić, S. (2012). Socijalna podrška kod adolescenata s tjelesnim oštećenjem. *JAHR, europski časopis za bioetiku vol. 3 (5)*, 219–243.

Kregar-Orešković, K. i Rajhvajn, L. (2005). *Obilježja života i psihosocijalne potrebe mladića i djevojaka koji odrastaju u udoviteljskim obiteljima* [Naučno-istraživački projekt]. Zagreb: Pravni fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.

Laklja, M. (2009). Izazovi udomiteljstva djece s emocionalnim poteškoćama i poremećajima u ponašanju u Republici Hrvatskoj. *Kriminologija i socijalna integracija, časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* vol.17 (2), 71–86.

League of Nations (1924). *Geneva Declaration of the Rights of the Child*. Preuzeto 17. novembra 2015. sa <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>

Marković, T. (2013). Uticaj društvenog, kulturnog i obrazovnog konteksta na shvatanje djeteta i odnos prema djetetu. *Krugovi detinjstva, časopis za multidisciplinarna istraživanja detinjstva* vol. 2, 89–112.

Mavrak, M. (1999). Socijalizacija odgajatelja u dječijim domovima. U zborniku *Socijalizacija djece bez roditeljskog staranja* (str. 39–44). Sarajevo: Save the Children UK.

Merkaš, M. (2012). *Uloga obitelji u razvoju socijalne kompetencije adolescenata*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.

Mihić, I. (2012). Porodica kao baza sigurnosti u razvoju afektivne vezanosti. U zborniku *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj* (str. 119–146). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Mitić, M. (2002). *Bukvar hraniteljštva*. Beograd: Jugoslovenska asocijacija za alternativnu porodicno stanje o djeci – FAMILIA.

Mužić, V. (1979). *Metodologija pedagoških istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.

Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Educa.

Pašalić-Kreso, A. (2000b). *Rano učenje ili učenje u funkciji uvećavanja kapaciteta mozga*. Sarajevo: Step by Step.

Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja*. Sarajevo: Jež.

Pašalić-Kreso, A. (2012). *Koordinate obiteljskog odgoja. Drugo dopunjeno izdanje*. Sarajevo: Dobra Knjiga.

Pećnik, N. i Starc, B. (2010). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

- Petrović, J. i Zotović, P. (2007). Prihvaćenost u grupi vršnjaka i emocionalna kompetencija djece predadolescentskog uzrasta [Elektronska verzija]. *Psihologija* vol. 40 (3), 431–446.
- Polster, R. A. & Dangel, R. F. (1984). *Parental Training: Foundations for Research and Practice*. New York: The Guilford Press.
- Potkonjak, N. i Šimleša, P. (1989). *Pedagoška enciklopedija* 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Reber, S. A. (1985). *Dictionary of Psychology*. New York: City University of New York.
- Rot, N. (1972). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za učenike i nastavna sredstva.
- Salihović, R. (2012). *Pedagoški problemi maloljetničkog prestupništva djece bez roditeljskog staranja*. Magistarska teza, Univerzitet u Tuzli, Filozofski fakultet.
- Savet Evrope. (1996). *Evropska konvencija o vršenju dečijih prava*. Preuzeto 4. novembra 2015. sa <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/02/Evropska-konvencija-o-vr%C5%A1enu-de%C4%8Dijih-prava.pdf>
- Selimović, J. i Sofović, J. (2010). *Položaj djece u Bosni i Hercegovini. Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece*. Sarajevo: SOS Dječija sela.
- Senković, Z. (2007). Antropoloski temelji odgoja. *Život i škola, časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, vol. LIII (17), 62–69.
- Slatina, M. (1998). *Nastavni metod – Prilog pedagoškoj moći suđenja*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Slatina, M. (1999). Majka je svojevrstan odgojni sistem. *Porodica i dijete, časopis* vol. 4, 2–3.
- Slatina, M. (2000). Odgoj – najkraći put čovjekovog uzdizanja do humaniteta. U zborniku *Radovi knjiga XII* (str. 365–384). Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti. Uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.

Službeni glasnik RS. (1991). *Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbjeđivanju socijalne sigurnosti građana*. Beograd: Službeni glasnik RS.

Službeni glasnik RS. (2005). *Porodični zakon*. Beograd: Službeni glasnik RS.

Službene novine Federacije BiH. (2014). *Zakon o izmjenama i dopunama Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Službene novine Federacije BiH.

SOS children's villages international (2009). *Smjernice za alternativno zbrinjavanje djece*. Innsbruck: SOS Children's Villages International.

Stefanović-Stanojević, T. (2012). Afektivno vezivanje i partnersko funkcionisanje. U zborniku *Afektivna vezanost i porodični odnosi: razvoj i značaj* (str. 81–106). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.

Sting, S. (2013). Odnosi braće i sestara u alternativnim oblicima dječije skrbi – Rezultati studije o odnosima braće i sestara u SOS Dječijim selima u austriji. *Kriminologija i socijalna integracija, časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* vol. 2 (1), 129–138.

Stojaković, P. (2002). *Pedagoška psihologija I*. Banja Luka: Comesgrafika.

Stojaković, P. (2002). *Pedagoška psihologija II*. Banja Luka: Comesgrafika.

Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-Centar.

Suzić, N. (2006). *Uvod u predškolsku pedagogiju i metodiku*. Banja Luka: XBS.

Suzić, N. (2007). *Primijenjena pedagoška metodologija*. Banja Luka: XBS.

Šehović, M. (2005). *Osnovi opće, razvojne i pedagoške psihologije*. Mostar: Univerzitet „Džemal Bijedić“.

Šnidarić, N. (2009). Školski pedagog i funkcija pedagoškog vođenja škole. *Napredak, časopis za pedagošku teoriju i praksu* vol. 150 (2), 190–208.

Tomić, R., Osmić, I. i Karić, E. (2006). *Pedagogija*. Tuzla: Danfas.

United Nations Children's Fund. (2010). *Situaciona analiza zaštite djece bez roditeljskog staranja u FBiH i implementacije dokumenata Politike zaštite djece bez roditeljskog*

staranja i porodica pod rizikom od razdvajanja u FBiH 2006 – 2016. Sarajevo:
Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH.

United Nations. (1948). *Opća deklaracija o pravima čovjeka*. Preuzeto 4. novembra 2015. sa
<http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf>

United Nations. (1959). *Declaration of the rights of the child*. Preuzeto 4. novembra 2015. sa
<http://www.unicef.org/malaysia/1959-Declaration-of-the-rights-of-the-child.pdf>

United Nations. (1989). *Konvencija o pravima djeteta*. Preuzeto 4. novembra 2015. sa
http://www.unicef.org/bih/ba/Konvencija_o_pravima_djeteta.pdf

Vukasović, A. (1994). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski kataločki zbor „MI“.

POPIS TABELA

Tabela 1 <i>Psihosocijalni razvoj čovjeka prema Eriksonu (Alić, 2012)</i>	55
Tabela 2 <i>Socijalizacija štićenika i odgajatelja (Mavrak, 1999)</i>	56
Tabela 3 <i>Pregled oblika zbrinjavanja i broja djece bez roditeljskog staranja u BiH (Selimović i Sofović, 2010)</i>	62
Tabela 4 <i>Frekvencija najčešćih faktora koji dovode do razdvajanja djece od biloških porodica</i>	62
Tabela 5 <i>Djeca kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja u BiH (Selimović i Sofović, 2010)</i>	63
Tabela 6 <i>Distribucija ispitanika u odnosu na pol i dob djece bez roditeljskog staranja</i>	88
Tabela 7 <i>Distribucija ispitanika u odnosu na oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja</i>	89
Tabela 8 <i>Distribucija ispitanika u odnosu na uzroke odsustva roditelja</i>	89
Tabela 9 <i>Distribucija ispitanika u odnosu na pol i školski uspjeh učenika</i>	90
Tabela 10 <i>Distribucija ispitanika u odnosu na kontakte sa rođinom i bližim srodnicima</i>	90
Tabela 11 <i>Mjere centralne tendencije, mjere disperzije u odnosu na skaler grupne pripadnosti</i>	91
Tabela 12 <i>Mjere centralne tendencije, mjere disperzije u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja</i>	92
Tabela 13 <i>Pokazatelji t-testa u odnosu na grupnu pripadnost</i>	92
Tabela 14 <i>Pokazatelji Fišer testa u donosu na subtestove interpesonalnog povjerenja</i>	93

Tabela 15 <i>Pokazatelji Sheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja</i>	94
Tabela 16 <i>Pokazatelji t-testa u odnosu na pol i grupnu pripadnost</i>	97
Tabela 17 <i>Pokazatelji t-testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i pol djece</i>	98
Tabela 18 <i>Pokazatelji Fišer testa u odnosu na grupnu pripadnost i dob djece</i>	100
Tabela 19 <i>Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i dob djece</i>	101
Tabela 20 <i>Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i dob djece</i>	102
Tabela 21 <i>Pokazatelji Fišer testa u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja</i>	105
Tabela 22 <i>Pokazatelji Fišer testa u odnosu na grupnu pripadnost i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja</i>	108
Tabela 23 <i>Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja</i>	109
Tabela 24 <i>Pokazatelji t-testa u odnosu na ostvarivanje kontakta i grupnu pripadnost</i>	112
Tabela 25 <i>Pokazatelji t-testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i ostvarivanje kontakta sa rođinom i bližim srodnicima</i>	113
Tabela 26 <i>Pokazatelji KMO testa</i>	115
Tabela 27 <i>Izolovane glavne komponente</i>	116
Tabela 28 <i>Komunaliteti varijabli</i>	116
Tabela 29 <i>Paralelne i ortogonalne projekcije na izolovani faktor</i>	117
Tabela 30 <i>Korelacija faktora</i>	118
Tabela 31 <i>Uticaj kriterija (pripadnost vanškolskoj grupi) na sistem prediktorskih varijabli</i>	120
Tabela 32 <i>Uticaj kriterija (pripadnost grupi u školi) na sistem prediktorskih varijabli</i>	120
Tabela 33 <i>Pokazatelji beta koeficijenta</i>	121

PRILOZI

- PRILOG 1
Skaler grupne pripadnosti (SGP)
- PRILOG 2
Test interpersonalnog povjerenja (TIPP)
- PRILOG 3
List za odgovore (TIPP, SGP i sociodemografski podaci)
- PRILOG 4
Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i dob djece
- PRILOG 5
Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja
- PRILOG 6
Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i uzroke odsustva roditelja
- PRILOG 7
Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i uzroke odsustva roditelja
- PRILOG 8
Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja
- PRILOG 9
Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

PRILOG 1

	SGP
	Skaler grupne pripadnosti

Ime i prezime:	Datum:
Škola:	Uspjeh:

Na sva pitanja odgovara se skalom 1 = *potpuno se ne slažem* do 5 = *potpuno se slažem*.

1) Drugari iz male grupe sa kojom se družim izvan škole pomažu mi da mijenjam svoj život na bolje.	1	2	3	4	5
2) Svoja osjećanja najbolje mogu pokazati u grupi vršnjaka van škole.	1	2	3	4	5
3) Mom osjećaju sigurnosti najviše doprinosi mala grupa sa kojom se družim van škole.	1	2	3	4	5
4) Mom optimizmu u vezi sa budućnošću više doprinose vršnjaci u grupi sa kojom se družim van škole nego učenici iz škole.	1	2	3	4	5
5) O tome kako mogu uticati na druge ljude, najviše učim od vršnjaka iz male grupe sa kojom se družim izvan škole.	1	2	3	4	5
6) Koliko su mi važni drugi ljudi, vidm tek kada se nađem sa drugovima sa kojima sedružim van škole.	1	2	3	4	5
7) Svoju samostalnost ne stičem od đaka u odjeljenju u školi, nego u grupi drugara van škole.	1	2	3	4	5
8) Osjećam optimizam u pogledu budućnosti zahvaljujući tome što pripadam grupi drugara van škole.	1	2	3	4	5
9) O tome po čemu sam sličan ili različit sa drugim ljudima najviše mogu saznati od društva sa kojim se družim van škole.	1	2	3	4	5
10) Kako da riješim svoje probleme više ću naučiti od drugova iz male grupe izvan škole, nego od đaka u mom razredu.	1	2	3	4	5
11) Za moj budući život korisnije je da se družim sa vršnjacima van škole, to mi je korisnije.	1	2	3	4	5
12) Ne mogu nešto vrijedno da naučim ako gledam vršnjake u mom razredu, ali zato mogu da naučim od drugara van škole.	1	2	3	4	5
13) Osjećao bih se loše da nemam drugare sa kojima se družim van škole.	1	2	3	4	5
14) Učenici iz odjeljenja u školi pomažu mi da mijenjam svoj život nabolje.	1	2	3	4	5
15) Učenici u odjeljenju u koje idem u školi doprinose tome da optimistički gledam na budućnost.	1	2	3	4	5
16) Zahvaljujući podršci učenika iz mog odjeljenja, ja postajem sve samostalniji.	1	2	3	4	5
17) Od učenika u odjeljenju koje pohađam u školi učim mnogo o tome kako da utičem na druge ljude.	1	2	3	4	5

18) Drugovi iz mog odjeljenja mi pomažu da uočim u čemu sam sličan ili različit u odnosu na ostale ljude.	1	2	3	4	5
19) Kad imam problema učenici iz razreda saosjećaju sa mnom i pomažu mi kao da su mi braća ili sestre.	1	2	3	4	5
20) Učenici u mom odjeljenju brinu jedni o drugima.	1	2	3	4	5
21) Kada sam u društvu učenika iz odjeljenja u školi, vidim koliko su mi u životu važni drugi ljudi.	1	2	3	4	5
22) Osjećam optimizam u pogledu budućnosti zahvaljujući tome što pripadam odjeljenju učenika škole koju pohađam.	1	2	3	4	5
23) Iako postoje razlike među učenicima u odjeljenju koje pohađam u školi, osjećam se sigurno.	1	2	3	4	5
24) Među učenicima u svom odjeljenju mogu pokazati osjećanja: biti ljut, radovati se ili biti tužan.	1	2	3	4	5
25) Iz toga kako učenici u mom odjeljenju rješavaju probleme ja učim, a zatim tako rješavam svoje probleme.	1	2	3	4	5
26) Gledam kako se ponašaju drugovi u mom razredu i iz toga učim.	1	2	3	4	5
27) Odjeljenje đaka sa kojima idem u školu izgleda mi kao mali dio velikog svijeta u kome živim. To što sam dio te grupe pomaže mi da se pripremim za život.	1	2	3	4	5
28) Volim da učenici iz odjeljenja koje pohađam u školi saznaju što više o mojoj porodici.	1	2	3	4	5

Ključ: Prvih 13 ajtema daju skor grupne pripadnosti vanškolskoj grupi, a preostalih 15 ajtema daju skor pripadnosti grupi u školi.

PRILOG 2

TIPP-TEST

Test interpersonalnog povjerenja u porodici

Ime i prezime:	Godina rođenja:
Broj članova porodice:	Školski uspjeh djeteta:

Djetetu se pročita svaki ajtem a zatim se na desnoj strani upiše jedna od sljedećih skalnih vrijednosti:

0 = Ništa ne govori o tome sa ...

1 = Malo i rijetko razgovara o tome, samo izuzetno razgovara o tome sa ...

2 = Povremeno razgovara o tome sa ...

3 = Redovno, kad god zatreba razgovara o tome sa ...

4 = Zatražim pomoć i savjet o tome pitanju od ...

Rješavanje problema	Vaspitač	Pedagog	Sestra, brat, ukućani	Nastavnici, nastavnice
1. O svojim problemima razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2. Kada dobijem jedinicu, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3. Kada se potučem sa nekim djetetom, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4. Kada me neko od mojih vršnjaka uvrijedi, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5. Kada me nešto muči, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6. Kada me nešto bolji, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
Sreća				
7. Kad me nešto obraduje, to saopštим ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8. O tome koju muziku volim, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9. Kada se zaljubim, o tome razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

10. O tome u čemu najviše uživam, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11. O tome šta bih najviše želio, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
Rješavanje konflikata				
12. Kada se dvoje u mojoj porodici posvadaju, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13. Kada ne mogu da se oko nečega odlučim, tražim pomoć od ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14. Kada se posvadам sa drugom ili drugaricom, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15. Jedan vršnjak ti se stalno rauga, o tome ćeš razgovarati sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16. Kada te neko povrijedi, o tome razgovaraš sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
Izazov, mašta				
17. Kada čitam fantastičnu i zanimljivu knjigu, o tome razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18. Kada mi na pamet padne nešto interesantno, o tome razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19. Zanimljiv film na TV volim da gledam sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20. Kada poželim da pobjegnem od ove stvarnosti i nađem se u svijetu bajki, o tome razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21. Kada maštam o budućnosti, razgovaram sa ...	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

Skor testa se dobije zbrajanjem svih stavki. Svaki subtest ima zaseban skor, a kompozitno čine skor cijelog TIPP-testa.

PRILOG 3

Dragi učenici,

pred vama se nalaze instrumenti kojima mjerimo grupnu pripadnost i interpersonalno povjerenje, odnosno list za odgovore. Molim vas da iskreno odgovorite na sve tvrdnje date u ovim instrumentima. Unaprijed hvala!

Ime i prezime _____ godina rođenja _____

škola _____ razred _____

školski uspjeh _____ broj ukućana sa kojima živim _____

1)	1	2	3	4	5
2)	1	2	3	4	5
3)	1	2	3	4	5
4)	1	2	3	4	5
5)	1	2	3	4	5
6)	1	2	3	4	5
7)	1	2	3	4	5
8)	1	2	3	4	5
9)	1	2	3	4	5
10)	1	2	3	4	5
11)	1	2	3	4	5
12)	1	2	3	4	5
13)	1	2	3	4	5
14)	1	2	3	4	5
15)	1	2	3	4	5
16)	1	2	3	4	5
17)	1	2	3	4	5
18)	1	2	3	4	5
19)	1	2	3	4	5
20)	1	2	3	4	5
21)	1	2	3	4	5
22)	1	2	3	4	5
23)	1	2	3	4	5
24)	1	2	3	4	5
25)	1	2	3	4	5
26)	1	2	3	4	5
27)	1	2	3	4	5
28)	1	2	3	4	5

	Vaspitač	Pedagog	Sestra, brat, ukućani	Nastavnici, nastavnice
1)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
7)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
10)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
12)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
17)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

Dragi učenici,

pred vama se nalaze instrumenti kojima mjerimo grupnu pripadnost i interpersonalno povjerenje, odnosno list za odgovore. Molim vas da iskreno odgovorite na sve tvrdnje date u ovim instrumentima. Unaprijed hvala!

Ime i prezime [REDACTED] godina rođenja 1999
škola ~~JUZS~~ JUZS GRAĐEVINSKO - GEODETSKA razred 2
školski uspjeh odličan broj ukućana sa kojima živim 13

1)	1	2	3	4	5
2)	1	2	3	4	5
3)	1	2	3	4	5
4)	1	2	3	4	5
5)	1	2	3	4	5
6)	1	2	3	4	5
7)	1	2	3	4	5
8)	1	2	3	4	5
9)	1	2	3	4	5
10)	1	2	3	4	5
11)	1	2	3	4	5
12)	1	2	3	4	5
13)	1	2	3	4	5
14)	1	2	3	4	5
15)	1	2	3	4	5
16)	1	2	3	4	5
17)	1	2	3	4	5
18)	1	2	3	4	5
19)	1	2	3	4	5
20)	1	2	3	4	5
21)	1	2	3	4	5
22)	1	2	3	4	5
23)	1	2	3	4	5
24)	1	2	3	4	5
25)	1	2	3	4	5
26)	1	2	3	4	5
27)	1	2	3	4	5
28)	1	2	3	4	5

	Odgajatelj, odgajateljica	Voditelj kuće za mlade	Sestra, brat, ukućani	Profesori, profesorice
1)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
7)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
10)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
12)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
17)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

Dragi učenici,

pred vama se nalaze instrumenti kojima mjerimo grupnu pripadnost i interpersonalno povjerenje, odnosno list za odgovore. Molim vas da iskreno odgovorite na sve tvrdnje date u ovim instrumentima. Unaprijed hvala!

Ime i prezime [REDACTED] godina rođenja 27.01.1998
škola Hrvatska škola razred 1Vb
školski uspjeh dobar broj ukućana sa kojima živim 13

1)	1	2	3	4	5
2)	1	2	3	4	5
3)	1	2	3	4	5
4)	1	2	3	4	5
5)	1	2	3	4	5
6)	1	2	3	4	5
7)	1	2	3	4	5
8)	1	2	3	4	5
9)	1	2	3	4	5
10)	1	2	3	4	5
11)	1	2	3	4	5
12)	1	2	3	4	5
13)	1	2	3	4	5
14)	1	2	3	4	5
15)	1	2	3	4	5
16)	1	2	3	4	5
17)	1	2	3	4	5
18)	1	2	3	4	5
19)	1	2	3	4	5
20)	1	2	3	4	5
21)	1	2	3	4	5
22)	1	2	3	4	5
23)	1	2	3	4	5
24)	1	2	3	4	5
25)	1	2	3	4	5
26)	1	2	3	4	5
27)	1	2	3	4	5
28)	1	2	3	4	5

	Odgajatelj, odgajateljica	Voditelj kuće za mlade	Sestra, brat, ukućani	Profesori, profesorice
1)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
7)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
10)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
12)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
17)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

Dragi učenici,

pred vama se nalaze instrumenti kojima mjerimo grupnu pripadnost i interpersonalno povjerenje, odnosno list za odgovore. Molim vas da iskreno odgovorite na sve tvrdnje date u ovim instrumentima. Unaprijed hvala!

Ime i prezime [REDACTED] godina rođenja 1998
škola JKMS Ekonomsko-teknička škola Lukavac - poslovno-pravne razred IV-4
školski uspjeh (4) vrlo dobar broj ukućana sa kojima živim 10

1)	1	2	3	4	5
2)	1	2	3	4	5
3)	1	2	3	4	5
4)	1	2	3	4	5
5)	1	2	3	4	5
6)	1	2	3	4	5
7)	1	2	3	4	5
8)	1	2	3	4	5
9)	1	2	3	4	5
10)	1	2	3	4	5
11)	1	2	3	4	5
12)	1	2	3	4	5
13)	1	2	3	4	5
14)	1	2	3	4	5
15)	1	2	3	4	5
16)	1	2	3	4	5
17)	1	2	3	4	5
18)	1	2	3	4	5
19)	1	2	3	4	5
20)	1	2	3	4	5
21)	1	2	3	4	5
22)	1	2	3	4	5
23)	1	2	3	4	5
24)	1	2	3	4	5
25)	1	2	3	4	5
26)	1	2	3	4	5
27)	1	2	3	4	5
28)	1	2	3	4	5

	Teta	Pedagog	Sestra, brat, ukućani	Nastavnici, nastavnice
1)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
7)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
10)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
12)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
17)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

Dragi učenici,

pred vama se nalaze instrumenti kojima mjerimo grupnu pripadnost i interpersonalno povjerenje, odnosno list za odgovore. Molim vas da iskreno odgovorite na sve tvrdnje date u ovim instrumentima. Unaprijed hvala!

Ime i prezime [REDACTED] godina rođenja 1999
škola Ekonomsko - hemijska - Fizika razred II
školski uspjeh vrlo dobar broj ukućana sa kojima živim 11

1)	1	2	3	4	5
2)	1	2	3	4	5
3)	1	2	3	4	5
4)	1	2	3	4	5
5)	1	2	3	4	5
6)	1	2	3	4	5
7)	1	2	3	4	5
8)	1	2	3	4	5
9)	1	2	3	4	5
10)	1	2	3	4	5
11)	1	2	3	4	5
12)	1	2	3	4	5
13)	1	2	3	4	5
14)	1	2	3	4	5
15)	1	2	3	4	5
16)	1	2	3	4	5
17)	1	2	3	4	5
18)	1	2	3	4	5
19)	1	2	3	4	5
20)	1	2	3	4	5
21)	1	2	3	4	5
22)	1	2	3	4	5
23)	1	2	3	4	5
24)	1	2	3	4	5
25)	1	2	3	4	5
26)	1	2	3	4	5
27)	1	2	3	4	5
28)	1	2	3	4	5

	Teta	Pedagog	Sestra, brat, ukućani	Nastavnici, nastavnice
1)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
7)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
10)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
12)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
17)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

Dragi učenici,

pred vama se nalaze instrumenti kojima mjerimo grupnu pripadnost i interpersonalno povjerenje, odnosno list za odgovore. Molim vas da iskreno odgovorite na sve tvrdnje date u ovim instrumentima. Unaprijed hvala!

Ime i prezime [REDACTED] godina rođenja 28.6.2000
škola Ekonomsko Hemijska (Ekonomski Tehnici) razred 1-1
školski uspjeh vrlo dobar broj ukućana sa kojima živim 11

1)	1	2	3	4	5
2)	1	2	3	4	5
3)	1	2	3	4	5
4)	1	2	3	4	5
5)	1	2	3	4	5
6)	1	2	3	4	5
7)	1	2	3	4	5
8)	1	2	3	4	5
9)	1	2	3	4	5
10)	1	2	3	4	5
11)	1	2	3	4	5
12)	1	2	3	4	5
13)	1	2	3	4	5
14)	1	2	3	4	5
15)	1	2	3	4	5
16)	1	2	3	4	5
17)	1	2	3	4	5
18)	1	2	3	4	5
19)	1	2	3	4	5
20)	1	2	3	4	5
21)	1	2	3	4	5
22)	1	2	3	4	5
23)	1	2	3	4	5
24)	1	2	3	4	5
25)	1	2	3	4	5
26)	1	2	3	4	5
27)	1	2	3	4	5
28)	1	2	3	4	5

	Teta	Pedagog	Sestra, brat, ukućani	Nastavnici, nastavnice
1)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
2)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
3)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
4)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
5)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
6)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
7)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
8)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
9)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
10)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
11)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
12)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
13)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
14)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
15)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
16)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
17)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
18)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
19)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
20)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4
21)	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4	0 1 2 3 4

PRILOG 4

Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i dob djece

Varijable	Dob djece	Dob djece	Razlika	SE	p
Rješavanje problema Vaspitač	9-11	12-14	0,20	0,30	0,798
		15 i više	0,55	0,27	0,119
	12-14	9-11	- 0,20	0,30	0,798
		15 i više	0,35	0,23	0,298
	15 i više	9-11	- 0,55	0,27	0,119
		12-14	- 0,35	0,23	0,298
	9-11	12-14	0,22	0,30	0,760
		15 i više	0,38	0,27	0,375
	12-14	9-11	- 0,22	0,30	0,760
		15 i više	0,16	0,23	0,795
Rješavanje problema Pedagog	15 i više	9-11	- 0,38	0,27	0,375
		12-14	- 0,16	0,23	0,795
	9-11	12-14	- 0,03	0,35	0,997
		15 i više	- 0,06	0,31	0,979
	12-14	9-11	0,03	0,35	0,997
		15 i više	- 0,04	0,26	0,990
	15 i više	9-11	0,06	0,31	0,979
		12-14	0,04	0,26	0,990
	9-11	12-14	0,37	0,33	0,536
		15 i više	0,69	0,29	0,070
Rješavanje problema Nastavnik	12-14	9-11	- 0,37	0,33	0,536
		15 i više	0,32	0,25	0,448
	15 i više	9-11	- 0,69	0,29	0,070
		12-14	- 0,32	0,25	0,448
	9-11	12-14	0,12	0,30	0,922
		15 i više	0,44	0,27	0,253
	12-14	9-11	- 0,12	0,30	0,922
		15 i više	0,32	0,23	0,362
	15 i više	9-11	- 0,44	0,27	0,253
		12-14	- 0,32	0,23	0,362
Sreća Vaspitač	9-11	12-14	0,41	0,32	0,455
		15 i više	0,40	0,29	0,391
	12-14	9-11	- 0,41	0,32	0,455
		15 i više	- 0,01	0,25	0,999
	15 i više	9-11	- 0,40	0,29	0,391
		12-14	0,01	0,25	0,999
	9-11	12-14	0,50	0,31	0,267
		15 i više	0,49	0,28	0,211
	12-14	9-11	- 0,50	0,31	0,267
Sreća Sestra, brat, ukućani					

		15 i više	– 0,01	0,23	0,998
	15 i više	9-11	– 0,49	0,28	0,211
		12-14	0,01	0,23	0,998
Sreća Nastavnik	9-11	12-14	0,42	0,29	0,341
		15 i više	0,62	0,26	0,054
	12-14	9-11	– 0,42	0,29	0,341
		15 i više	0,20	0,22	0,644
Rješavanje konflikata	15 i više	9-11	– 0,62	0,26	0,054
Vaspitač		12-14	– 0,20	0,22	0,644
Rješavanje konflikata	9-11	12-14	0,20	0,34	0,847
Pedagog		15 i više	0,52	0,31	0,235
	12-14	9-11	– 0,20	0,34	0,847
		15 i više	0,33	0,26	0,457
Rješavanje konflikata	15 i više	9-11	– 0,52	0,31	0,235
Sestra, brat, ukućani		12-14	– 0,33	0,26	0,457
Rješavanje konflikata	9-11	12-14	0,25	0,45	0,861
Nastavnik		15 i više	0,33	0,40	0,712
	12-14	9-11	– 0,25	0,45	0,861
		15 i više	0,09	0,34	0,969
Rješavanje konflikata	15 i više	9-11	– 0,33	0,40	0,712
Izazov, mašta Vaspitač		12-14	– 0,09	0,34	0,969
Rješavanje konflikata	9-11	12-14	– 0,12	0,36	0,943
Nastavnik		15 i više	0,03	0,32	0,996
	12-14	9-11	0,12	0,36	0,943
		15 i više	0,15	0,27	0,857
Rješavanje konflikata	15 i više	9-11	– 0,03	0,32	0,996
Izazov, mašta Pedagog		12-14	– 0,15	0,27	0,857
Rješavanje konflikata	9-11	12-14	– 0,06	0,30	0,984
Nastavnik		15 i više	0,49	0,27	0,201
	12-14	9-11	0,06	0,30	0,984
		15 i više	0,55	0,23	0,066
Rješavanje konflikata	15 i više	9-11	– 0,49	0,27	0,201
Izazov, mašta Pedagog		12-14	– 0,55	0,23	0,066
Rješavanje konflikata	9-11	12-14	0,63	0,33	0,176
Nastavnik		15 i više	1,08*	0,30	0,002
	12-14	9-11	– 0,63	0,33	0,176
		15 i više	0,45	0,25	0,214
Rješavanje konflikata	15 i više	9-11	– 1,08*	0,30	0,002
Izazov, mašta Pedagog		12-14	– 0,45	0,25	0,214
Rješavanje konflikata	9-11	12-14	0,65	0,31	0,119
Nastavnik		15 i više	0,73*	0,28	0,037
	12-14	9-11	– 0,65	0,31	0,119
		15 i više	0,08	0,24	0,951

	15 i više	9-11	– 0,73*	0,28	0,037
		12-14	– 0,08	0,24	0,951
Izazov, mašta Sestra, brat, ukućani	9-11	12-14	0,31	0,28	0,541
		15 i više	– 0,70*	0,25	0,024
	12-14	9-11	– 0,31	0,28	0,541
		15 i više	0,39	0,21	0,200
	15 i više	9-11	– 0,70*	0,25	0,024
		12-14	– 0,39	0,21	0,200
Izazov, masta Nastavnik	9-11	12-14	0,37	0,30	0,473
		15 i više	0,64	0,27	0,061
	12-14	9-11	– 0,37	0,30	0,473
		15 i više	0,27	0,23	0,487
	15 i više	9-11	– 0,64	0,27	0,061
		12-14	– 0,27	0,23	0,487

PRILOG 5

Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na grupnu pripadnost i uzroke odsustva roditelja

Varijable			Razlika	SE	p
Pripadnost vanškolskoj grupi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	– 0,42	0,19	0,188
		Ostali razlozi	– 0,58*	0,19	0,033
		Socio-ekonomска угроженост	– 0,21	0,15	0,594
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,42	0,19	0,188
		Ostali razlozi	– 0,15	0,21	0,906
		Socio-ekonomска угроженост	0,22	0,17	0,648
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	– 0,58*	0,19	0,033
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,15	0,21	0,906
		Socio-ekonomска угроженост	0,37	0,17	0,189
Pripadnost grupi u školi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	– 0,52	0,26	0,280
		Ostali razlozi	– 0,34	0,26	0,641
		Socio-ekonomска угроженост	– 0,27	0,21	0,644
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,52	0,26	0,280
		Ostali razlozi	0,18	0,28	0,942
		Socio-ekonomска угроженост	0,25	0,23	0,755
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,34	0,26	0,641
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	– 0,18	0,28	0,942
		Socio-ekonomска угроженост	0,08	0,23	0,991
Socio-ekonomска угроженост	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,27	0,21	0,644
		Bez roditelja	– 0,25	0,23	0,755
	Bez roditelja		– 0,08	0,23	0,991

PRILOG 6

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i uzroke odsustva roditelja

Varijable		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Rješavanje problema vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,87	1,05		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	3,07	1,12		
	Ostali razlozi	2,64	1,27		
	Socio-ekonomска ugroženost	3,08	1,00		
	Total	2,97	1,07	0,94	0,426
Rješavanje problema Sestra, brat, ukućani	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,03	1,12		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	2,60	0,82		
	Ostali razlozi	1,75	1,39		
	Socio-ekonomска ugroženost	2,25	1,31		
	Total	2,18	1,23	1,72	0,166
Rješavanje problema Pedagog	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,97	1,25		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	1,77	0,87		
	Ostali razlozi	0,94	0,84		
	Socio-ekonomска ugroženost	1,38	1,05		
	Total	1,50	1,08	4,34	0,006
Rješavanje problema Nastavnik	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,55	1,07		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	2,14	0,99		
	Ostali razlozi	1,45	1,39		
	Socio-ekonomска ugroženost	1,87	1,23		
	Total	1,78	1,20	1,52	0,214
Sreća Vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,41	1,06		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	2,87	1,05		
	Ostali razlozi	2,30	1,22		
	Socio-ekonomска ugroženost	2,73	1,02		
	Total	2,62	1,07	1,51	0,216
Sreća Pedagog	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,94	1,09		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	1,45	1,16		
	Ostali razlozi	1,03	1,03		
	Socio-ekonomска ugroženost	1,41	1,18		
	Total	1,47	1,16	2,48	0,065
Sreća Sestra, brat, ukućani	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	3,06	0,93		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	3,28	0,58		
	Ostali razlozi	2,51	1,38		
	Socio-ekonomска ugroženost	2,85	1,19		
	Total	2,91	1,11	1,83	0,145
Sreća Nastavnik	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,36	0,93		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	1,36	0,75		
	Ostali razlozi	1,07	1,14		
	Socio-ekonomска ugroženost	1,49	1,13		
	Total	1,38	1,04	0,77	0,514
Rješavanje konflikata Vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,79	1,33		
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	3,04	1,19		
	Ostali razlozi	2,79	1,38		

	Socio-ekonombska ugroženost	2,87	1,18		
	Total	2,86	1,24	0,19	0,905
Rješavanje konflikata	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,09	1,40		
Pedagog	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	2,15	1,01		
	Ostali razlozi	1,20	1,19		
	Socio-ekonombska ugroženost	1,85	1,92		
	Total	1,84	1,61	1,45	0,232
Rješavanje konflikata	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,50	1,11		
Sestra, brat, ukućani	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	2,65	1,00		
	Ostali razlozi	1,94	1,58		
	Socio-ekonombska ugroženost	2,42	1,29		
	Total	2,40	1,27	1,17	0,326
Rješavanje konflikata	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,27	1,17		
Nastavnik	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	1,52	0,84		
	Ostali razlozi	0,92	115		
	Socio-ekonombska ugroženost	1,60	1,12		
	Total	1,41	1,11	2,05	0,111
Izazov, mašta	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,02	1,31		
Vaspitač	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	2,96	1,31		
	Ostali razlozi	2,08	1,33		
	Socio-ekonombska ugroženost	2,58	1,12		
	Total	2,44	1,25	2,95	0,036
Izazov, mašta	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,50	1,23		
Pedagog	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	1,38	1,14		
	Ostali razlozi	0,80	1,14		
	Socio-ekonombska ugroženost	1,40	1,08		
	Total	1,33	1,14	1,67	0,177
Izazov, mašta	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	2,96	0,87		
Sestra, brat, ukućani	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	3,41	0,58		
	Ostali razlozi	2,41	1,38		
	Socio-ekonombska ugroženost	2,80	1,03		
	Total	2,87	1,04	3,30	0,023
Izazov, mašta	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	1,09	1,04		
Nastavnik	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	1,16	0,88		
	Ostali razlozi	0,84	1,17		
	Socio-ekonombska ugroženost	1,42	1,13		
	Total	1,22	1,09	1,62	0,189

PRILOG 7

Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i uzroke odsustva roditelja

Varijable		Razlika	SG	p	
Rješavanje problema Vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,21	0,33	0,940
		Ostali razlozi	0,23	0,33	0,923
		Socio-ekonomска ugroženost	- 0,22	0,25	0,869
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,21	0,33	0,940
		Ostali razlozi	0,43	0,35	0,679
		Socio-ekonomска ugroženost	- 0,01	0,28	1
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,23	0,33	0,923
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,43	0,35	0,679
		Socio-ekonomска ugroženost	- 0,44	0,28	0,497
Rješavanje problema Sestra, brat, ukućani	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,22	0,25	0,869
		Ostali razlozi	0,01	0,28	1
		Ostali razlozi	0,44	0,28	0,497
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,56	0,37	0,506
		Ostali razlozi	0,29	0,37	0,895
		Socio-ekonomска ugroženost	- 0,22	0,29	0,906
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,56	0,37	0,506
		Ostali razlozi	0,85	0,40	0,208
		Socio-ekonomска ugroženost	0,35	0,32	0,760

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,22	0,29	0,906
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,35	0,32	0,760
		Ostali razlozi	0,50	0,32	0,494
Rješavanje problema Pedagog	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,20	0,31	0,937
		Ostali razlozi	1,04*	0,31	0,015
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,60	0,25	0,122
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,20	0,31	0,937
		Ostali razlozi	0,83	0,34	0,114
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,40	0,28	0,561
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 1,08*	0,31	0,015
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,83	0,34	0,114
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,44	0,28	0,473
	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,60	0,25	0,122
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,40	0,28	0,561
		Ostali razlozi	0,44	0,28	0,473
Rješavanje problema Nastavnik	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,59	0,36	0,445
		Ostali razlozi	0,10	0,36	0,994
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,32	0,28	0,725
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,59	0,36	0,445
		Ostali razlozi	0,69	0,39	0,362
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,27	0,31	0,868
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,10	0,36	0,994
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,69	0,39	0,362
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,43	0,31	0,608

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,32	0,28	0,725
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,27	0,31	0,868
		Ostali razlozi	0,43	0,31	0,608
Sreća Vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,47	0,32	0,553
		Ostali razlozi	0,11	0,32	0,989
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,32	0,25	0,647
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,47	0,32	0,553
		Ostali razlozi	0,58	0,35	0,425
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,14	0,28	0,968
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,11	0,32	0,989
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,58	0,35	0,425
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,44	0,28	0,495
Sreća Pedagog	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,32	0,25	0,647
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,14	0,28	0,968
		Ostali razlozi	0,44	0,28	0,495
	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,49	0,34	0,572
		Ostali razlozi	0,91	0,34	0,078
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,53	0,27	0,274
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,49	0,34	0,572
		Ostali razlozi	0,42	0,37	0,728
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,05	0,30	0,999
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,91	0,34	0,078
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,42	0,37	0,728
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,38	0,30	0,669

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,53	0,27	0,274
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,05	0,30	0,999
		Ostali razlozi	0,38	0,30	0,669
Sreća Sestra, brat, ukućani	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,22	0,33	0,929
		Ostali razlozi	0,56	0,33	0,423
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,22	0,26	0,873
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,22	0,33	0,929
		Ostali razlozi	0,78	0,36	0,194
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,44	0,29	0,515
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,56	0,33	0,423
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,78	0,36	0,194
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,34	0,29	0,713
	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,22	0,26	0,873
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,44	0,29	0,515
		Ostali razlozi	0,34	0,29	0,713
Sreća Nastavnik	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,00	0,31	1
		Ostali razlozi	0,29	0,31	0,840
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,13	0,25	0,965
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,00	0,31	1
		Ostali razlozi	0,28	0,34	0,871
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,13	0,28	0,973
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,29	0,31	0,840
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,28	0,34	0,871
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,42	0,28	0,518

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,13	0,25	0,965
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,13	0,28	0,973
		Ostali razlozi	0,42	0,28	0,518
Rješavanje konflikata Vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,26	0,38	0,926
		Ostali razlozi	- 0,01	0,38	1
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,08	0,29	0,995
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,26	0,38	0,926
		Ostali razlozi	0,25	0,41	0,942
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,18	0,33	0,962
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,01	0,38	1
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,25	0,41	0,942
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,08	0,33	0,997
	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,08	0,29	0,995
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,18	0,33	0,962
		Ostali razlozi	0,08	0,33	0,997
Rješavanje konflikata Pedagog	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,06	0,48	0,999
		Ostali razlozi	0,89	0,48	0,344
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,24	0,38	0,939
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,06	0,48	0,999
		Ostali razlozi	0,95	0,52	0,348
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,30	0,42	0,916
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,89	0,48	0,344
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,95	0,52	0,348
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,65	0,42	0,510

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,24	0,38	0,939
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,30	0,42	0,916
		Ostali razlozi	0,65	0,42	0,510
Rješavanje konflikata Sestra, brat, ukućani	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,15	0,38	0,984
		Ostali razlozi	0,56	0,38	0,537
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,08	0,30	0,995
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,15	0,38	0,984
		Ostali razlozi	0,72	0,41	0,387
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,23	0,33	0,922
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,56	0,38	0,537
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,72	0,41	0,387
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,48	0,33	0,553
	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,08	0,30	0,995
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,23	0,33	0,922
		Ostali razlozi	0,48	0,33	0,553
Rješavanje konflikata Nastavnik	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,25	0,33	0,906
		Ostali razlozi	0,35	0,33	0,767
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,33	0,26	0,660
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,25	0,33	0,906
		Ostali razlozi	0,60	0,36	0,419
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,08	0,29	0,994
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,35	0,33	0,767
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,60	0,36	0,419
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,68	0,29	0,144

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,33	0,26	0,660
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,08	0,29	0,994
		Ostali razlozi	0,68	0,29	0,144
Izazov, mašta Vaspitač	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,94	0,37	0,096
		Ostali razlozi	- 0,07	0,37	0,998
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,56	0,29	0,294
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,94	0,37	0,096
		Ostali razlozi	0,87	0,40	0,190
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,38	0,32	0,708
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,07	0,37	0,998
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,87	0,40	0,190
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,49	0,32	0,514
Izazov, mašta Pedagog	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,56	0,29	0,294
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,38	0,32	0,708
		Ostali razlozi	0,49	0,32	0,514
	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,12	0,34	0,989
		Ostali razlozi	0,70	0,34	0,246
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,10	0,27	0,987
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,12	0,34	0,989
		Ostali razlozi	0,58	0,37	0,480
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,02	0,30	1
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,70	0,34	0,246
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,58	0,37	0,480
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 060	0,30	0,264

	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,10	0,27	0,987
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,02	0,30	1
		Ostali razlozi	0,60	0,30	0,264
Izazov, mašta Sestra, brat, ukućani	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,45	0,30	0,538
		Ostali razlozi	0,55	0,30	0,355
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,16	0,24	0,927
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,45	0,30	0,538
		Ostali razlozi	1*	0,33	0,029
		Socio-ekonomksa ugroženost	0,61	0,27	0,160
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,55	0,30	0,355
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 1*	0,33	0,029
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,39	0,27	0,546
	Socio-ekonomksa ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,16	0,24	0,927
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,61	0,27	0,160
		Ostali razlozi	0,39	0,27	0,546
Izazov, mašta Nastavnik	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,07	0,33	0,997
		Ostali razlozi	0,24	0,33	0,907
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,34	0,26	0,623
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,07	0,33	0,997
		Ostali razlozi	0,32	0,35	0,847
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,27	0,29	0,833
	Ostali razlozi	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	- 0,24	0,33	0,907
		Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	- 0,32	0,35	0,847
		Socio-ekonomksa ugroženost	- 0,58	0,29	0,252

Socio-ekonomska ugroženost	Roditelji spriječeni u vršenju roditeljske dužnosti	0,34	0,26	0,623
	Roditeljima oduzeto roditeljsko pravo	0,27	0,29	0,833
	Ostali razlozi	0,58	0,29	0,252

PRILOG 8

Pokazatelji Fišer testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Varijable		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>F</i>	<i>p</i>
Rješavanje problema Vaspitač	Dječije SOS selo	3,21	1,09		
	Selo Mira	2,96	1,03		
	Dom za djecu	2,40	0,98		
	Total	2,97	1,07	4,07	0,019
Rješavanje problema Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	1,82	1,31		
	Selo Mira	2,38	1,20		
	Dom za djecu	2,43	0,93		
	Total	2,18	1,23	3,19	0,045
Rješavanje problema Pedagog	Dječije SOS selo	1,89	0,99		
	Selo Mira	1,16	1,02		
	Dom za djecu	1,55	1,21		
	Total	1,50	1,08	6,33	0,002
Rješavanje problema Nastavnik	Dječije SOS selo	1,83	1,29		
	Selo Mira	1,82	1,14		
	Dom za djecu	1,54	1,18		
	Total	1,78	1,20	0,43	0,649
Sreća Vaspitač	Dječije SOS selo	2,92	1,00		
	Selo Mira	2,55	1,09		
	Dom za djecu	2,07	0,99		
	Total	2,62	1,07	4,69	0,011
Sreća Pedagog	Dječije SOS selo	1,74	1,16		
	Selo Mira	1,28	1,17		
	Dom za djecu	1,40	1,05		
	Total	1,47	1,16	2,07	0,131
Sreća Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	2,50	1,28		
	Selo Mira	3,09	0,99		
	Dom za djecu	3,35	0,58		
	Total	2,91	1,11	5,79	0,004
Sreća Nastavnik	Dječije SOS selo	1,34	0,91		
	Selo Mira	1,47	1,14		
	Dom za djecu	1,17	1,02		
	Total	1,38	1,04	0,65	0,523
Rješavanje konflikata Vaspitač	Dječije SOS selo	3,00	1,24		
	Selo Mira	2,87	1,14		
	Dom za djecu	2,51	1,48		
	Total	2,86	1,24	1,10	0,336
Rješavanje konflikata Pedagog	Dječije SOS selo	2,06	1,32		
	Selo Mira	1,67	1,88		
	Dom za djecu	1,83	1,36		
	Total	1,84	1,61	0,72	0,490
Rješavanje konflikata Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	1,78	1,28		
	Selo Mira	2,65	1,15		

	Dom za djecu	3,13	0,91		
	Total	2,40	1,27	11,43	0
Rješavanje konflikata Nastavnik	Dječije SOS selo	1,33	1,09		
	Selo Mira	1,50	1,07		
	Dom za djecu	1,34	1,30		
	Total	1,41	1,11	0,35	0,706
Izazov, mašta Vaspitač	Dječije SOS selo	2,93	1,20		
	Selo Mira	2,31	1,13		
	Dom za djecu	1,64	1,29		
	Total	2,44	1,25	8,65	0
Izazov, mašta Pedagog	Dječije SOS selo	1,40	1,22		
	Selo Mira	1,33	1,10		
	Dom za djecu	1,13	1,10		
	Total	1,33	1,14	0,40	0,674
Izazov, mašta Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	2,66	1,27		
	Selo Mira	2,87	0,89		
	Dom za djecu	3,39	0,58		
	Total	2,87	1,04	3,50	0,033
Izazov, mašta Nastavnik	Dječije SOS selo	1,12	1,03		
	Selo Mira	1,42	1,12		
	Dom za djecu	0,85	1,08		
	Total	1,22	1,09	2,28	0,106

PRILOG 9

Pokazatelji Scheffe testa u odnosu na subtestove interpersonalnog povjerenja i oblike zaštite djece bez roditeljskog staranja

Varijable			Razlika	SG	p
Rješavanje problema Vaspitač	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,25	0,21	0,476
		Dom za djecu	0,82*	0,29	0,020
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,25	0,21	0,476
		Dom za djecu	0,56	0,28	0,134
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,82*	0,29	0,020
		Selo Mira	- 0,56	0,28	0,134
	Rješavanje problema Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	- 0,56	0,24	0,071
		Dom za djecu	- 0,61	0,33	0,188
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,56	0,24	0,071
		Dom za djecu	- 0,05	0,32	0,988
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	0,61	0,33	0,188
		Selo Mira	0,05	0,32	0,988
Rješavanje problema Pedagog	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,73*	0,21	0,003
		Dom za djecu	0,34	0,28	0,491
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,73*	0,21	0,003
		Dom za djecu	- 0,39	0,28	0,366
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,34	0,28	0,491
		Selo Mira	0,39	0,28	0,366
Rješavanje problema Nastavnik	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,00	0,24	1
		Dom za djecu	0,28	0,33	0,691
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,00	0,24	1
		Dom za djecu	0,28	0,32	0,684
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,28	0,33	0,691
		Selo Mira	- 0,28	0,32	0,684
Sreća Vaspitač	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,37	0,21	0,202
		Dom za djecu	0,85*	0,28	0,013
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,37	0,21	0,202
		Dom za djecu	0,48	0,28	0,227
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,85*	0,28	0,013
		Selo Mira	- 0,48	0,28	0,227
Sreća Pedagog	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,46	0,23	0,136
		Dom za djecu	0,34	0,31	0,565
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,46	0,23	0,136
		Dom za djecu	- 0,12	0,30	0,922
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,34	0,31	0,565
		Selo Mira	0,12	0,30	0,922
Sreća Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	Selo Mira	- 0,59*	0,21	0,024
		Dom za djecu	- 0,85*	0,29	0,017
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,59*	0,21	0,024
		Dom za djecu	- 0,26	0,28	0,656
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	0,85*	0,29	0,017
		Selo Mira	0,26	0,28	0,656

Sreća Nastavnik	Dječije SOS selo	Selo Mira	- 0,13	0,21	0,820
		Dom za djecu	0,18	0,28	0,827
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,13	0,21	0,820
		Dom za djecu	0,31	0,28	0,544
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,18	0,28	0,827
		Selo Mira	- 0,31	0,28	0,544
Rješavanje konflikata Vaspitač	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,13	0,24	0,860
		Dom za djecu	0,50	0,34	0,336
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,13	0,24	0,860
		Dom za djecu	0,37	0,33	0,538
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,50	0,34	0,336
		Selo Mira	- 0,37	0,33	0,538
Rješavanje konflikata Pedagog	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,38	0,32	0,490
		Dom za djecu	0,23	0,44	0,877
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,38	0,32	0,490
		Dom za djecu	- 0,16	0,43	0,934
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,23	0,44	0,877
		Selo Mira	0,16	0,43	0,934
Rješavanje konflikata Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	Selo Mira	- 0,87*	0,23	0,001
		Dom za djecu	- 0,13*	0,32	0
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,87*	0,23	0,001
		Dom za djecu	- 0,47	0,31	0,314
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	1,30*	0,32	0
		Selo Mira	0,47	0,31	0,314
Rješavanje konflikata Nastavnik	Dječije SOS selo	Selo Mira	- 0,17	0,22	0,739
		Dom za djecu	- 0,01	0,30	0,999
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,17	0,22	0,739
		Dom za djecu	0,16	0,30	0,862
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	0,01	0,30	0,999
		Selo Mira	- 0,16	0,30	0,862
Izazov, mašta Vaspitač	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,62*	0,23	0,033
		Dom za djecu	1,29*	0,32	0,001
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,62*	0,23	0,033
		Dom za djecu	0,67	0,31	0,108
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 1,29*	0,32	0,001
		Selo Mira	- 0,67	0,31	0,108
Izazov, mašta Pedagog	Dječije SOS selo	Selo Mira	0,08	0,23	0,943
		Dom za djecu	0,28	0,31	0,674
	Selo Mira	Dječije SOS selo	- 0,08	0,23	0,943
		Dom za djecu	0,20	0,30	0,805
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	- 0,28	0,31	0,674
		Selo Mira	- 0,20	0,30	0,805
Izazov, mašta Sestra, brat, ukućani	Dječije SOS selo	Selo Mira	- 0,21	0,20	0,581
		Dom za djecu	- 0,73*	0,28	0,033
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,21	0,20	0,581
		Dom za djecu	- 0,52	0,27	0,156
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	0,73*	0,28	0,033
		Selo Mira	0,52	0,27	0,156

Izazov, mašta	Dječije SOS selo	Selo Mira	– 0,30	0,21	0,378
Nastavnik		Dom za djecu	0,27	0,29	0,659
	Selo Mira	Dječije SOS selo	0,30	0,21	0,378
		Dom za djecu	0,57	0,29	0,143
	Dom za djecu	Dječije SOS selo	– 0,27	0,29	0,659
		Selo Mira	– 0,57	0,29	0,143

BIOGRAFIJA

Renata Salihović je rođena 1985. u Tuzli, gdje je završila osnovnu i srednju školu. Diplomirala je 2009. na Odsjeku za pedagogiju-psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli i stekla zvanje diplomirani pedagog-psiholog. Dobitnica je Zlatne plakete i tri Srebrene plakete Univerziteta u Tuzli, te Priznanja Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke kao jedan od najboljih studenata u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Postdiplomski studij upisala je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Tokom postdiplomskog studija ostvarila je prosječnu ocjenu 10. Magistarski rad pod nazivom: „Pedagoški problemi maloljetničkog prestupništva djece bez roditeljskog staranja“ odbranila je 15.5.2012. i time stekla pravo na naučni stepen magistar humanističkih nauka iz područja pedagogije.

Na Univerzitetu u Tuzli birana je u saradničko zvanje asistenta 2011., a u zvanje višeg asistenta birana je 2015. Učestovala je na naučno-stručnim konferencijama na kojima je prezentirala rade.

Izjava 1

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem
da je doktorska disertacija

Naslov rada Socijalna podrška i primučenost djece
bez roditeljskog staranja
Naslov rada na engleskom jeziku Social support and acceptance
of children without parental care

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da doktorska disertacija, u cijelini ili u dijelovima, nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studentskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica,

U Banjoj Luci 2.3.2017.

Potpis doktoranta

Renata Salihović

Izjava 2

Izjava kojom se ovlašćuje Univerzitet u Banjoj Luci da doktorsku disertaciju učini javno dostupnom

Ovlašćujem Univerzitetu u Banjoj Luci da moju doktorsku disertaciju pod naslovom

Socijalna podrška i privlačenost djece
bez roditeljskog staranja

koja je moje autorsko djelo, učini javno dostupnom.

Doktorsku disertaciju sa svim prilozima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u digitalni repozitorijum Univerziteta u Banjoj Luci mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne Zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo
2. Autorstvo – nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – djeliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – djeliti pod istim uslovima

U Banjoj Luci 23.2017.

Potpis doktoranta

Renata Salihović

Izjava 3

Izjava o identičnosti štampane i elektronske verzije doktorske disertacije

Ime i prezime autora Renata Salihović

Naslov rada Socijalna podrška i prihvadenost djece bez roditeljskog stjecanja

Mentor Prof. dr Nenad Suzić, redovni profesor

Izjavljujem da je štampana verzija moje doktorske disertacije identična elektronskoj verziji koju sam predao/la za digitalni repozitorijum Univerziteta u Banjoj Luci.

U Banjoj Luci 23.03.2017.

Potpis doktoranta

Renata Salihović